

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Jesenice, 29. julija 1976

Številka 27/VI

Cvetko Zagorski

Ne jočemo za vami

Ne jočemo za vami.
Vsak med vami je bor –
ni ga izruval vihar.
Vsak med vami vzplamenel je ko kres –
noč ni naš gospodar.
Ne jočemo za vami –
vi niste padli.
Niste klonili!
Vsak med vami je zakrtil z rokami
in zrasel je do nebes.

Kot naši pradedje skozi goščave,
vi krčili pot ste skozi sovražne trdnjave.
Kot naši pradedje robidje in trnje,
ste vi trgali žice bodeče z rokami.
In glejte:
ni več gaz ta pot, ki je ostala za vami.
Cesta je, široka, svetla in ravna.
Po njej ljudstva hitijo sreči naproti.

Tovariš, zakaj mi izrekaš sožalje?
Čestitaj mi –
do zadnjega diha se dekle je borila,
zadnjo si kroglo je sama v čelo pognala,
ni smrti se bala.

Še pomniš, dedek, kje je padel tvoj sin?
Njegove kosti na tujem gnijo,
z njegovo krvjo,
z vsako kapljo si je cesar cekin skoval.
Joči, dedek, le joči, tvoj sin je res pal.

Zdaj naše hčere, sinovi drugače mro:
s puško, z bombo v roki –
sovrastvo, ljubezen v očeh
in na ustnahn zadnji pozdrav domovini.
Na kraju pa, kjer padel je sin, mož,
kjer padla je žena, dekle ali hči,
že mati stoji, že stoji oče, fant –
ne eden, deset jih na straži stoji
in v vseh postoterja ljubezen živi.

Kot junaki ste padli.
Kot heroji.
Zmeraj pokončni.
Naša ljubezen, hvaležnost do vas sta
neskončni.
V vas domovino slavimo,
z vami na čelu naprej se borimo.

Na Lazah pod Grmačami (nad
Jevnico) v začetku maja 1944

(Pesem je nastala neposredno po sporočilu,
da so esesovci na Trati nad Zagorjem
1. maja pobili partizane Iva Levstika,
Franca Pečarja, in Vojko Napokoj, pesni-
kovo zaročenko, nato pa jih sezone in
strgane razstavili v Zagorju na trgu.)

LISTI izhajajo kot priloga ted-
nika ŽELEZAR – glasila delov-
nega kolektiva SOZD SŽ ŽELE-
ZARNA JESENICE. Ureja kul-
turno umetniški klub pri DPD
Svoboda Tone Čufar Jesenice,
glavni in odgovorni urednik
Joža Varl.

Ivan Jan

TITO IN ZGODOVINSKE ZMAGE V KONČNIH OPERACIJAH

Čeravno bi že s samim navajanjem po-
datkov o uspehih končnih bojev za osvobo-
ditev Jugoslavije najzgovorneje tolmačili
veličino teh dogodkov, tega vendarle ne
moremo zadosti ovrednotiti brez nekaterih
dejanj tako doma kot zunaj naših meja.
V času zadnjih velikih naporov in bojev
tedaj še ni bilo o vsem tem toliko znanega
kolikor vemo danes. Prav zato so bile
ocene, odločitve in dejanja zadnjih
mesecev velike osvobodilne vojne toliko
večje in dragocenejše. Da bi se kolikor-
toliko mogli približati razumevanju teda-
njega vzdušja, moramo na kratko (oživiti
ali vsaj omeniti nekatera dejstva.

Pri tem so mišljeni predvsem napor
okoli mednarodnega priznanja naših uspe-
hov, s katerimi velike sile niso bile ravno
radodarne. Naše vodstvo nikoli ni smelo
pozabiti, da so znotraj naših meja taki
zagrizeni sovražniki osvobodilnega boja,
kot je bil Dragoljub Mihajlovič, vojni
minister begunske kraljevske vlade s svo-
jimi četniki; da so bili na Hrvaškem močni
Paveličevi ustaši, na Slovenskem pa
združena reakcija z generalom Rupnikom
in domobranci.

Ta pisana, vendar nevarna družina, je
imela različne lastnosti, vse pa je pove-
zovalo dvoje: sodelovanje z okupatorjem
in sovražno delovanje proti silam narodno-
osvobodilnega boja.

Zunaj meja je bila tudi begunska vlada,
ki se je s kraljem Petrom II. na čelu,
pogosto menjavala in se povezovala s ti-
stimi silami, ki so delovale proti silam NOV
in osvobodilnemu gibanju v Jugoslaviji na
sploh. Kljub pogostim menjavam begunj-
skih vlad, je bil v vseh Draža Mihalović
vojni minister. Torej človek, ki je stal na
čelu protinarodnih in izdajalskih četniških
sil.

Uspehi NOV in POJ pa so tudi zahodne
zaveznike prisilili, da so začeli računati s si-
lami in gibanjem, ki mu je stal na čelu
maršal Tito, AVNOJ in NKOJ. Celo sam
Winston Churchill, britanski premier, je
jugoslovanski begunski vladi svetoval, naj
se poskuša približati in združiti z NKOJ-
em ter naj z njim čimprej sestavi enotno
vlado. To naj bi storili zadosti zgodaj, vse-
kakor pa še preden bi narodnoosvobodilna
vojska pod Titovim vodstvom sama osvob-
dila Jugoslavijo.

Tako je prišlo tudi do stikov s samim
britanskim predsednikom Churchillom in
Titom, do razgovorov s predstavnikom
kraljeve vlade dr. Šubašičem. Odvijale so se
hude in zakulisne diplomatske bitke.

Preveč bi bilo tega, če bi se zdaj spuščali
v navajanje vsega, zato omenjamo samo
dvoje:

- dogovor velikih zaveznikov o delitvi
interesnih sfer v Jugoslaviji,
- ter dogovor velikih zaveznikov glede
Jugoslavije na jaltški konferenci.

Prvo poznamo pod pojmom »fifti«
fifti«. Toda – v času dogajanj o tem ni bilo
znanega nič natančnega ali zanesljivega, in
naše narodnoosvobodilno gibanje je delo-
valo naprej, kot so narekovala potrebe.
Zato pa imamo zdaj na voljo take doku-
mente, kot so na primer Churchillovi
spomini. Ker nekatere ljudi, sloje in pose-
bej politično emigracijo še vedno moti
50:50, pogledjmo kaj o tem piše pokojni
Churchill. Kako je prišlo in kdaj je prišlo
do tega?

V poglavju »Oktober v Moskvi« med
drugim pravi:

»V Moskvo smo prispeli 9. oktobra
(1944) popoldne... Ob desetih zvečer smo
v Kremlju imeli prvo važno sejo. Navzoči
so bili samo Stalin, Molotov, Eden, jaz in
tolmača... Ker se mi je zdel trenutek
ugoden, ... sem dejal: »Uredimo naše za-
deve na Balkanu. Vaše armade stoje v Ro-
muniji in Bolgariji. Mi imamo tam
interese, misije in agente. Ne delajmo tam
drobnjakarsko drug proti drugemu. Če
govorimo samo o Veliki Britaniji in Rusiji,
kaj bi rekli k temu, če bi imeli vi v Romuni-
ji 90 % premoči, mi pa v Grčiji 90 %, v tem,
ko bi se za Jugoslavijo zedinili pol na pol?«

Medtem, ko sta tolmača to prevajala,
sem na pol pole papirja napisal:

– Romunija : Rusija ... 90 %, drugi ...
10 %; – Bolgarija : Rusija ... 75 %, dru-
gi ... 25 %; Grčija : Velika Britanija ...
90 % (v sporazumu z ZDA), Rusija ... 10 %;
Jugoslavija ... 50 % – 50 %; Madžarska ...
50 % – 50 %.

Potisnil sem listek pred Stalina, ki je
poslušal prevod. Nastal je kratek premor.
Potem je Stalin vzel moder svinčnik,
napravil veliko kljuko in potisnil listek
nazaj. Vsa stvar ni trajala dlje kakor je
potrebno, da sem to napisal.

Seveda smo bili naša stališča že dolgo
prej in skrbno preudarjali; šlo je tudi samo
za trenuten vojni ukrep...

Drugo: – Jaltška konferenca »velike
trojice«, ki je bila od 4. do 11. februarja
(1945), je zlasti za Jugoslavijo prinesla
pomembne ukrepe in predloge.

Na kratko dvoje: najprej glede razme-
jitve med Jugoslavijo in Avstrijo. Meja naj
bi ostala na črti iz 1937. leta, po vsej dolžini
pa naj bi jo nadzirale britanske čete. Prav
tako in podobno so govorili tudi o jugoslo-
vansko-italijanski meji.

Ta del dogovor med »veliko trojico«
ni bil sporočen javnosti, drugi del, ki je
govoril o pritisku na Tita in Šubašiča, ki
naj bi takoj sestavila enotno vlado, pa je
bil objavljen. Poleg tega so obema pripo-
ročili, naj pridejo v razširjen AVNOJ tisti
člani zadnje jugoslovanske narodne skup-
ščine iz predvojne, ki niso sodelovali z
okupatorjem...

(Nadaljevanje na 2. strani)

Samo kratek pogled na to nam pove, da je bilo s strani nasprotnikov storjeno vse, da napor narodnoosvobodilnega boja ne bi obrodili takih sadov, kakršne smo pričakovali. Poleg tega že samo ti ukrepi in predlogi vsebujejo nevarnost vnašanja bratomorilne vojne in nadaljevanje prelivanja krvi.

Toda, zaradi naglih, pronicljivih odločitev in uspehov maršala Tita in vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, je bil konec vojne tak, kakršnega je želelo miru in pravice željno ljudstvo.

Seveda — z drugačnim koncem na italijanskih in avstrijskih mejah. Ob navedenem pa nam je zdaj jasno, kdo in kako je botroval temu.

Reakcionarni vrhovi v Jugoslaviji so, tako ohrabreni, kljub vojaškimi porazom in bližanju konca vojne, poskušali preprečiti zmago NOV in POJ ter narodnoosvobodilnega gibanja sploh. Bili so prepričani, da so interesi Velike Britanije na Balkanu in v Jugoslaviji tako globoki, da bo spet prišel njihov čas, da se bo vrnilo staro.

Tako so katoliški škofje pripravili v Zagrebu posvet, na katerem so se zedinili za spomenico, ki je obsojala vse revolucionarne spremembe pri nas. Še posebej so podčrtali, da mora še vedno ostati »Neodvisna država Hrvatska«. To je bilo tudi v skladu z vodstvom »Hrvatske kmečke stranke«. Nekaj pozneje — 21. aprila 1945 — je med drugim predstavništvo slovenske politične in klerikalne reakcije predložilo, naj bi sestavili nekakšen svet protikomunistične fronte Srbov, Hrvatov in Slovencev, prav Slovenija pa naj bi mu bila zadnje oporišče odpora. Ta skupina je imela sejo »Narodnega odbora za Slovenijo« 3. maja 1945. v Ljubljani (na Taboru). Tedaj je razglasila, da bo osnovala državo Slovenijo, in sicer v smislu Atlantske listine.

To navajam zaradi tega, da bi dojele veliko nevarnost, ki je ob zbiranju vseh reakcionarnih vojska v Sloveniji, zlasti v jadranskem pasu, pretela enotam Jugoslovanske armade in ostalim silam osvobodilnega gibanja.

Te okoliščine pa hkrati še bolj poudarjajo blesteče uspehe končnih operacij in bojov jugoslovanskih oboroženih sil.

V sklopu tega bo tudi razumljivejše, zakaj je bilo kljub naglim in uspešnim prodorom v teh končnih juriših še toliko žrtev, zakaj je na Primorskem potem nastala cona »A« in »B«, zakaj se je bilo treba umakniti s Koroške, kjer je bilo tudi prelito veliko dragocene krvi borcev.

Z osvoboditvijo Beograda je bil na Balkanu pretrgan nemški obrambni sistem. Naše glavne sile so skupno z Rdečo armado dobile še močnejši zamah in se pripravljale na nadaljnje operacije. Beograd je takoj po osvoboditvi postal vojaško in politično središče osvobojenega ozemlja.

Toda naše sile po prehodu prek Save in v Srem, še niso mogle takoj kreniti v končni napad. Zaradi povečanja števila borcev in prehajanja na nov način bojevanja — frontalno — v ravnini, je bilo treba pridobiti ne le izkušnje, temveč se tudi notranje utrjevati. V oktobru in novembru 1944 je Vrhovni štab odredil mobilizacijo, s katero so odšli v vojsko vsi moški od 17 do 30 leta. S temi novinci so dopolnjevali divizije, ki so naraščale tako, da so štele tudi do deset tisoč borcev — do desetkrat več kot prve divizije. V tem času so organizirali celó vrsto tečajev in šol, kjer so vzgajali mobilizirance in različne vojaške strokovnjake. Poleg tega so delovali tudi v političnem pogledu in se pripravljali na končne operacije.

Vrhovni štab je na Titovo pobudo z novim letom 1945 oblikoval tudi prve tri armade.

V I. armado je prišlo pet divizij, v II. prav tako pet, v III. armado pa tri. Tem armadam so priključili tudi posamezne korpuse, ki so delovali na določenih območjih. V januarju 1945 pa je preganjani sovražnik v dolini Save zbral močnejše sile in prešel v protiofenzivo. Tako je v februarju spet obvladal desno obalo Drave, in del naših sil se je moral umakniti v Baranjo na Bilo goro in na Papuk.

Medtem pa so se razvijale ofenzivne akcije zavezniških vojsk. Rdeča armada je skupno s Poljaki 17. januarja 1945 osvobodila Varšavo in pritiskala naprej proti Berlinu. V prvi polovici februarja je zavzela tudi Budimpešto in prodirala proti Dunaju. Na zahodu pa so anglo-ameriške čete že dosegle Ren in pritiskale v osrčje Nemčije, medtem ko je fronta v Italiji v glavnem mirovala. Tako je bila nemška armada s svojimi sateliti vred neprestano preganjana in potiskana na vedno manjše ozemlje.

Naše, jugoslovanske sile so v tem protihitlerjevskem sistemu vezale fronto med Dravo in Jadranskim morjem. Tako je bil okoli nemških sil stratejski obroč vedno močnejši in ožji, naša armada pa je bila trdna spona med III. ukrajinsko fronto na severu in angloamerikansko fronto na jugu v Italiji.

V zvezi s tem je bila naloga jugoslovanske armade, da s svojim ofenzivnim delovanjem ne le osvobaja svojo državo, temveč lajša tudi operacije severnih in južnih sosedov. Zato je naša armada težila k temu, da čimprej osvobodi preostali del države, potem pa še Istro, Slovensko primorje in Koroško, to je ozemlje, ki je bilo Jugoslaviji vzeto po I. svetovni vojni.

Po neuspešnih ofenzivnih poskusih v Sremu in Baranji, je sovražnik na vsem jugoslovanskem bojišču moral preiti v defenzivo.

Medtem je kot posledica dogovorov na Jalti in zaradi nujnosti, 15. februarja 1945 prišla v Beograd skupina kraljevske vlade z dr. Šubašičem na čelu, nakar je bila 7. III. 1945 ustanovljena vlada demokratične federativne Jugoslavije, AVNOJ pa je bil preimenovan v začasno ljudsko skupščino. Poglavitne naloge nove vlade je maršal Tito naštel 9. marca preko radia. Ta deklaracija je vsebovala naslednje:

— Ta vlada je bila sestavljena z združevanjem NKOJ s kraljevsko vlado;

— Njen glavni cilj je, da čimprej dotolčejo in uničijo okupatorja ter njegove pomagače;

— Vlada bo nudila jugoslovanski armadi vso pomoč glede oskrbe in vsega ostalega;

— Vlada bo težila za osvoboditvijo in združitvijo vseh jugoslovanskih ozemelj;

— Čuvala bo pridobitve NOB, enakopravnost in enotnost narodov Jugoslavije in enakopravnost vseh prebivalcev;

— Skrbel bo, da bodo vojni zločinci pravično kaznovani;

— Delala bo na oživiljanju gospodarstva in na likvidaciji vojnih posledic;

— Izvedla bo agrarno reformo, kolonizacijo, uvedla pravično socialno zavarovanje itd.

Poleg tega pa je bilo rečeno, da bo, brž ko bo mogoče, izvedla svobodne volitve za ustavotvorno skupščino, in sicer s tajnim glasovanjem.

Čeravno so bili v oblastnih organih zdaj tudi predstavniki kraljeve vlade, kralju in najzagrizenejšim reakcionarjem ni šlo v račun, da bi dr. Šubašič in ostali njihovi privrženci sodelovali s Titom in v NKOJ-u. Ti ljudje niso mogli in ne hoteli razumeti, da narodi Jugoslavije lahko in hočejo raztrgati stoletne verige ter postati svobodni gospodarji. Manevri reakcije so bili

različni, vsi pa preračunani na to, da otežajo delovanje nove Jugoslavije.

To novo vlado in novo Jugoslavijo so v aprilu 1945 priznali vsi veliki zavezniki.

V zaledju naše fronte v Sremu so v začetku 1945. leta ostale še velike sovražnikove enote. To je bila armadna skupina »E«, ki ji je poveljeval general Aleksander von Löhr. Glavnina teh sil je bila v Grčiji in Albaniji. Od tam so se pozimi 1944/45 prebijali skozi Črno goro, Sandžak in vzhodno Bosno, da bi potem brž ko mogoče prek Hrvatske in Slovenije dosegle Avstrijo. Zato so tudi preostale enote jugoslovanske armade tam in drugod imele dosti nalog in bojov. Zaradi neprestanega delovanja naših enot, je bil največji del teh nemških edinic uničen, pozneje pa zajet.

Spomladi 1945. leta je bilo na ozemlju Jugoslavije okoli štiristo tisoč sovražnikovih vojakov, samo na ozemlju Slovenije pa je bilo od tega števila stopenintrideset tisoč sovražnikovih (135.000) mož. Ze to govori, kakšna gostota sovražnika je bila tedaj na slovenskih tleh in kako hude boje so slovenske enote imele prav v zadnjem obdobju vojne. V tem času šteje narodnoosvobodilna vojska okoli osemsto tisoč borcev, kar je bilo zelo ugodno razmerje. Se pravi: dva proti ena v korist NOV.

S 1. marcem je naša narodnoosvobodilna vojska z nakazom maršala Tita dobila naziv Jugoslovanska armada, prav tako mornarica — Jugoslovanska mornarica, vrhovni štab pa se je preimenoval v Generalštab. Tedaj je bila ustanovljena še IV. armada, nekaj pozneje pa poveljstva topništva, inženirstva in enot za zvezo.

Med ogorčenimi boji pa je na Titovo pobudo generalštab Jugoslovanske armade pripravil načrt za končne operacije naše armade, ki naj bi deželo pripeljale do končne osvoboditve. Osnovna in zgodovinsko ter taktično pomembna ideja, ki je bila rezultat vseh upoštevanih okoliščin doma in na frontah, je bila:

— S hitrim in presenetljivim napadom razbiti obe sovražnikovi krili na severu in ob Jadranu, potem pa naglo in odločno prodirati ob jadranski obali proti Reki, Trstu, Gorici in Soči. Prav tako pa na severu ob Dravi prodirati proti Štajerski in Koroški ter zapreti obroč okoli sovražnika v zgornjem toku Drave in Karavank. Zato naj bi krilne armade potiskale potolčenega sovražnika čimdelj v notranjost Slovenije, kjer ga bodo skušali uničiti.

— Hkrati s temi operacijami s centralno skupino z naglimi marši in manevri, ki naj bi varovale operacije krilnih skupin, posebno one ob Jadranu, prodirati po središču. Pozneje naj bi obkoljenega sovražnika, ki bo verjetno hotel izsiliti predor, razbili, obkolili in uničili, oz. zajeli.

— V času teh obsežnih in zahtevnih operacij naj bi korpusi in njegove enote v sovražnikovem zaledju odločno in stalno napadale prometna sredstva in sovražnikove garnizije. Med zadnje so sodile tudi vse slovenske enote. Tako tudi in še posebno odrede na Gorenjskem in Koroškem.

Zaradi tega je Generalštab sestavil tri glavne skupine.

— III. in I. armada naj bi na severu prodirala proti Zagorju in Štajerski;

— centralna skupina, sestavljena iz II. armade pod poveljstvom generala Koče Popoviča naj bi s prej zamišljeno nalogo prodirala proti Sarajevu in naprej proti zahodu;

— IV. armada — južna skupina — pa naj bi pod poveljstvom generala Petra Drapsina prodirala ob Jadranu skozi Dalmacijo, Gorski Kotar proti Reki in Slovenskem Primorju.

— Vsem tem skupinam so bili podrejeni različni korpusi, ki so delovali na teh velikih grupacijah.

— Kot posebni operativni skupini pa sta delovali IV. korpus med Uno in Kolpo, ter enote IV. operativne cone na Štajerskem in Koroškem.

Ob tem bi lahko rekli, da je slovenska partizanska vojska predstavljala neimenovano V. armado JA.

Te velike, obsežne in končne operacije so se začele 20. marca 1945. Prva je začela napadati IV. armada ob Jadranu. Njene operacije so se že v začetku razvijale uspešno. Ta armada, ki je spotoma vključevala tudi druge enote, je v hudih bojih in med naglimi pohodi osvobajala mesto za mestom, in ob morju prodirala proti zahodu.

Kmalu za tem je šla v napad tudi centralna skupina. Le ta je potiskala sovražnika med klesčami severne in južne skupine. Ta skupina je 6. aprila 1945 osvobodila Sarajevo, ki ga je sovražnik branil z močnimi silami. Po zlomu utrjenega Sarajeva je II. armada nadaljevala s čiščenjem po dolini reke Bosne.

Napad na sremski fronti, ki ga je sprožila I. armada, se je začel 12. aprila 1945. Sovražnik je v ravnini nutil močan odpor, zato so na strani osvoboditeljev padle tudi številne žrtve. Vendar je bil sovražnikov odpor kmalu zlomljen in Vukovar ter Vinokovci so prišli v roke I. armade.

V tem času je tudi III. armada, katere naloga je bila, da iz Baranje udari v bok in v zaledje nemških sil na sremski fronti, uspešno prešla v napad.

Tako je bila sremska fronta prebita in Nemci so se tedaj začeli naglo umikati. Obe armadi pa sta nadaljevali z zasledovanjem sovražnika, ki se je umikal med Dravo in Savo.

III. armada ga je preganjala po dolini Drave, I. pa ob Savi. Tako je bila sredi aprila 1945 nemška obramba na tej strateški fronti popolnoma razbita, naše armade pa so z vso silo pritiskale proti zahodu.

Prav v tem času je III. ukrajinska fronta skupno s I. bolgarsko armado prešla madžarsko-avstrijsko mejo, medtem ko je zavezniška fronta sredi Italije še vedno mirovala.

Katere enote so bile medtem v Sloveniji in kako so se pripravljale na končni obračun?

V Sloveniji sta bila tedaj dva korpusa — VII. in IX. — ter IV. operativna cona. VII. korpus s XV. in XVIII. divizijo ter nekaterimi odredi in drugimi enotami, je deloval na Dolenjskem in Notranjskem, IX. korpus s XXX. in XXXV. divizijo ter tudi s celo vrsto odredov, je deloval na Primorskem in na desnem bregu Save na Gorenjskem, enote IV. operativne cone s XIV. divizijo in vrsto odredov ter Šlandrovo in Zidansko brigado, pa je deloval na Štajerskem in Koroškem.

To so bila za vso Jugoslavijo najobčutljivejša ozemlja, kjer se je končavala dolgoletna vojna in kjer so se najbolj križali različni interesi.

Vse te slovenske enote so štejele okoli 30.000 borcev, medtem ko je bilo na tem ozemlju kot rečeno, najmanj 135.000 sovražnikovih vojakov. Že to govori, da je sovražnik za to ozemlje imel svoje načrte in zato tudi taka gostota njegovih sil. Razmerje naših in sovražnikovih sil je torej šlo v korist sovražniku, saj je to razmerje kazalo 1 : 4,5 v škodo naših enot (videli smo, da je bilo v ostali Jugoslaviji k sreči povsem drugače).

Ker je bila Primorska s Trstom tudi za zahodne zaveznike zelo zanimiva in privlačna, je bilo samo na območju IX. korpusa 75.000 sovražnikovih mož, medtem ko jih je ves IX. korpus premogel le 11.000. To

pomeni, da je na vsakega partizana prišlo okoli sedem sovražnikov.

Poleg tega je IX. korpus v marcu preživel tudi silovito najhujšo sovražnikovo ofenzivo, ki je imela za cilj razbitje korpusnih enot in političnih organov. To zaradi odpiranja poti proti Trstu in Italiji. Vendar je korpus kljub trdim izgubam tudi to enomesečno preizkušnjo preстал, ne da bi sovražnik dosegel svoj končni namen.

V sklopu nalog, ki so to enoto obvezovale pri končnih operacijah, je bil Trst z okolico najzanimivejša točka. V zvezi s tem in da bi preprečili sovražnikove manevre ter hkrati tudi načrte zahodnih zaveznikov, je IX. korpus s svojo glavnino že 28. aprila zvečer odločno prodril v bližino Trsta. V ta namen je bilo v Trstu prek komande mesta pripravljenih na vstajo tudi več tisoč Tržačanov, ki so čakali samo na povelje za začetek. Vstajo so potem tudi dobro izvedli.

Vse to je bilo izvršeno že pred prihodom močne IV. armade. Ta armada je medtem naglo prodrila v Slovensko Primorje, da bi pridobila na času, obšla Reko, in skupno z enotami IX. korpusa Trst zavzela že 2. maja 1945. Hkrati je očistila tudi dolino Soče ter zavzela Gorico in ostale predele Slovenskega Primorja in celo Benečije.

Tu je posebej treba poudariti, da je bil v presenetljivem zaletu IX. korpus in IV. armada Trst osvobojen tako hitro, da so bili presenečeni tudi zahodni zavezniki. Od tam so potem te enote prek Vršiča prodrle tudi na Koroško in v zgornje predele Gorenjske.

Med našimi osvobodilnimi silami in angleško vojsko v Italiji je nastala prava tekma, ki naj bi pokazala, kdo bo prej prišel v Trst. Zmagala je naša vojska. Tako je bila zaradi uspešnih in naglih operacij naših sil v Trstu in Slovenskem Primorju sploh, zaprta pot angleški vojski, ki je silila proti notranjosti Slovenije.

V zvezi s tem ni bilo čudno, da so se na tem predelu zbirali različni kvistilni vojniki vse od četnikov do domobrancev in poljskih emigrantov. Zato tudi ni bilo čudno, da je sam Churchill potem obvestil svojega maršala Alexandra, ki je poveljeval zavezniškim silam v Italiji, da mu daje na voljo 18 divizij, ki jih v primeru spopada z jugoslovansko armado lahko takoj uporabi. Vse to je bilo zaradi dogovora o interesnih sferah 50:50, po čemer naj bi Slovenija prišla v interesno sfero Angležev. V zvezi prav s tem, se je jugoslovanska armada morala umakniti precej nazaj, nakar so nastale cone A in B. Reakcionarni krogi na zahodu so tedaj začeli z izjemno obsežno klevetniško kampanjo proti Titu in naši armadi. Na vse to je Tito javno odgovoril 19. maja 1945 v Ljubljani, ko je med drugim rekel:

»... ne bomo plačevali tujih računov. Nočemo biti drobiž za podkupovanje. Ne bomo dovolili, da bi nas mešali v politiko interesnih sfer.«

Tako je nagli prodor naših sil prekrizal izvajanje načrtov reakcije, ki naj bi bili začetek državljanske vojne v Sloveniji. Omogočil pa je tudi priključitev Slovenskega Primorja Jugoslaviji. Vsaj njegovega večjega dela. S trdim bojem smo končno dobili tudi svoje, slovensko morje.

Medtem je IV. operativna cona na Štajerskem in Koroškem tudi bila trde boje, kajti na sektor Štajerske in Koroške se je zgrinjalo vse več sovražne vojske, ki se je umikala proti Avstriji. Brigade in odredi IV. operativne cone so bile po dolgotrajni zimski ofenzivi tedaj še slabe, vendar so pripravljale teren za prihod ostalih osvobodilnih enot.

Jugoslovanska I., II. in III. armada so nalgo potiskale sovražnika proti zahodu in 8. maja je bil osvobojen tudi Zagreb. Naslednji dan so se tam sestala poveljstva

teh treh armad in predstavniki generalštaba. Tu je bilo sklenjeno, da bodo Nemcem in ostalim sovražnim enotam z naglimi prodori preprečili umik iz Jugoslavije. Zato so armade naglo udarile proti Hrvatskemu Zagorju in na Štajersko, kjer so se združile z enotami IV. operativne cone. Končni pohod, združen z boji, se je končal na Koroškem, kjer so se združili z oddelki IV. armade. Tako je severna grupacija s III. armado na čelu v pičlih 28 dneh prehodila 600 kilometrov dolgo borbeno pot, ki je vodila vse od Srema do Koroške. To je bilo nekaj edinstvenega, zato je bila tudi zmaga nekaj izjemnega. V teh zadnjih dneh so enote štajerske IV. operativne cone zajele tudi generala Löhra in njegov štab. Z njim pa tudi skoraj vso armadno skupino, ki ji je poveljeval ta nacistični general.

Večina enot IV. operativne cone je prišla na Koroško še pred prihodom enot III. armade, ki so začele prihajati tja po 10. maju 1945. Na prostoru med Celovcem in Dravogradom je 15. maja 1945 sovražnik končno moral položiti orožje. Zadnji boji II. svetovne vojne so se torej odigrali na slovenskih koroških tleh v katerih so v glavnem sodelovale slovenske enote. Tako tudi kokrški in Jeseniško-bohinjski odred.

Ljubljana pa je bila osvobojena 9. maja 1945. Osvobodile so jo predvsem enote Slovenskega VII. korpusa, ki je bil od 25. aprila podrejen IV. armadi. Kljub naglim prodorom in uspehom, pa so prav pred Ljubljano osvobodilne enote doživele še hude boje. Z vzhoda in juga so sovražnikovo obrambno črto napadale enote 15. in 18. divizije VII. korpusa, jugozahodno stran pa 29. divizija iz sestava IV. armade. Hudi boji pred Ljubljano so terjali številne žrtve, vendar so osvoboditelji sovražnikovo obrambo prebili in 9. maja zjutraj zmagoslavno prikorakali v Ljubljano.

In kakšne številčne rezultate so dale zadnje bitke?

V končnih operacijah je jugoslovanska armada uničila okoli 140.000, zajela pa 240.000 sovražnikovih vojakov in oficirjev. Zaplenila je okoli 3000 topov, 180.000 pušk, 31.000 avtomatov, 9700 kamionov, 480 tankov, 140 letal itd. To je bil velik plen, ki ga je dobila jugoslovanska armada v boju proti močnemu sovražniku.

Ob tem navedimo še, da je dejavnost narodnoosvobodilne vojske veliko doprinešla k splošnemu uspehu protifašističnih sil. Vsa leta vojne je bilo zaradi delovanja partizanskih enot in jugoslovanske armade pri nas vezanih od 30 do 35 fašističnih divizij, kar znese od 600.000 do 830.000 mož.

Jugoslavija je v tem boju dala velike žrtve. Izgubila je 1.706.000 ljudi. Več jih je izgubila samo Sovjetska zveza in Poljska.

Ogromna je bila tudi gmotna škoda, ki so nam jo naredili različni okupatorji in sovražniki. Ocenjena je bila na približno 47 milijard dolarjev, vzeto po cenah iz 1938. leta.

Zaradi tega je bila Jugoslavija porušena, prizadeta, in poleg tega že iz preteklosti zaostala. Ob poskusih protirevolucionarne dejavnosti je bilo treba zagotoviti njen obstoj, obnavljanje in razvoj.

Čeravno se je Jugoslovanska armada, ki je osvobodila tudi Koroško, kjer so se prej krvaveli slovenski, domači partizani in pripadniki osvobodilnega gibanja, morala umakniti, to ne zmanjšuje njenega deleža in ugleda. Videli smo, čutili in čutimo, da je bila to posledica igre imperialističnih velikanov.

Tako in podobno se je zgodilo tudi v Trstu in Slovenskem Primorju ter v Bene-

(Nadaljevanje s 3. strani)

čiji, kjer so krivično mejo črtali imperialistični računi. Pri vsem tem niso nič zalegle ne žrtve, položene v ta namen, ne slovensko govoreči ljudje, ki so bili onstran meja vključeni v osvobodilni boj, ne odločne zahteve našega vodstva in naših narodov.

Na koncu moramo reči še nekaj besed o nastanku in značilnih mejnikih naše armade, ki je bila vsa štiri leta osnovni nosilec osvobodilnih teženj.

— Razvojno pot naše armade lahko razdelimo na štiri osnovna razdobja:

— Prvo razdobje je čas ustanavljanja in delovanja partizanskih odredov, ki so bili vezani na določena ozemlja in so izvrševali le manjše akcije.

— Drugo obdobje se začne z ustanavljanjem brigad. To je bil že prehod na višjo stopnjo bojevanja, kajti brigade so bile močnejše od odredov in so se borile tam, kjer je bilo potrebno.

— Tretje obdobje je označeno z nastajanjem divizij in korpusov. Te enote so že omogočale obsežnejše operacije in manevre, ki so sovražnika premagovale tudi v večjih bitkah. To je bilo zlasti očitno v IV. in V. ofenzivi.

— Četrto razdobje pa je zadnje, o katerem je beseda v tem zapisu. To je čas armadnih skupin in armad, ki so sovražnika premagale dokončno.

V tem razvoju vidimo, da se naša armada ni razvijala stihijsko, poleg tega pa, da se iz partizanskega načina bojevanja pred njo še ni razvila v zgodovini nobena armada. Tudi njena taktika je v posebnih pogojih obogatila splošno vojaško taktiko tako, da so se na njej zgledovali in se zgledujejo številni drugi, zlasti majhni narodi.

Vencelj Perko

STAVKOVNO GIBANJE STAVBINSKIH DELAVCEV V SLOVENIJI LETA 1936, S POSEBNIM OPISOM STAVKE STAVBINCŲ NA JESENICAH

Na sliki so delavski zaupniki in sindikalni funkcionarji, udeleženci proslave na 30-letnici. Drugi od leve na desno v prvi vrsti stoji Franc Leskošek — predsednik strokovne komisije in oblastni tajnik SMRJ, drugi Vencelj Perko, predsednik podružnice SMRJ Jesenice, tretji Čurkovič — delegat centralne uprave SMRJ iz Beograda, peti Ignac Kralj, glavni zaupnik za obrate Javornik in šesti Janez Mlakar, eden najstarejših komunistov na Jesenicah.

Zaradi izredno nizkih mezd, težkih razmer in skrajne socialne zanemarjenosti, so stavbinski delavci Ljubljane in okolice pod vplivom partije in vodstva komunistov 3. junija 1936 stopili v stavko. Ljubljanska stavka je dala pogum stavbinskim delavcem tudi v drugih krajih. V drugi polovici junija je šlo v stavko okrog 750 delavcev, ki so gradili železniško progo Sevnica—Šent Janž. V juniju so šli v stavko tudi gradbeni delavci iz Kranja in 200 delavcev pri tvrdki inž. Kiffman v Mariboru. V začetku julija so šli v stavko delavci onih gradbenih tvrdk iz Maribora, ki niso hoteli podpisati ljubljanskega sporazuma. Osmega julija se je končala stavka delavcev na regulaciji Savinje v Celju. 20. julija so začeli stavkati delavci v opekarni Posek v Ločah pri Poljčanah in delavci pri regulaciji hudournika Belca pri Bohinjski Bistrici. V juliju so stavkali tudi delavci na železniški progi Kranj—Tržič. 10. avgusta so začeli stavkati gradbeni delavci na Jesenicah in okolici. 11. avgusta so stopili v stavko gradbeni delavci v Celju, ker so podjetniki odklonili pogajanja za dosego položaja ljubljanskih stavbinčev. 17. avgusta so delavci na cesti Slačnik—Zagorje stavkali iz protesta zoper odpust desetih delavcev. V avgustu so stavkali stavbinski delavci v Murski Soboti in delavci pri gradnji jezusa usnarne ob kokrškem mostu v Kranju. Od 2. do 3. septembra pa so stavkali apneničarji v Zagorju. (1)

Računa se, da je stavkalo okoli 5.000 stavbinskih in gradbenih delavcev. Velika večina teh stavk se je uspešno končala. Pri tem moramo posebno poudariti uspeh ljubljanskih delavcev, katerih stavka je sprožila splošen stavkovni val stavbinskih delavcev širom Slovenije v tem letu.

POLOŽAJ STAVBINSKIH DELAVCEV PRED STAVKO

Da bi laže razumeli ta splošen stavkovni izbruh stavbinskih delavcev leta 1936, je potrebno v obrisih pregledati razmere, v katerih so delali in živeli stavbinski in gradbeni delavci Slovenije sploh. Spoznati moramo njihove tedanje organizirane akcije za boljše mezde, za spoštovanje socialne zakonodaje in za sklenitev kolektivne pogodbe, s katero bi se zagotovile najosnovnejše pravice tudi delavcem te

socialno najbolj zanemarjene stroke. Stavbinski in gradbeni delavci so bili brez stvarne zaščite, prepuščeni na milost in nemilost delodajalcem, ki so jih brezobzirno izkoriščali.

Septembra 1935 je bilo v Sloveniji (Dravski banovini) zaposlenih pri gradnji železnic, cest ipd., 2.412 gradbenih delavcev, pri visokih gradnjah 5.097 stavbincev, skupaj 7.509 stavbinskih delavcev. Zaradi velikega števila brezposelnih, so bili ti delavci prisiljeni sprejeti delo pod najtežjimi pogoji. Mezde stavbinskega delavstva so padle v tem času za 1.40 din, gibale so se do štiri din na uro za kvalificirane delavce. Kako bedne so bile te mezde, dokazuje dejstvo, da je le 35 odstotkov stavbinskih delavcev dosegalo življenjski minimum za samca. Še slabše je bilo pri gradnji železnic, cest ipd., saj je dosegalo eksistenčni minimum za samca le 15 odstotkov delavcev.

Leta 1935 je bilo 37 odstotkov zidarjev in 45 odstotkov pomožnih delavcev zaposlenih pod štiri mesece na leto, le 15 odstotkov stavbinskih delavcev je bilo polnozaposlenih. Da bi delodajalci lažje držali zaposlene v strahu, so vpeljali prakso nenehne odpovedi delovnega razmerja. To je omogočalo delodajalcem, da so brez odpovednega postopka odpuščali nezaželene delavce. Delodajalci so vodili takozvano črno listo, kamor so vpisovali vse tiste delavce, ki so se upirali njihovem izkoriščanju in spodbujali druge za boj proti izkoriščanju in drugim krivicam. Ta lista je krožila med delodajalci, na njej je bilo ob stavkovnem gibanju leta 1936 okrog 400 imen. (2)

Tako stanje je omogočalo podjetnikom razne špekulacije pri prevzemanju del na račun delavcev. Zaradi nestalne zaposlitve in bornih zaslužkov je stavbinski delavec težko dobil stanovanje; sploh je bil najbolj izkoriščan in je živel v najtežjih razmerah.

Proti temu stanju so bili stavbinski delavci nemočni, saj so bili v sindikatu slabo organizirani. V sklopu »Splošne strokovne zveze«, ki je bila vključena v Strokovno komisijo URS-a (Ujedinjeni radnički savez), je bilo organiziranih v začetku leta 1936 okrog 150 delavcev. NSZ in JSZ skoro nista imeli organiziranih stavbinskih delavcev. V sindikatu »Splošne strokovne zveze« so se vključevali vsi tisti delavci, ki niso imeli svoje specializirane strokovne zveze. Zato so bili v tej zvezi organizirani delavci iz tekstilne, usnjarske, čevljarke industrije in iz drugih strok. V tem konglomeratu je bilo težko organizirati enote akcije delavcev, poleg tega pa je bilo vodstvo Splošne strokovne zveze skrajno oportunistično in je zaviralo svako ostrejšo akcijo. Zato je razumljivo, da stavbinski delavci te organizacije niso smatrali za svojo. Zato se je vedno močneje čutila potreba po lastni sindikalni organizaciji stavbinskih delavcev, kot so jo svoječasno že imeli. Ta organizacija se je takrat imenovala »Osrednje društvo stavbinskih delavcev v Ljubljani«, v kateri je imela partija močan vpliv. Ta sindikat je organiziral aprila 1921 stavko stavbincev v Ljubljani. Zahtevali so povišanje mezd. Na vseh ljubljanskih gradbiščih je takrat stavkalo okoli 2.000 stavbinskih delavcev, v maju pa se jim je pridružilo še 300 stavbinskih delavcev v Mariboru. Kakšen vpliv je imela ta organizacija takrat, nam pove dejstvo, da je osrednje društvo stavbinskih delavcev izdajalo tednik »Delo« kot glasilo zedinjenega sindikalno organiziranega delavstva Jugoslavije v Ljubljani. Prva številka je izšla 9. julija 1921. (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja — Franc Klopčič str. 23 in 29).

KP — SINDIKALNI ORGANIZATOR STAVBINSKIH DELAVCEV

Iniciativo za ustanovitev samostojne sindikalne zveze stavbinskih delavcev v

Ljubljani je dal leta 1933 Franc Suštaršič. Pravila organizacije so bila vložena na oblast v potrditev. Ko so bila pravila odobrena, ni prišlo do ustanovitve menda zato, ker je bil Suštaršič bolan, drugih stavbinskih aktivistov, ki bi bili sposobni izpeljati to akcijo, pa ni bilo. Govorilo pa se je tudi, da je odobrena pravila prikrivalo vodstvo obstoječega sindikata, ker so nasprotovali samostojni organizaciji stavbinskih delavcev. Šele s prihodom komunista Toma Brejca iz robije (3) v Sremski Mitrovici se je začelo z močnejšimi akcijami med stavbinimi delavci. Prvotno se je Tomo Brejc organiziral pri NSZ, pozneje pa se je vključil v Splošno strokovno zvezo in z drugimi tovariši ponovno začel z akcijo za ustanovitev strokovne sindikalne organizacije stavbinskih delavcev. Ta akcija je bila pod vplivom KP, neposredno pa je sodeloval pri tem Tone Tomšič. Avgusta 1934 je bil pod njegovim vodstvom sestanek v neki hiši na Trubarjevi cesti (takrat Sv. Petra). Na sestanku je bil poleg Tomšiča tudi Brejc in še nekaj drugih. Tomšič je na tem sestanku govoril približno tako: »Gradbinski delavci so sedaj najbolj izkoriščani in brezpravni. Partija se mora zavzeti zanje. Doseči moramo, da bodo imeli svojo lastno, številčno močno, borbeno in revolucionarno sindikalno organizacijo pod vodstvom partije. Pri tem ne smemo pozabiti, da se mnogi gradbeni delavci rekrutirajo s podeželja. Prežeti z borbenim duhom bodo revolucionarno misel prenašali tudi na vas.« Na tem sestanku so izdelali akcijski načrt za samostojno sindikalno organizacijo stavbinskih delavcev. Ta načrt, oziroma temeljne smernice za sindikalno delo med stavbinskimi delavci so bile sestavljene v sedmih točkah in sicer:

1. Ustanoviti in izgraditi močno sindikalno organizacijo stavbincev pod vodstvom Partije.

2. V začetku — v skladu z našimi organizacijskimi močmi in sposobnostmi — začeti z malimi toda uspešnimi akcijami za izboljšanje položaja stavbinskih delavcev in za obrambo njihovih pravic. S pomočjo teh manjših akcij doseči, da bodo našli sami sebe, da bi se začela razvijati, oblikovati in utrjevati njihova delavska samozavest, spoznanje, da imajo tudi oni pravice in ne samo dolžnosti, predvsem pa, da bi se postopno zgradila njihova razredna — politična zavest, smisel za organizacijo in proletarsko disciplino. Od malih prehajati postopno na večje akcije na široki fronti, ki bodo lahko uspešno pomagale Partiji tudi pri uresničevanju njenih političnih revolucionarnih nalog.

3. Prežeti vse delo sindikata z živim in borbenim revolucionarnim duhom ter jasnim pogledom na končni cilj delavskega razreda. Ne dopustiti, da se v članstvu ugnezdijo socialdemokratska, ekonomistično-reformistična miselnost, katere skrajno škodljiva posledica je oslabitev revolucionarnih težnjav delavskega razreda. Zlasti je treba upoštevati, da se velik del stavbinskih delavcev rekrutira iz podeželja in da bodo, če jih vzgojimo v razredni zavesti, prenašali revolucionarne ideje tudi na vas.

4. Boriti se za akcijsko enotnost delavskega razreda in se povezati tudi z delavci JSZ in NSZ. Pridobiti tudi njihova vodstva za enoten nastop za pravice delavcev.

5. Izkoriščati vse delavske strokovne in politične časopise, pa tudi meščanske časopise in revije, da bi se ustvarilo in oblikovalo pokretu naklonjeno javno mnenje. Pridobiti napredno usmerjene novinarje, da bodo o našem pokretu pisali s simpatijo kolikor bo dopuščala cenzura. Aktiv bodočega sindikata pa se mora tudi sam učiti pismenosti in sposobnosti pisanja razprav, člankov in dopisov o položaju in borbi stavbinskih delavcev za svoje pravice.

6. Da bi se dosegla čim večja stopnja idejne izobrazbe, navajati člane sindikata,

da bodo brali in proučevali vso dostopno progresivno literaturo in beletristiko, časopise in revije. Organizirati stalne in sistematične diskusije delavcev o vseh aktualnih vprašanjih delavskega gibanja in v ta namen izkoristiti ves prosti čas prihajanja na delo, opoldanski odmor, odhod z dela, pa tudi nedelje in ostale dela proste dneve.

7. Končno — pri izvajanju teh nalog upoštevati mednarodne izkušnje delavskega gibanja, ki dokazujejo, da ni samo težko organizirati delavske množice, temveč da je še težje obdržati jih v organizaciji in zagotoviti njihov nenehni borbeni elan in polet. Da bi to dosegli, je potrebno — v nasprotju s socialdemokratsko prakso — zagotoviti v bodočem sindikatu stavbinskih delavcev izvajanje principov in načel proletarske demokracije. To se pravi, da mora biti vodstvo sindikata ves čas najožje povezano z organiziranim članstvom, da mora pred njim redno polagati obračun o svojem delu, dobiti zanj odobritev članstva, upoštevati pa mora tudi mnenja članov in njihove predloge ter jih uresničevati v kolikor za to obstojajo objektivni pogoji. Člani bodo na ta način dobili občutek popolne enakopravnosti, čutili bodo, da je to njihova organizacija, v kateri je izvajanje njenih nalog stvar osebne časti in dolžnosti slehernega člana. (4)

Že v letih 1932 in 1933 so stavkali delavci pri regulaciji in poglobljanju Ljubljane. Posebno dobro je bila organizirana stavka delavcev pri kopanju kanalov v Šiški leta 1934. V tej stavki je sodeloval Tomo Brejc. V tem času je bilo še več drugih drobnih spopadov. Leta 1935 so bili številni manjši sestanki in diskusije med stavbinskimi delavci o nujnosti lastne sindikalne organizacije. Sestega novembra istega leta so organizirali prvo veliko javno zborovanje stavbincev v Ljubljani. Od tega časa organizacija stavbincev naglo narašča. 15. januarja 1936 pa je bil občni zbor na katerem je bila ustanovljena sindikalna organizacija stavbinskih delavcev z nazivom: Zveza gradbenih delavcev Jugoslavije, podružnica za Ljubljano in okolico — podzveza za Slovenijo v Ljubljani pa je bila ustanovljena maja 1936. (5)

Podružnica je prvič organizirala udeležbo stavbinskih delavcev pri praznovanju prvega maja 1936. Udeležili so se ga polnoštevilno. Množična udeležba z drugimi delavci, posebno pa revolucionarno navdušenje ob praznovanju delavskega praznika, sta imela neposreden vpliv na njihovo zavest, kar se je poznalo v močnejšem vključevanju v njihovo sindikalno organizacijo.

Izvoljen je bil odbor, za predsednika Franc Suštaršič, za tajnika pa Tomo Brejc. Že februarja je ta organizacija sklicala zborovanje stavbinskih delavcev, na katerem bi se govorilo o zahtevah in o akciji za ureditev razmer. Toda oblast je zborovanje prepovedala. (3) 26. aprila 1936 je sklicala zborovanje stavbinskih delavcev strokovna komisija sindikata URS za Slovenijo, katere predsednik je bil Franc Leskovšek. Zborovanje je bilo v Delavski zbornici v Ljubljani. Na zborovanju je bilo navzočih okoli 2.000 delavcev. Vodil ga je Franc Leskovšek, govorili pa so tudi Josip Kopač, Filip Uratnik za Delavsko zbornico ter tajnik strokovne komisije Niko Bricelj. Na zahtevo delavcev je govoril še Tomo Brejc. Zborovanje je bilo zelo burno, razprava ostra. 2.000 glasov se je zliilo v en sam oster protest, ko je govornik omenil sramotno črno listo zaradi katere 400 stavbinskih delavcev ni moglo dobiti nikjer več dela. Vse zborovanje je izzvenelo kot dločen krik zoper nezakonito ravnanje delodajalcev in oblasti. Zborovanje je sprejelo resolucijo, v kateri so bile zahteve za ureditev razmer in jo poslalo banski upravi. V resoluciji so bile

(Nadaljevanje na 6. strani)

opisane razmere stavbinskega delavstva in postavljene naslednje zahteve: Sklenitev kolektivne pogodbe, zboljšanje plač, izpolnjevanje zakonodaje o zaščiti delavcev in ukinitve črne liste nezaželenih delavcev ter predlog, da banska uprava skliče v ta namen razpravo med delodajalci in gradbenimi delavci.

V tem času so stavkali gradbeni delavci Bosne v Sarajevu. Zbrani delavci Ljubljane in okolice so na zborovanju izrazili solidarnost s sarajevskimi tovariši in navdušeno pozdravili njihovo borbo.

O vsakem večjem sestanku in o svojih zborovanjih so stavbinci obveščali javnost z letaki ter tako pridobivali Ljubljancane, da so jih podpirali v njihovih upravičenih zahtevah.

Sindikalne organizacije so predložile delodajalcem osnutek kolektivne pogodbe z zahtevo za povišanje plač od 3,50 din za pomožne, do 6,50 din za kvalificirane in priučene stavbinske delavce.

V prvi razpravi 22. maja, ki jo je sklicala banska uprava, so delodajalci načelno pristali na sklenitev kolektivne pogodbe, s povišanjem plač po predlogu pa se je strinjalo le nekaj podjetij. Večina je pristala le na to, da so priznali za pomožne delavce minimalno plačo 2,50 din na uro, za kvalificirane in priučene pa 4,50 din. Podjetniki so se sklicevali na to, da so prevzeli gradbena dela, zlasti javna pod pogoji, ki jim ne dopuščajo višjih plač. Ker delodajalci niso hoteli popustiti glede povišanja plač, so se pogajanja razbila. S strani sindikalnih organizacij so na tej razpravi sodelovale: strokovna komisija, JSZ in NSZ. S prekinitvijo pogajanj je položaj med stavbinskim delavstvom postajal vse bolj napet (6). Stavbinski delavci so se pod vplivom KP in pod vodstvom komunistov začeli pripravljati na stavko.

STAVBINCI STOPIJO V STAVKO

Strokovna komisija in podzveze stavbinskih delavcev podružnica za Ljubljano in okolice sta za 1. junij sklicali zborovanje vsega stavbinskega delavstva. Ker so bila pogajanja o zahtevah delavcev prekinjena, se je moralo odločiti, kaj sedaj. Na zborovanju so govorili komunisti Franc Leskovec in Ignac Tratar ter socialdemokrat Jurij Stanko. Razprava je bila zelo burna, navzoči so odločno povedali, da ne popustijo. Sklenili so, da začno naslednji dan stavkati. Izvoljen je bil stavkovni odbor. Za predsednika je bil izvoljen Franc Pahor, za sekretarja Ivan Mozetič, za blagajnika Jakob Pivk, za člane pa Ludvik Rebula in drugi. Večina aktivistov je že prej vedela kakšne so njihove naloge. Ta aktiv je poskrbel, da je bilo v Ljubljani na stavbah ustavljeno vse delo in postavljene straže, nato so številne in močne patrole, katere je vodil komunist Jože Kopitar, pregledale vsa stavbišča v okolici Ljubljane in ustavile delo povsod, kjer so še delali. Organizirane so bile tudi skupine za zbiranje pomoči stavkujočim. Stavkovni odbor se je obrnil s posebnim pozivom na Ljubljancane, da stavkujoče moralno in gmotno podpro, ki se je glasil:

»Stavbinski delavci stopamo v boj za naše najosnovnejše pravice, za betvico vsakdanjega kruha. Obráčamo se na celotno slovensko javnost prepričani, da nas bo podprla. Naš boj za kruh je obenem boj vse javnosti za preroditev gospodar-
skih razmer našega naroda.

Stavbinski delavci smo pet let prenašali najtežja bremena gospodarske krize. Od leta do leta so nam sistematično zniževali plače, kar je občutno vplivalo na gospodarsko krizo in se je oslabil številni konzument. Zdaj, ko je prekipela naša beseda do vrhunca, smo se odločili, prisiljeni, ker od neprestanega stradanja nočemo umirati,

za v organiziranem boju za ceno najtežjih žrtev, priborimo sebi in našim družinam boljše življenje, a s tem tudi izboljšamo splošno gospodarsko skupnost. Kajti, če bo skupna možnost množic stavbinskega delavstva izboljšana, bo tudi izboljšana položaj kmeta, trgovca in obrtnika in s tem ves gospodarski ustroj.

Zato v tem našem boju ne smemo ostati osamljeni.

Naš boj, delavci, trgovci, obrtniki, kmetje, je obenem tudi Vaš boj. Zato, ker so naše plače tako nizke, nimajo dela obtniki, propadajo trgovci, kmetje pa ne morejo prodati svojih pridelkov.

Mi se borimo torej tudi za Vas. Mi tistega denarja, ki ga bomo zaslužili, ne bomo nosili v banko, ne ga kje drugod skrivali, temveč, ga bomo dali nazaj trgovini, obrti in kmetu. Zato nas v tem trenutku, ko se nahajamo v najtežji borbi za izboljšanje našega položaja, podprite z vso odločnostjo, in zavednostjo, da bo naš boj tudi Vaš boj, da bo naša zmaga izboljšala tudi Vaš položaj. Storitve vse, da zmaga naša pravična stvar. Skupna solidarnost je baš zdaj v tem našem boju na mestu in nujno potrebna.

Mi moramo zmagati, ker drugače nam ni živeti!

Vi vsi, ki ste priča našega trpljenja in gladovanja, pomagajte nam! Vsak dar, pa če še tako skromen, bo rodil bogate sadove. Vsak dar, bodisi v denarju, bodisi v živilih, bo zagotovil stavkujočim, da niso osamljeni ter bodo tako vključ izčrpanosti krepko vzdržali in izvojevali naš skupni boj.

Slovenska javnost z nami, za boljše bodočnost!

Stavkujoči stavbinski delavci.

V poslopju Delavske zbornice z vhomom iz Čopove ulice (sedaj Čufarjeva) v pritličju na levo, je noč in dan delal stavkovni odbor, prejemal od kurirjev poročila o poteku stavke ter dajal navodila. V sosednji sobi so se zbirala živila. Ljubljansko prebivalstvo je stavko enodušno podprlo, mesarji so pošiljali slanino in salame, peki kruh, tudi denarna nabiralna akcija za stavkujoče delavce se je dobro obnesla. Da ni bilo te podpore, bi bili v stavki težko vzdržali, kajti delavci sami niso imeli denarja, podpora Delavske zbornice pa je bila majhna. Stavka se je odvijala v popolnem redu in disciplini.

Ze četrty ali peti dan so se začeli poizkusi podjetnikov, da stavko ustavijo. Posamezni podjetniki so prihajali s ponudbami, da so individualno pripravljani takoj sprejeti in podpisati kolektivno pogodbo za svoje delavce pod pogojem, da bodo lahko pričeli z delom. Stavkujoči so se dobro zavedali, kaj pomeni iztrgati iz stavke eno samo podjetje; pošiljali so enega za drugim na sedež njihovega združenja, naj tam delajo in dosežejo, da bodo kolektivno pogodbo sprejela vsa gradbena podjetja, potem bodo s stavko takoj prenehali. Peti ali šesti dan stavke je na stavkovni odbor prišel neki človek, ki se je izdajal za predsednika ljubljanskih študentov, odnosno njihove organizacije in izjavil, da daje ta organizacija 40.000 din za pomoč stavkujočim pod pogojem, da izdajo stavbinci letake z ekstremnimi političnimi parolami. S tem človekom sta govorila Ignac Tratar in Tomo Brejc. Bilo je jasno, da gre za provokacijo, prvič že zavoljo provokativnih parol, drugič zavoljo suma, da bi ta organizacija zmogel tako vsoto in tretjič, če bi bilo to res, bi jim poslala ta organizacija zanesljivega človeka in jih o tem predhodno obvestila, saj je zveza s Partijo ves čas stavke delovala. Ponudbo so odbili. Ze naslednji dan so dobili obvestilo, da je bil namen te provokacije ta, da bi dali stavki politični, ne pa ekonomski značaj, da bi oblast dobila povod, da stavko nasilno prekine in zatre.

Stavkujoči so dobili od političnih jetnikov iz Sremske Mitrovice pozdrave in jih hrabril, da vztrajajo do zmage. (5)

Stavkovne straže so budno pazile, da ne bi prišlo do stavkokazov. Tako so odkrili dva stavkokaza in ju privedli na dvorišče Delavske zbornice, kjer so se stavbinci največ zadrževali med stavko. Obsodili so ju, da sta morala skozi špalir, stavkujoči pa so ju opljuvali in sramotili z raznimi grdimi izrazi, ker sta se predala izkoriščevalcem.

Po spominu enega od organizatorjev te stavke Rudija Ganzitija, je ta zajela okoli 5.000 delavcev, samo v Ljubljani približno 2.200. Prerasila je v splošni stavkovni val stavbinev v Sloveniji, ki je trajal od junija do septembra 1936.

Pod pritiskom stavke je banska uprava sklicala, 5. junija predstavnike delavcev in delodajalcev na obnovitev pogajanj. Stavkujoče delavce so zastopali: Strokovna komisija, Zveza gradbenih delavcev (SGR) podružnica Ljubljana, Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ), Narodna strokovna zveza (NSZ) in Delavska zbornica. Delodajalce pa so zastopali: Inženirska komora, Združenje graditeljev in Združenji zidar-
skih in tesarskih mojstrov. Pogajanja je vodila inšpekcija dela banske uprave. Ze prvi dan pogajanj so se sporazumeli v naslednjem:

1) Zaradi višjega draginskega razreda se določijo minimalne višje mezde za mesta Ljubljana, Maribor, Celje in Kranj; in sicer posebej za stara dela v teku ali pa se bodo začela na podlagi že sklenjenih pogodb; in posebej za dela, za katera se bodo sklenile pogodbe, po podpisu kolektivne pogodbe. Za stara dela so bile določene naslednje minimalne mezde na uro: za mladoletne težake (do 20 let starosti) 3.- din, nad 20 let 3,25 din, za kvalificirane delavce do dveh let po izučenju 4,50 din, po dveh letih pa 5,25 din. Pri novih delih se je priznalo težaku do 20 let starosti 3,25 din, nad 20 let 3,50 din, za kvalificirane delavce pa do dveh let po izučenju 5 din, po dveh letih pa 5,75 din. Za delo pri javnih delih so bile določene nižje mezde: pri težakih za 50 par, pri kvalificiranih delavcih za 25 par manj na uro. Zunaj omenjenih mest so bile mezde določene za 25 par nižje, razen pri tesarjih, ki so bili plačani povsod enako. Višje plače so bile dogovorjene za fasadarje in to 7 oziroma 8 din na uro.

2) Prejšnje plače, ki so bile višje od dogovorjenih, ostanejo veljavne.

3) Stalno odpovedno stanje delavstva se ukine.

4) Zaradi stavkanja se ne sme nihče preganjati.

5) Sušmarstvo se zasleduje obojestransko.

6) Določila obrtnega zakona o zaščiti delavcev se morajo v polni meri upoštevati.

7) Ta sporazum velja do prvega januarja 1937, od tega dne dalje bo veljala nova kolektivna pogodba.

8) Ze junija se začno razprave za novo kolektivno pogodbo.

Ta sporazum je bil sprejet v soboto, 6. junija na shodu stavbinskega delavstva v celoti. Le nekaj glasov je bilo proti. Postavljen pa je bil pogoj, da podpišejo sporazum vsi stabni in gradbeni podjetniki. V tem primeru se bodo delavci vrnili 9. junija na delo. Sporazum je bil obojestransko podpisan in delavci so se po osmih dneh stavke vrnili delat (7).

Le stavka pri gradbeniku Tomažiču, ki je gradil gimnazijo za Bežigradom, je trajala do 16. junija. Sporazum za to in druga javna dela v Ljubljani je bil podpisan šele 15. junija.

Ta stavka je pomenila velik uspeh stavbinskih delavcev: tako glede urejanja njihovih ekonomskih in socialnih vprašanj, kakor tudi v političnem pogledu. Čeprav niso bile priborjene vse mezdne zahteve, pa je bil uspeh v tem, da je bila s podpisom sporazuma omejena samovolja posameznih

delodajalcev. Stavka v Ljubljani je pokazala stavbinskim delavcem, kdo zares brani njihove pravice. Spoznali so, da le enotno organizirani lahko izboljšujejo svoj položaj in branijo priborjene pravice. Zato se je v času stavkovnega gibanja vključila v sindikalno organizacijo večina delavstva. Ker so to stavko organizirali in vodili komunisti, je dobila še poseben politični pomen.

To, kar je bilo z doseženim sporazumom sprejeto za mesta prvega draginskega razreda, pa ni zadovoljilo delavcev v krajih kjer so bili življenjski stroški na ravni mest, mezde pa nižje. V takih krajih, in tam, kjer ljubljanskega sporazuma niso hoteli priznati, so stavbinci nadaljevali boj za izenačenje svojega položaja.

NEKAJ O STAVKI DELAVCEV NA PROGI ŠT. JANŽ – SEVNICA IN O STAVKI STAVBINCEV V MURSKI SOBOTI (POVZETO PO SPOMINIH TOMA BREJCA)

Nekatera podjetja so odklanjala ljubljanski sporazum in niso hotela podpisati kolektivne pogodbe z delavci. Podobno je bilo tudi na gradnji proge Št. Janž – Sevnica. Podjetje Dukič iz Ljubljane, ki je gradilo to progo, je vztrajalo na trditvi, da je bila vsota, ki jo je odredilo ministrstvo za obrambo v Beogradu, za gradnjo te proge tako nizka, da ne more sprejeti nobenega povečanja plač delavcem. Pogajanja s podjetjem so se razbila že v Ljubljani, ker niti minerjem v predorih ni hotelo povečati plač. Na progi Št. Janž – Sevnica so v pozni pomladi in tekem poletja 1936 organizirali več uspešnih zborovanj, s pomočjo katerih so pritegnili v SGRJ večino delavcev na progi. Borbeno jedro te podružnice so tvorili minerji iz Like, med katerimi je bilo precej dobrih, razredno zavednih delavcev. Težje je bilo z domačim delavstvom, sestavljenim večinoma iz kmečkega polproletariata, ki v začetku ni imelo mnogo razumevanja za delavsko sindikalno organizacijo. Polagoma so jih le prepričali in nekako v začetku poletja ustanovili sindikalno podružnico. Predsednik je bil kovač Ilijaš, tajnik Valentin Mlinar ali Malnar – jamski zidar, blagajnik pokojni Franc Potočnik, pomožni gradbeni delavec z Jesenic, zelo zaveden delavec, poznejši španski borec in eden prvih partizanov na Gorenjskem leta 1941 in še dva odbornika, miner Pero iz Like in zidar Horvat.

Temu odboru je v razmeroma kratkem času uspelo zgraditi podružnico SGRJ na progi. V sredini junija jim je bilo že jasno, da s pogajanjem ne bodo nič dosegli. Sklicali so zborovanje, na katerem so bili iz Ljubljane navzoči za DZ Jože Kopač, za sindikat Niko Bricelj in za stavbince Tomo Brejc. Slednjemu ni pustila oblast govoriti. Tomu Brejcu so verjetno prepovedali govoriti zato, ker kot primorski ubežnik ni imel jugoslovanske državljanstva in ker so mu bile s sodbo pred sodiščem za zaščito države odvzete državljanke pravice. Ta je svojo nalogo že preje temeljito opravil med delavci. Zato so na zborovanju vseh delavcev na tej progi, sklenili stopiti v stavko in izvolili so stavkovni odbor, ki so ga sestavljali prej imenovani tovariši. Stavka se je pričela že naslednji dan in je trajala sedem dni. Ta stavka je posebno značilna. Bila je zelo tvegana, ker so bili brez stavkovnega sklada, da bi podprli stavkujoče. Obrnili so se na kmete po bližnjih vaseh. Akcija je proti pričakovanju dobro uspela, kmetje so jim nanosili živil, zlasti fižola, moke in celo masti, da med stavko nikomur ni bilo treba biti lačen. Dva kmeta sta pripeljala poln voz koruzne moke in fižola in vse skupaj izročila stavkovnemu odboru z besedami: »Fantje, le borite se. Mi vam bomo že pomagali, če bo treba. Če boste vi slabo zaslužili, tudi mi ne bomo imeli denarja.«

Od začetka stavke so se na progi bali provokacij, ker so bili eno provokacijo z žandarji že doživeli. Po drugem uspelem

zborovanju delavcev na progi jih je zvečer, ko so se vračali v Boštanj, obstopila skupina pijanih in naščuvanih mladih kmečkih ljudi, v katerih so bili tudi trije žandarji. Le s težavo se jim je posrečilo preprečiti spopad, ki bi ga bila oblast prav gotovo izkoristila proti delavcem zlasti, ker je bilo že od vsega začetka jasno, da je bilo izizivanje namerno in organizirano.

Ahilova peta za podjetje so bili v stavki tuneli, ki so se vsled svojega zemeljskega sestava – prevladoval je krhki lapor – neprestano podirali in lezli na kup. S tuneli so računali kot s faktorjem, ki bo vodstvo podjetja »Dukič« prisilil, da sprejme delavske pogoje ali pa bo imelo ogromno škodo.

Stanje v tunelih je pritiskalo podjetje, ki je mobiliziralo oblast proti nam. Najprej so se razširile vesti, da bo vojaška komanda gradnjo kratko in malo ustavila, da bodo sploh vsi delavci izgubili delo, nato pa, da bo oblast pomagala podjetju z najemanjem brezposelnih rudarjev v naših revirjih, da bodo zamenjali minerje iz Like.

Med domačini pasivne Dolenjske, tako krvavo potrebnimi zaslužka, je strah pred izgubo zaposlitve povzročil velik preplah, zlasti še, ko so iz sreskega načelstva prišli neki ljudje, šli po vsej progi od delavca do delavca in jih opozarjali naj prično z delom ter jim grozili z odpustom.

Peti dan stavke se je v srednjem rovu udrl strop in zasul precejšen del predora. Šesti dan je Dukič pristal na pogajanje, ki je bilo v kolodvorski restavraciji v Sevnici. Prisotna sta bila oba banska inšpektorja dela – Baraga in Gorjanc, predstavnik Delavske zbornice, sreski načelnik, SGRJ je zastopal Tomo Brejc z delavskimi zaupniki.

To so bila najtrša pogajanja, ki so trajala dva dni. V začetku so predstavnik podjetja na vsak način zahtevali kapitulacijo delavcev, ob pomoči inšpektorja banske uprave in medlem ugovarjanju predstavnik Delavske zbornice. Nato so nudili povečanje plač le za pet para na uro, česar pa stavkujoči niso sprejeli. Končno so se sporazumeli o mezdih pogojih. Podjetje je pristalo na povečanje plač nekvalificiranim delavcem med 15–25 para na uro, minerjem in zidarjem, ki so bili že preje boljše plačani, pa le za pet odstotkov na uro. V pogodbo so vnesli določbo, da bo kuhinjo vodil posebni odbor, sestavljen iz delavcev in da bo nosilce vode plačevalo podjetje, ne pa delavci sami.

Na zborovalnem prostoru pred kantino so navzoči delavci še isti večer predložene pogoje soglasno odobrili, minerji pa so že to noč pričeli z delom.

STAVKA STAVBINCEV V MURSKI SOBOTI

Koncem julija so stavbinski delavci iz Murske Sobotice poslali prošnjo na podzvezo gradbenih delavcev v Ljubljani, da pošljejo nekoga za pomoč njihovemu pripravljalnemu odboru podružnice SGRJ. Prišel je Tomo Brejc. Pripravljalnemu odboru so poslali kopijo sporazuma, kakršen je bil sprejet in podpisan v Ljubljani. Toda gradbeni podjetniki v Murski Soboti niso hoteli niti slišati o sporazumu čes, da bi svoje poslovanje zaključili z veliko izgubo, ker so gradnjo sprejeli na podlagi starih nizkih plač. Obstajalo je le to, da si s stavko priborijo povečanje plač in izboljšanje delovnih pogojev.

V tem času je bilo v Murski Soboti dvoje zborovanj, na katerih je govoril predstavnik medstrokovnega odbora iz Maribora – socialdemokrat. Brejc je zapisal, da tako brezpravnih in izkoriščenih delavcev še ni srečal, čeprav je kot delavec že prej marsikaj videl in izkusil. Zene so delale na stavbah za 1,20 din na uro, pomožni delavci so prejeli 1,50, le redki dva din na uro, zidarji in tesarji 3,50, le redki med njimi 4 din na uro. Delovni čas je trajal dvanajst ur, katerega so polirji še podaljševali, seveda brez plačevanja nadur. Videl je, ko

je polir gonil ljudi kot živino, jih – zlasti ženske – zmerjal z najbolj prostaškimi psovki in posameznim delavcem neprestano grozil s takojšnjim odpustom. Zaposleni delavci in delavke so se tresli od strahu pred odpustom, da ne bi izgubili še zadnjo možnost skromnega preživljanja, kajti pisarne gradbenih podjetij so neprestano oblegale skupine brezposelnih delavcev in delavk, zlasti mladine in prosili za delo.

Ze prvi dnevi te stavke so opozarjali, da bo boj nadvse težak, predvsem, ker se jim ni posrečilo, da bi v četloti organizirali prehranjevalno akcijo za pomoč stavkujočim. Tudi denarnih prispevkov je bilo malo. Nad vso pokrajino pa je ležala temna senca pravega gospodarja Prekmurja – veleindustriala Josipa Benka, ki je imel v rokah vse – denar in oblast. Bali so se ga vsi, celo sreski načelnik Gašper Lipovšek. Z njegovc pomočjo so gradbeni podjetniki v Murski Soboti storili vse, da bi stavko zlomili. Za to pomoč ga seveda ni bilo treba posebno prositi, ker se je sam dobro zavedal, da stavka ogroža tudi njegovo oblast, njegovo interese.

Začelo se je s podkupovanjem. Prvi je bil na vrsti Brejc. Nastanil se je v gostilni pri Fafleku, kjer se je tudi hranil. Ze prvi dan, ko je hotel plačati kosilo, je gostilničarka odklonila plačilo rekoč, da je že vsplačano in da bo tako, dokler bo pri njih Brejc je to odločno odklonil, ker gostilničarka ni hotela povedati, kdo bi plačal zanj. Takoj zatem so nad Brejcem poostri li nadzorstvo in naslednje jutro je že na vsezgodaj, ko je bil še v postelji, prišel njegovo sobo žandar in zahteval njegov legitimacijo. Naslednje dni so ga žandarji in policijski agenti stalno spremljali, ne da bi ga ponovno legitimirali.

Benkovi agenti so hoteli podkupiti tudi stavkovni odbor, a se jim to ni posrečilo. Pokazalo se je, da je bil izbor ljud v ta odbor pravičen, ker so se vsi njegov člani ves čas stavke dobro držali.

Temu so sledile grožnje in strahovanja. V odsotnosti mož, ki so stavkali, so policijski in Benkovi agenti hodili k družinam stavkujočih delavcev, poizvedovali kje so možje, kam hodijo, s kom se shajajo itd. Hkrati so ženam pravili, da so njihov možje člani prepovedane komunistične organizacije, da jih bodo aretirali in da bodo obsojeni na dolga leta ječe. Neke žena se je dala premotiti, jokale so in rotile svoje možje, naj se ne spuščajo v tako nevarne stvari, naj grejo na delo, naj ne uničujejo svoje družine itd. Prihajale so s svojimi tožbami in prošnjami tudi na stavkovni odbor, ki je bil zaradi rovarjenja provokatorjev večkrat v zelo težkem položaju.

Sedmi dan stavke so že zjutraj iz vseh stavb začela prihajati poročila, da stavko kazi pričenjajo z delom. Obstajala je resna nevarnost, da se bo oblasti in podjetnikom posrečilo zlomiti stavko. Podpor stavkujočim ni bilo več, ker so še tisti redki posa mezniki, ki so stavkujoče doslej podpirali odklonili prošnje za nadaljnjo pomoč Stavkujočim je primanjkovalo hrane. V te stiski so se na stavkovnem odboru zmenili da bodo pozvali delavce, da naj z delom počakajo vsaj do pogajanj s podjetniki, k se bodo začela še istega dne.

Bilo je očitno, da jih je lokalna partijska organizacija prav v tej zadnji najtežji preizkušnji krepko podprla. Zavest, da je Partija na njihovi strani, da jim pomaga, je hrabrila aktiv podružnice SGRJ v Murski Soboti, da je vztrajal v boju in prepričal stavkujoče delavce, da ni drugega izhoda.

Le na eni stavbi je še trajal preprič med stavkujočimi delavci in malo skupino stavbincev, v katerega se je vmešal polir. V trenutku, ko so prišli na stavbo predstavnik delavstva, je besno vpil in zmerjal delavce, ker niso hoteli delati. Hotel je

pokazati da lahko dela z njimi kar hoče. Zgrabil je mlado delavko za prsi in jo z naslednjimi besedami: »Ti prokleta cajdra, pojdeš na delo ali ne!« potisnil ob zid. To pot je Brejc zgubil razsodnost in storil nekaj, kar kot »zakoniti« predstavnik delavcev po takratnih predpisih ne bi smel. Iztrgal je delavko polirju iz rok, njega pa s togoto tresčil ob zid. Polir se je prijel za glavo in se z besedami: »Ježuš, ježuš« odstranil s stavbe.

Na pogojanjih naslednji dan so bili podjetniki popustljivejši. Po daljšem prerekanju so končno sprejeli delavske predloge, zlasti glede povečanja plač. To je pomenilo velik uspeh, tolikanj bolj, ker za nadaljevanje stavke delavci niso bili več sposobni.

Po zaključku stavke v Murski Soboti se je Tomo Brejc odpeljal v Ljubljano. Že na železniški postaji so ga aretirali, ga zaprli, 18. avgusta 1936 pa so ga izgnali iz Jugoslavije.

MEZDNO GIBANJE IN STAVKA STAVBINSKIH DELAVCEV NA JESENICAH STANJE PRED MEZDNIM GIBANJEM

Tako kot drugod, se gradbena aktivnost v tem času pralagoma oživlja tudi v jeseniškem revirju. KID je v tem času obnavljala nekatere obrate (livarno, valjarno in druge) ter gradila nove (plavž, šamotarna, modelna mizarna, stanovanjske hiše za mojstre in uradnike, škarpo ob cesti proti Javorniku, daljnovod visoke napetosti od Zasipa pri Vintgarju do Železarne). Pripravljala je tudi gradnjo novega obrata oglarno v Hrenovici, a se je temu upiralo občinsko vodstvo. Tudi na železnici so opravljali gradbena dela in tudi drugod. Ta dela so opravljali izvajalci, ki so zaposlovali manjše število delavcev. Gradbena dela na daljnovodu je opravljala firma Dédé. Strokovna dela elektroprenosa pa švicarska firma Brown-Boweri. Izvajalec ostalih in glavnih gradbenih del pri KID je bil Slograd, družba, katere kapital se je prepletal s kapitalom KID. Odnos med njima ni bil le odnos naročnik – izvajalec, marveč se je prepletal s širšimi interesi. Direktor Slograda Pirkmajer je bil istočasno delničar KID. Podpredsednik upravnega odbora KID Avgust Praprotnik je bil eden glavnih delničarjev Slograda. Zato smo govorili, da sta Slograd in KID sestrični. Ostali izvajalci gradbenih del na Jesenicah in v okolici so bili gradbeniki in samostojni zidarski mojstri Regovec, Svetina, Pangeršič, Jenko in drugi. Gradbeno podjetje Dédé je gradilo šamotarno.

V začetku poletja 1936 je bilo pri teh delodajalcih zaposlenih okoli 500 delavcev. Večina, okoli 300, je bila zaposlena pri Slogradu. Sestava in položaj teh delavcev sta bila enaka kot na primer v Ljubljani. Delavci so bili od vsepovsod: mnogo je bilo fantov, ki so pobegnili pred fašisti s Primorske, a najmanj domačinov.

Stavbinski delavci niso bili organizirani v sindikatu, zato so bili toliko bolj izkoriščeni. Obstoječe sindikalne organizacije na Jesenicah so vključevale le delavce KID in se niso v kraju povezovali z delavci drugih strok.

Kako so izkoriščali delavce pri Slogradu, naj pokaže naslednji primer. 31. decembra 1935 je bilo dodeljeno skupini delavcev na tračničnem križišču v železardelo »na čes« (ko je delo opravljeno, se piše cela dnina – 10 ur – in delavci gredo lahko domov). Ko so delo z vso vnemo kmalu končali, so morali isti delavci po nalogu delovodje začeti še drugo delo. Pri tem jim je dejal: »Fantje, le primite, od 14. ure dalje vam bom dal še 50 odstotkov gor.« Ko so tako delali do 17. ure in bili vsi zbiti, jih je delovodja zadržal na delu do 18. ure. Delali so 11 ur, preddelavec jim je

povedal, da jim bodo pisali 19 ur, ker so dobro delali. Ko so prišli 2. januarja na delo, jim je preddelavec sporočil obvestilo delovodje geometra Pochila (opomba pisca), da so jim za 31. december pisali le deset ur, za 50 odstotkov povišanje pa se naj sami pobrigajo, česar si delavci seveda niso upali. Zakaj? Ko je nedavno delavec zahteval po zakonu 50-odstotni povišek za nadurno delo, ga je sicer dobil, takoj pa so ga odpustili iz službe.

Stavbinske delavce pri Slogradu so izkoriščali tudi za redna dela, ki so jih opravljali železarji in katera so bila vezana na plačilne pogoje po kolektivni pogodbi med KID in železarji. Po kolektivni pogodbi so imeli delavci železarne, ki so delali na prostem (na placu) zunaj obratov pet in več din na uro, za nadurno delo pa še 50 odstotkov poviška; stavbinskim delavcem pa so plačali za to delo le od 2,5 do 3 din na uro, brez nadurnega poviška. Tako je KID poskušala s pomočjo stavbinskih delavcev rušiti mezdne odnose s svojimi delavci in jih s tem plašila, da bi bili bolj popustljivi do njenih zahtev. (8).

Pochila je vodil dela Slograda pri rekonstrukciji in novogradnji internih železniških tirov v tovarni. Ta ni obveščal le svojih predpostavljanih pri Slogradu o delu in stanju, marveč neposredno tudi tehničnega direktorja KID inž. Dostala. Oba sta bila Sudetska Nemca. Ko je KID pozneje postavila Pochila za šefa valjarne žice, kjer so bili delavci med borbenějšími, smo se spraševali, kaj to pomeni, še posebno, ker strokovno ni pomenil kaj posebnega, prav gotovo pa ne za valjarno, smo smatrali, da mu je bilo to mesto dano kot priznanje za njegov brezobziren odnos do stavbincev in tudi do železarjev.

Pochilo so imeli železarji v slabem spominu še iz leta 1932. Na novega leta je razneslo dovodno cev na turbini hidroelektrarne KID v Zasipu. Deroča voda je napravila precej poškodb in odplavila veliko zemlje. Popravilo gradbenih del in ureditev zemljišča je prevzela firma Dédé. Ta je dala vodstveni in strokovni kader, delavce za zemeljska dela pa KID iz svojih obratov. Zemeljska dela je vodil Pochila. KID je zaradi pomanjkanja naročil ustavila delo v obratih valjarne žice, žičarne in v hladni valjarni. Večino teh delavcev je KID posodila Dedku za delo v Zasipu. Delo se je začelo v začetku januarja. Delavci so se vozili na delo z vlakom do Žirovnice, od tu pa so šli peš do Zasipa. Med delavci valjarne žice sem bil tudi jaz. Pochila in njegovi pomagači so ravnali z nami tako kot so bili navajeni delati z doskrajnosti izkoriščanami pomožnimi gradbenimi delavci. Mi smo se temu upirali in Pochila je kmalu spoznal, da z nami ne bo mogel tako ravnati. Poleg brezobzirnega preganjaštva pri delu, nam tudi plač niso hoteli priznati v višini, kot jih je določala kolektivna pogodba za nadomestno delo, kadar v obratih ni bilo dela. Po pogodbi bi nam morali plačati najmanj 5 din na uro. Pochila pa je hotel to znižati in diferencirati za različna dela in sicer 3, do 3,5 ter 4 din na uro. Prevoz na delo in nazaj smo morali plačevati sami.

Konflikti med priganjači in delavci so se vrstili. Eden takih incidentov je nastal med delavcem Jožetom Stražišarjem ter delodajalcem Nagličem. Ta je kričal nad Stražišarjem in ga priganjal, naj pridno dela. Ker se Stražišar ni zmenil za njegovo kričanje ga je Naglič vprašal za ime, da ga bo zapisal (črna lista). On pa mu je odgovoril, naj vpraša kar Pochilo, ker ga ima on že zapisanega.

Zaradi takih in podobnih šikan in ker niso rešili vprašanja plač, smo naslednji dan po incidentu s Stražišarjem prenehali z delom. Nekateri delavci so hoteli celo kar fizično s krampi in z lopatami obračunati s

preganjači. Pochila je pobegnul in se skrul. Ko se je položaj nekoliko pomiril, so delavci določili delagacijo, ki naj bi šla na direkcijo in povedala, da delavci ne bodo začeli z delom dokler se ne uredijo sporne zadeve in sicer:

- plače po pogodbi,
- plačati prevoz na delo in nazaj,
- drugačen odnos predpostavljanih do delavcev.

V delegaciji smo bili Franc Jerala, Janez Tavčar in jaz. Delegacija je vodil glavni zaupnik Jurij Jeram. Na direkciji so obljubili, da se bodo stvari uredile po pogodbi in da bodo opozorili firmo glede ravnanja z delavci. Na podlagi tega smo nadaljevali z delom. Kako je KID posredovala glede odnosa do delavcev, pa smo kmalu občutili. Po izprtju marca 1932 je KID odpustila večje število delavcev, med njimi precej onih, ki so izstopili pri delu v Zasipu. Na listi za odpust sem bil tudi jaz. Rešilo me je naključje, da sem bil med tem izvoljen za delavskega obratnega zaupnika v valjarni žice. Kot zaupnika pa me je pred odpustom ščitil zakon.

Kako so postopali z delavci, naj navedem ša dva primera. Šef del, ki jih je izvajal na Jesenicah Slograd, Vlado Makoratti, je ob asistenci delovodja Vinka Genusija nadzoroval izvajanje del in opazoval kako delavci delajo. Od zidarja Andreja Pazlarja je zahteval, da mora nanašati malto na zid z zajemalko, ne pa s kelo (žlico). Pazlar je bil zelo korajžen in mu je odgovoril po gorjansko: »Vsak tele ima svoj vesele, vsak vov ima svoj prov.« Pazlar je bil na samem mestu odpuščen.

Podoben primer se je pripetil zidarju Janku Pogačarju, ki je delal pri gradbeniku Pangercu na Bledu. Pogačar si je pri delu poskodoval prst na roki in iskal zdravniško pomoč. Ker Pangerc ni imel Pogačarja zavarovanega in mu je zaradi tega grozila kazen, je nagovarjal Pogačarja naj na zavodu pove, da je delal pri njem le dva dni, rok za prijavo delavca na zavarovanje je bil namreč tri dni. Ker Pogačar tega ni storil, ga je Pangerc takoj odpustil.

ORGANIZIRANJE STAVBINCEV IN PRIRPAVE ZA UREDITEV RAZMER

Tako stanje, zlasti po uspešno zaključeni stavki stavbincev v Ljubljani, je nujno terjalo, da se stavbinski delavci čimpreje organizirajo v sindikat tudi na Jesenicah. To je zadevalo neposredno tudi koristi kovinarjev. Zato se je SMRJ na pobudo KP povezal z zvezo stavbinskih delavcev v Ljubljani in zaprosil, da pomaga organizirati sindikalno podružnico stavbincev na Jesenicah. Vodstvo podružnice SMRJ se je povežalo tudi z nekaterimi stavbinskimi delavci in z njimi zečelo pripravljati ustanovitev sindikalne organizacije. Iz Ljubljane je prišel v imenu podzveze stavbinski delavec Tomo Brejc. Začel je z našo pomočjo pripravljati ustanovitev organizacije (9). Sredi junija je bil postavljen iniciativni odbor, sreskemu načelstvu pa poslan predlog pravil za ustanovitev sindikalne podružnice podzveze delavcev na Jesenicah. Že do konca junija se je organiziralo v to sindikalno organizacijo okoli 200, do začetka avgusta pa približno 300 delavcev. (10)

30. junija je bilo sklicano zborovanje stavbincev v Delavskem domu pri Jelenu. Obravnavali so ljubljanski sporazum med stavbinci in delodajalci. Navzoči so tudi za Jesenice in okolico zahtevali mezde po prvem draginjskem razredu, kot jih je sporazum določal za mesta Ljubljano, Maribor, Celje in Kranj. Svoje stališče je zbor utemeljeval s tem, da so Jesenice in ves radovljiški okraj zaradi bližine letovišč, daljšega transporta življenjskih potrebščin

Baves gradjevinarskih radnika Jugoslavije, Podsavez za Slovenijo
 ooblašča g. Parko Vecelj-na, da v imenu istega z vsem polnomočjem na
 osreduje v interesu delavstva organiziranega v SGRJ za izboljšanje
 njihovega ekonomskega položaja.

Ljubljana, dne 3. VII. 1936.

t. d. predsednik

Justinič Franc

JRZ pri KID. Čeprav je imel obisk uraden namen, da se ban spozna z razmerami v tovarni, predstavnikov delavstva ni hotel sprejeti. Prek Arneža, ki je bil tudi delavski zaupnik in banov prijatelj, sta se prijavila na razgovor Ignac Kralj v imenu delavskih zaupnikov, za SMRJ in za stavbince pa avtor članka. Ban je sporočil: »da je rade volje pripravljen sprejeti zaupnika v Ljubljani, ker mu za to z ozirom na razsežnost delavskih vprašanj ne preostaja časa.« (16) Zaupnika sta mu hotela pojasniti položaj delavstva, posebej položaj stavbinskih delavcev. Da ban za to ni imel časa ne na Jesenicah med obiskom, ne v Ljubljani, se razume. Prav v tem času se je kovala zarota med KID in JRZ oziroma banksko upravo proti delavstvu, predvsem pa proti delavskim zaupnikom SMRJ pri KID.

STAVBINSKI DELAVCI GREDO V STAVKO

Na predlog predstavnika sindikata stavbincev (SGRJ) je sresko načelstvo sklicalo razgovore med delodajalci in predstavniki delavstva in pripravilo osnutek sporazuma za podpis. Nekatera podjetja so odklonila pogajanja, med njimi Slograd; svoja stališča je sporočil pismeno 7. avgusta 1936. (17) Tudi pozivu sreskega načelnika, da se začno pogajati, se glavni delodajalci niso odzvali. Zato so stavbinci sklenili stopiti v stavko. O tem so obvestili druge sindikalne organizacije (NSZ in JSZ) in podružnice sindikata stavbinskih delavcev ter jih pozvali, naj jih podpro v njihovem boju. Izvoljen je bil stavkovni odbor. Sestavljali so ga Miha Vizjak kot predsednik in člani Stanko Fende, Anton Kokalj, Jože Primožič, Franc Gubanc, Ivan Jenkole in drugi. 10. avgusta ob 12. uri so delavci Slograda in Dêdeka, ki so delali na šamotarni ustavili delo, drugi dan pa začeli stavkati še delavci firme Dedek, ki so delali pri graditvi daljnovoda Zasip - železarna Jesenice. Tega dne so se pridružili še delavci stavbnega mojstra Svetina z Bleda. Pri Slogradu je stavkalo okoli 300 delavcev, pri Dedku okoli 30, pri Svetini približno 40 delavcev stavbincev. Stavka je zajela tudi druge stavbinske delavce.

Stavkovni odbor je organiziral dva aktiva: enega, ki je odgovarjal za straže na deloviščih, drugega pa za zbiranje sredstev za pomoč stavkujočim. Straže so bile postavljene tudi pri vseh vhodih v tovarno. Menjavale so vsake štiri ure. Prišli so tudi žandarji in začeli patrudirati po cesti, stalne straže pa so imeli pri vseh glavnih vhodih v železarno - na Savi in na Javorniku. Ker je bila večina stavkujočih delavcev brez sredstev, na finančno pomoč sindikata pa tudi niso mogli računati; saj so se šele organizirali, smo pri SMRJ pomagali organizirati skupno kuhinjo. Prekskrbeli smo jim kotel (kotel je danes v tehničnem muzeju) in posodo. Skupina stavkujočih je zbirala hrano in denarne prispevke vse od Rateč do Radovljice in Bohinja. Odziv prebivalstva je bil izreden. Hrane je bilo dovolj pa tudi denarja so nabrali precej. Celó župnik iz Begunj je dal 50 din, četudi mu žig sindikalne organizacije na nabiralni poli ni bil všeč. Stavbincom pa so močno pomagale tudi žene kovinarjev. Zbirale so hranó in jo z vozički vozile v kuhinjo na vrtu Delavskega doma pri Jelenu. Žene so pomagale tudi pri kuhanju. Spodbujale so delavce, naj vztrajajo v boju za svoje pravice. Zaradi take materialne in moralne pomoči je bila morala stavbincev še po petih tednih stavke trdna in so bili odločeni vztrajati do zmage. Močno spodbudno za enotnost in odločnost v boju pa je dala stavbincom mogočna proslava 30-letnice naše sindikalne organizacije SMRJ na Jesenicah prav ob času stavke (15. in 16. avgusta). Tej proslavi so prisostvovali tudi stavbinski delavci Jese-

in sorazmerno močno razvite industrije eden od najdražjih krajev v državi. Sklenjeno je bilo vsem področnim gradbenim delodajalcem sporočiti to stališče in jim predlagati, da podpišejo sporazum o priznanju višjega draginjskega razreda. Na zborovanju sta govorila glavni delavski zaupnik Javornika Ignac Kralj in predsednik podružnice SMRJ Jesenice. Zbor je potrdil tudi iniciativni odbor in prijavo pravil za ustanovitev sindikata stavbincev. V iniciativni odbor so bili določeni Miha Bizjak, Franc Gubanc, Stanko Finžgar, Jože Primožič in morda še kdo. Ker jeseniški stavbinski delavci niso imeli izkušenega sindikalnega delavca, ljubljanski pa niso mogli v večji meri pomagati, je podzveza stavbinskih delavcev za Slovenijo prosila nas iz SMRJ za pomoč in 3. julija 1936 pooblastila avtorja tega sestanka, da v njenem imenu z vsem polnomočjem posreduje v interesu delavstva, organiziranega v SGRJ za zboljšanje njihovega gospodarskega položaja.

Veliko oporo in pomoč je stavbincom pri organiziranju nudil tudi komunist Slavko Federle. Zelo so mu zaupali.

Na zborovanju so delavci iznašali primere samovoljnega obnašanja delodajalcev in njihovih priganjačev ter izkoriščanja zaposlenih. Tretjega julija je iniciativni odbor sklical novo zborovanje delavcev, toda oblast ga ni dovolila (11.).

Tudi Narodna strokovna zveza je sklicala shod stavbinskega delavstva, hoteč si zagotoviti vpliv med njimi. Govorila sta podpredsednik podružnice Ivan Markovič in Vekoslav Bučar iz Ljubljane. Shod je potrdil ljubljanski sporazum s posebno resolucijo, naslovljeno na razne oblastne forume in na ministrstvo socialne politike in narodnega zdravja ter zahteval boljše higiensko zdravstveno zaščito pri delu. Predlagali so tudi, da se določi pri javnih delih minimalna dnevna mezda za težake na 32 din, za kvalificiranega delavca na 58 din. (12) Da je bil ta predlog neiskren in demagoški, se je pokazalo ob koncu stavke, ko je isti Markovič nabiral stavkokaze in bil med likvidatorji stavke. V NSZ je bilo organiziranih nekaj stavbinskih delavcev pred stavko, znatno več pa po stavki. Zato se je v naših vrstah začelo postavljati vprašanje medstrokovnega akcijskega odbora za stavbinske delavce, kot smo ga imeli za kovinarje. Toda sindikalna organiziranost stavbincev je bila v tem času še tako šibka, da nam to ni uspelo.

GROŽNJA DELAVCEM Z ODPUSTOM

20. junija je Slograd odpovedal delovno razmerje vsem delavcem s štirinajstdnevnim odpovednim rokom. Podjetje je nada-

ljevalo s stalno grožnjo (13) odpusta, tudi po podpisu ljubljanskega sporazuma. Tako je Slograd skušal preplašiti delavce - nosilce začetnega mezdnega gibanja na Jesenicah in jih odvrniti od nadaljnega boja. KID, Slograd in drugi so videli, kako nastaja v Delavskem domu pri Jelenu močna organizacija stavbinskih delavcev. To so hoteli za vsako ceno preprečiti. Odpoved delovnega razmerja je bil prvi ukrep. Odpoved pa je pomenila tudi pritisk na oblast, da bi dovolila zgraditev novega obrata ogljarne v Hrenovci. Banovina je iz politično taktičnih razlogov nasprotovala tej zgraditvi. Westen je v odgovor na to »odpovedal« pri Slogradu naročeno delo. Slograd pa je to izkoristil za utemeljitev, odpoved delovnega razmerja delavstvu. Odpoved pa se je povezovala še z enim vprašanjem, ki smo ga na kratko imenovali Jesenice-Zenica. Vlada je namreč takrat odobrila železarni Zenica 700 milijonov din državnega kredita za zgraditev novih obratov v tej tovarni. KID je stalno poudarjala to dejstvo in hotela s tem ustvariti strah pri kovinarjih, češ da bo zeniška železarna zgrajena na škodo jeseniške. V podporo tem domnevam so se začele širiti govorice, da bo KID ustavila proizvodnjo v nekaterih obratih (žičarna, želbljarna, pakovalnica). (14) Vse to naj bi Westnu pomagalo ustvariti med kovinarji vdušje negotovosti in strahu, od državne banke pa naj bi izsilil kredite za rekonstrukcijo in novogradnjo KID. Da zadeva ni bila tako kritična za KID in da ni resno mislila na ukinitve obratov, je to potrdil občni zbor delničarjev KID, ki je prav v tem času povečal svojo glavnico od 45 na 90 milijonov din. Če bi bilo njihovo stanje resnično tako slabo, ne bi povečali glavnice in ne bi mogli graditi novih obratov. Kako sta obe družbi delali z roko v roki, se vidi tudi iz tega, da je KID isti dan (20. junija), ko je Slograd odpovedal delavcem službo, s posebnim obvestilom razglasila, da so v tovarni zasedena vsa delovna mesta, da ima njen prijavi urad 2.000 prošenj za sprejem delavcev in 200 prošenj za sprejem uradnikov. (15) To je bilo opozorilo zaposlenim, tako v železarni kot pri Slogradu, da morajo računati s to rezervo, ki čaka, da jih zamenja. Ta odpovedni manever Slograda in KID je služil le interesom obeh družb in kot korobač za stavbince in kovinarje.

Odpoved stavbincev je potekla 4. julija. 22. julija je prišel v železarno ban dr. Marko Natlačen. Pred direkcijo so ga pričakali tehnični direktor KID inž. Dostal, Peter Arnež, bankski svetnik kandidat za glavnega delavskega zaupnika na listi JSZ leta 1936 in poznejši organizator zveze združenih delavcev ter med vojno bele garde in industrijski uradnik Avgust Kuhar, eksponent

nic in Ljubljane. Kot je imela mogočna manifestacija slovenskega delavstva ob celjskem zletu leta 1935 velik vpliv na stavko jeseniških kovinarjev, da so šli v stavko, tako je vplivala naša proslava na borbenost stavbinskih delavcev, pa tudi na borbenost tekstilnih delavcev iz Kranja, ki so se te proslave udeležili in šest dni po tej proslavi pričeli stavkati.

Pozivu na pogajanje so se odzvali nekateri podjetniki. Na zahteve stavkujočih so pristali podjetniki Jenko z Javornika, Regovec z Jesenic in Svetina z Bleda. S temi je bil tudi podpisan sporazum in pri njih zaposleni delavci so nehali stavkati.

Gradbenik Miloš Regovec se spominja pogajanj o zahtevah stavbinskih delavcev ki so bila na sreskem načelstvu v Radovljici. O tem je zapisal: »Večina povabljenih gradbenikov se je odzvalo vabilu sreskega načelnika, nekateri pa niso prišli. Ko sem prišel v uradni prostor sta živahno razpravljala zidarski mojster Pangerc z

Bleda in predsednik SMRJ podružnice Jesenice ter pooblaščenec stavbinskih delavcev Vencelj Perko. Pangerc je trdil, da on delavce dobro in pošteno plača in da se zato s pogodbo ne strinja. Pooblaščenec stavbinskih delavcev je pojasnjeval upravičenost in nujnost ureditve medsebojnih odnosov, da se zagotovi vsaj minimalna eksistenca stavbinskega delavca.

Na račun nizkih delavskih plač — saj so nekateri plačevali le po 2 din na uro in na slabi izvedbi del zaradi štednje materialov, so nekateri zaostrovali konkurenčni boj med podjetniki.

Ko je sreski načelnik dr. Ivo Vrečar pojasnil, zakaj nas je povabil, nas je pozval, da se izjavimo, če smo pripravljeni na sporazum in podpis pogodbe z delavci. Nekateri so podpis odklonili. Zidarski mojster Ivan Jenko z Javornika, Svetina z Bleda, jaz in morda še kateri, smo kolektivno pogodbo podpisali!«

Le glavni podjetji Slograd in Dedek nista hotela pristati na zahteve delavcev. Za njima je stala KID, ki je nasprotovala

zahtevam stavkujočih, čeprav se ji je mudilo z gradnjo njenih del. Ta je videla za stavko komuniste in druge levičarje, ki so imeli tedaj odločilen vpliv med delavci na Jesenicah. Zato je KID pomagala Slogradu in Dedku zlomiti stavko. To pa jima je pomagala doseči tudi banova odredba o stavkah z dne 5. septembra 1936. Ta odredba je do skrajnosti omejevala svobodo stavk kot sredstva za zaščito pravic delavcev. Odredba je bila protisunek stavkovnemu gibanju v tem letu sploh in konkreten ukrep proti stavki kranjskih tekstilcev in stavbinskih delavcev pri Slogradu in Dedku na Jesenicah. Za lažje razumevanje tega ukrepa, ga citiramo:

»Radi očitovanja miru in reda ob mezdnih gibanjih in stavkah izdam na podstavi čl 67 v zvezi s čl. 65 in 66 zakona o notranji upravi naslednjo

odredbo:

Brez ozira na kazensko postopanje je kaznivo in sicer uradoma:

1. nagovarjanje in zapeljevanje nameščencev in delavcev k dejanjem, ki so bodisi uradoma bodisi na predlog kazniva po kazenskih zakonih.

2. Omejevanje osebne svobode v obratnih prostorih.

3. Omejevanje, ali preprečevanje prostega lastnikovega razpolaganja z obratnimi prostori, tako zaprtimi kakor tudi odprtimi in s predmeti, ki se tam nahajajo.

4. Nasilno odvrčanje od dela, bodisi z grožnjami, bodisi z dejanji.

5. Donašanje alkoholnih pijač in predmetov, ki bi služili za udobje, zabavo ali razvedrilo osebam, ki se neopravičeno zadržujejo v obratnih prostorih.

6. Izražanje oziroma izkazovanje odobravanja ali simpatij v kakršnikoli obliki osebam, ki imajo neopravičeno zasedene obratne prostore odnosno vršijo druga nezakonita dejanja v zvezi s tavko, kakor tudi nabiranje in dajanje denarnih prispevkov ter nabiranje in darovanje živil ali obleke zanje.

7. Postajanje ali zbiranje v gručah pred obrati, v katerih se, stavka ali kjer se stavka pripravlja.

Gori navedena dejanja se kaznujejo v smislu čl. 69 zakona o notranji upravi z globo od 10 do 1000 din, ob neplačilu denarne kazni v oddeljenem roku pa z zaporom od enega do 20 dni.« (18).

Tekst odredbe je tako jasen, da ga ni potrebno razlagati. Njen pomen nam povedo ukrepi, ki so na podlagi te odredbe sledili. Naj omenimo samo nasilni, brutalni izgon tekstilnih delavcev v Kranju, ki ga je izvedla policija in žandarji. Na podlagi te odredbe je sresko načelstvo v Radovljici prepovedalo skupno kuhinjo stavkujočih na Jesenicah. V znak solidarnosti s stavkujočimi tekstilci v Kranju in stavbinci na Jesenicah ter v protest proti banovi odredbi, so začeli jeseniški komunisti in drugi levičarji pripravljati, teren za solidarnostno oziroma protestno stavko delavcev železarne. V tem smislu smo začeli tudi razpravo v okviru medstrokovnega akcijskega odbora (MAO). Ta je sklical v začetku septembra sestanek članov SMRJ, JSZ in NSZ, kjer je bilo govora o tem vprašanju. Kako je potekala razprava na tem sestanku nam pove poročilo, ki ga je napisal član tovarniške obveščevalne službe. Glasi se:

»Poročilo o včerajšnjem sestanku zaupnikov SMRJ, JSZ in NSZ. Navzoči nad 300 delavcev.

Včerajšnje zborovanje delavskih zaupnikov posameznih organizacij je nakazalo dvoje smeri.

1. Pukšič (pred. JSZ podr. Jesenice — op. pis.) je energično izjavil, da je proti vsaki stavki in je pristavil, da ne bo nikdar dovolil, da bi se za hrbtno strokovno organizacijo katerekoli skupine uganjala za-hrbtna politika.

V tem trenutku je Perko odgovoril, da je bila ta izjava čisto odveč, ko vendar

Povorka župnikov in drugih udeležencev ob proslavi 30-letnice SMRJ Jesenice leta 1936.

Na proslavi 30-letnice delavci navdušeno pozdravljajo govornika z delavskim pozdravom stisnjeno pestjo.

deluje MAO. (Perko je vedel kam Pukšič meri).

2. Zupan (pred. NSZ podruž. Jesenice – op. pisca) se je izjavil proti stavki. Ignac Kralj in Perko sta dalje izjavila, da je treba kot poslednje sredstvo uporabiti tudi stavko. Itd. ...

Tedaj je skočil Pukšič na oder in je kričaje izjavil, da ima dovolj tega hujskanja, delavstvo naj pogleda Trbovlje, ki so jih privedli delavski voditelji do prepada, ker so neprestano organizirali akcije proti podjetju.

Po tako energičnem protestu sta popustila tudi Perko in Kralj in sta rekla, da sta tudi ona dva za to, da se zadeva izvede brez stavke, na stavko mislita le kot na poslednje sredstvo.

SMRJ in NSZ sta bili obe proti odredbi bana. Pukšič jo je zagovarjal v principu. Rekel je, da so delavske organizacije v Kranju zaradi divjega štrajka brez moči. Odredba ne prepoveduje stavke kot take, pač pa uporabo nasilja.

Kdaj naj se vrši zborovanje, še ni določeno. Zborovanje naj bi se vršilo kot protest proti banovi odredbi. Najhujši so bili tisti, ki so propagirali stavko zaradi banove odredbe in so podtikali KID zvezo z režimom. (Zadnji obisk dr. Korošca) (19)

Iz poročila je razvidno, kako različna so bila stališča odgovornih funkcionarjev strokovnih organizacij in kako so nekateri ocenjevali stavkovno gibanje v tem času.

Westen je vztrajal, da je treba z gradbenimi deli za vsako ceno nadaljevati. Zato so mu morali sproti sporočiti, kako stoji stvar. Kako je bilo z gradnjo daljnovoda po 14 dneh stavke nam pove poročilo generalnega direktorja Noota, ki ga je poslal Westnu 25. avgusta 1936.

»Dne 24. t. m. smo hoteli nadaljevati dela pri daljnovodu Zasip – Jesenice, a je to preprečila stavka gradbenega podjetja. Dela izvaja tvrdka Brown-Boweri (gradbena tvrdka Dedek – op. pisca), mi pa smo se zavezali preskrbeti pomožne delavce. Pred izbruhom stavke smo hoteli tvrdki Brown-Boweri dati na razpolago Slogradove ljudi. Ker pa ti zdaj stavkajo, smo hoteli nadaljevati delo z našimi ljudmi. Naši ljudje so delavoljni in so prišli na delovno mesto. Tam pa se je zbralo v kratkem času nad 130 moških, deloma stavkujočih delavcev, deloma drugih, ki so nadaljnje delo preprečili in grozili, da bodo zbrali 1000 mož in več ljudi, če bi hoteli z orožniško stražo delo izsiliti. Okrajni načelnik nima dovolj orožnikov na razpolago, ker je bilo zaradi dvora in stavk

v drugih krajih odtegnjenih preveč orožnikov. Trenutno imata na razpolago le 6 mož, kar bi bilo smešno za 7 km dolgo progo. V primeru potrebe bi v določenem času lahko postavil do 25 mož, kar tudi ne bi zadoščalo, ker bi bilo treba delavoljne zastražiti in spraviti domov in obenem noč in dan stražiti 7 km dolgo progo zaradi preprečitve sabotaž. Da bi zaradi teh del, ki niso nujna, saj imamo vode dovolj, ne prišlo do preliva krvi in da pričakovanih težkih časov ne bi zdaj po nepotrebnem zaostrovali, smo mnenja, da ta dela prenehamo, če nam oblast ne bo zagotovila popolne zaščite.

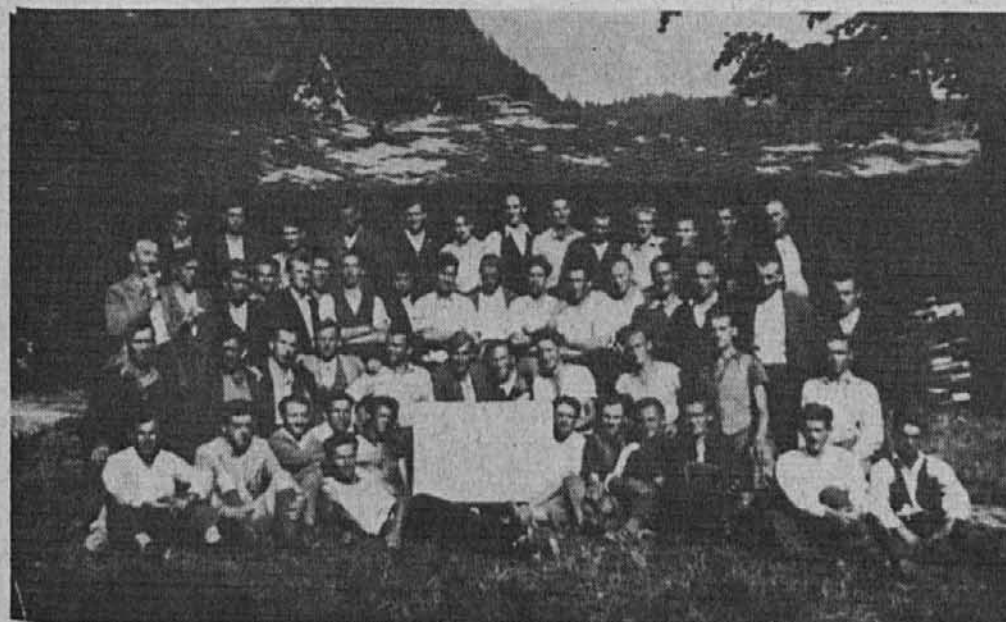
Če boste obiskali gospoda bana, bi bilo priporočljivo, da ga o tej zadevi poučite, četudi je okrajni glavar to že storil.

Včeraj zvečer ob 1/2 7 uri je prispel minister Jankovič s soprogo in dvema sinovoma. Prosil je dovoljenje za ogled obrata, pri čemer sem ga osebno vodil.

Jesenice, – Fužine, 25. avgusta 1936

C. Noot. (19)

Kakor se vidi iz poročila, je KID namepravala od začetka zlomiti stavko z oboroženo intencijo. Ker to ni šlo, je KID šla drugo pot. Navidezno se je spor med Slogradom in stavkujočimi delavci reševal, v resnici pa v ozadju dirigira KID, ker računa, da bo z zlomom stavke stavbincev dala močan udarec tudi delavcem železarnice, predvsem nam komunistom, ki smo takrat stali na čelu delavskega gibanja na Jesenicah. Poznejši dogodki po potrdili našo domnevo, da se je KID dogovorila z nekaterimi desnimi elementi v NSZ in s klerikalnim delom v JSZ, da po njih zbrani stavkokazi zlomijo stavko in oni prevzamejo pozicije organizatorja stavbinskih delavcev in jih podredijo svojim političnim ciljem. Akcija vseh nasprotnikov stavke je bila usklajena. Petega septembra je ban izdal že omenjeno odredbo, istega dne pa KID da negativen odgovor v obliki letaka na zahteve delavstva KID in napad na komuniste ter poziv na delavoljne delavce. (20) 13. septembra je izdala NSZ pismo delavstvu. V njem navaja, da se v spor mešajo tuje nevidne sile, ki delujejo za hrbtom delavskih organizacij. Nadalje omenja, da odpira KID s svojim odgovorom z dne 5. septembra druga pota za doseg delavskih ciljev, zato so oni proti igračkanju s stavko. Beganje delavstva spada h komunističnim metodam borbe. Odklanjajo akcije raznih trojk itd. (21) V tem času je sreski načelnik prepovedal na podlagi banove odredbe zbiranje materialnih in denarnih sredstev za stavbince in odredil prenehanje skupne kuhinje za stavkujoče; 15. septembra pa so pripeljali izdajalski voditelji NSZ in klerikalci v tovarno 45 stavkokazov. Stavkujoči delavci so poizkušali stavkokaze prepričati, naj ne delajo. Naslednji dan, 16. septembra je postal Sokolski dom (tu je imela NSZ svoje prostore) zbirališče stavkokazov. Nekateri delavce so na cesti lovili celo z rokami, da bi šli notri. Centrala NSZ v Ljubljani je obvestila jeseniško podružnico, da lahko dobijo delavce pri gradbenem podjetju Zupan na golf igrišču pri Lescah. Tam jih je nabral Adolf Lajnar kar 90 in jih odpeljal na Jesenice. Stavkokaze je peljal podpredsednik NSZ Jesenice Ivan Markovič skozi park Hrenovica pri stranskih vratih v tovarno. Ko je Markovič odgovarjal na sestanku NSZ dne 16. 12. 1936 na naše napade, da so izdajalci, je odgovoril, da je NSZ vedno zastopala interese delavstva, toda brez denarja iz Moskve. Lajnarju in drugim požrtvovalnim odbornikom jeseniške podružnice NSZ je bila izrečena v njihovem glasilu »Delo« z dne 25. 11. 1936 zahvala za to delo v imenu vodstva in v imenu vseh devetdesetih zaposlenih (22). To je bil njihov odgovor na naše očitke o izdajstvu. Kako se je Markovič dobro zavedal svojega izdajstva, nam

Skupina stavkujočih stavbinskih delavcev na Jesenicah med stavko leta 1936. Stavkujoči so slikani na vrtu delavskega doma pri Jelenu.

(Nadaljevanje na 12. strani)

pove njegova izjava, ki jo je dal po osvoboditvi leta 1945 Janku Avseniku: »Veš tiste, ki smo peljali stavkokaze v tovarno od Sokolskega doma za železniškim tirom, gledajo bolj grdo.« Avsenik pa mu je odgovoril, da jih on ni peljal, pač pa onadva z Lajnarjem.

Kot funkcionarji NSZ, tako so tudi klerikalci in disidenti JSZ ter organizatorji Zveze združenih delavcev na svoj način organizirali nabiranje stavkokazov. S pomočjo duhovščine so jih nabirali od Rateč, Mojstane, Dovjega, Tržiča, Kamne gorice do Gorij in bohinjskega kota. Govore in agitacijo so opravljali kar sredi ceste in vozili zbrane duše na Jesenice. Tako so pred glavno pisarno videli župnika Demšarja iz Zasipa z nekaj delavci, katerim je prigovarjal: »Če zdaj ne greste delat, pozneje ne boste dobili dela.« Posebno vroč agitator za nabiranje stavkokazov pa je bil kaplan Anton Duhovnik s Koroške Bele. Ta je zbranim delavcem pri vratarju na Javorniku podajal v roke krampe in lopate, da bi ja šli delat. Istega dne popoldne je jeseniški kaplan Andrej Križman (poznejši organizator bele garde) na sestanku navduševal delavce za zlom stavke. Pri tem mu je vneto pomagal bivši predsednik JSZ in takratni organizator ZZZ in poznejši belogardist Albin Gaser. Tudi ta je imel govore kar na cesti in rotil uboge delavce, naj se boje komunizma.

Nekaj stavkokazov so odpravili v tovarno po železnici v zaprtih vagonih. Tem delavcem so vozili hrano v »trugah«, pokritih s slamo. Stavbinski delavci so poskušali preprečiti delo stavkokazov, a to jim je le delno uspelo. Nekatere so pregovorili, da so prestopili na njihovo stran.

Kljub močni orožniški asistenci ni prišlo do incidentov, razen v primeru, ko je Križmanov stavkokaz iz Mojstane udaril starejšo žensko po ustih. Ta žena je skupaj z drugimi ženami in s stavkajočimi delavci protestirala proti stavkokazom in nasilju podjetnikov. Stavkujoči so imeli na svoji strani predvsem nas komuniste, naše člane SMRJ in delavske žene ter svojo organizacijo stavbinskih delavcev. Bili smo ob njih povsod, kjer so se zbirali in jih spodbujali. Tudi naši zaupniki so budno stali ob strani stavkujočim. Posebno skrb in pomoč sta jim nudila glavni delavski zaupnik Jože Čelesnik in tajnik starešinstva Franc Ravnik.

Da bi stavbince prav v tem kritičnem trenutku uspal, je sreski načelnik dr. Ivo Vrečar sklical na predlog KID 16. septembra popoldne pogajanja med Slogradom in stavbinci. Pogajanja je vodil sam. Od Slograda sta prišla na razpravo inž. Živko Šumer in Vlado Macoratti, vodja slogradovih del na Jesenicah. Stavkujoče je zastopala večja delegacija v kateri so bili Miha Vizjak, Franc Gubanc, Ivan Trpin in avtor članka. Na razpravi, ki je bila v tovarniški kazini, je celo sreski načelnik izjavil, da je radovljiški srez najdražji. Tudi inž. Šumer in Macoratti nista nasprotovala temu. Delegaciji sta obljubila, da bo Slograd poizkušal ugoditi zahtevam, če vložijo ponovno vlogo in če gredo naslednji dan delat. Toda, ko je delagacija hotela imeti to obljubo na zapisniku in podpisano, sta predstavnika Slograda to odklonila. Nato je Vrečar ostro opozoril delavsko delegacijo, da stavka že predolgo traja in je treba začeti z delom. Pogajanja so bila ponovno razbita, delegacija je odšla.

Zatem so imeli sestanek v Kazini predstavniki KID in sreski načelnik Vrečar. Podjetje so zastopali inž. Petrovčič, šef inšpekcije, organizator in izvajalec akcij proti delavstvu. Inž. Srečko Petrovčič je bil pred tem uslužbenec Slograda in je vodil njegovo delo na Jesenicah. Petrovčič je

uzival izredno zaupanje podpredsednika upravnega sveta KID Avgusta Praprotnika. Čerpav je bil Petrovčič gradbeni strokovnjak, mu je KID poverila drugo vlogo – urejanje odnosov med delavstvom in KID v vseh njenih vidikih (ekonomskih, družbenih, političnih in oblastnih).

Karel Lukman, šef ekonomata, načelnih tovarniških gasilcev, člen v tovarniški obveščevalni službi ter hitlerjanski agent in Lovro Humar, šef sprejemnega urada in tehnični vodja obveščevalne službe KID. Na tem sestanku so se dogovorili za zlom stavke in za napad na nas komuniste. (23) Po nalogu sreskega načelnika so v noči med 16. in 17. septembrom aretirali 20 žena železarjev z Javornika (Marija Drobič, Pepca Ažman, Štefka Mur, Mici Martinjak, Ana Volf, Minka Ribnikar, mati in hčerka Praprotnik, Marija Grintov, Marija Žužek, Justi Kralj in njena sestra Marija Giorgioni, Francka Malenšek, moji sestri Alojzija Hamršak in Francka Trtnik in še pet drugih žena ter enega tovarniškega delavca). Čez noč so bile zaprte na orožniški postaji na Javorniku, zjutraj pa so jih peš peljali na železniško postajo v Žirovnico, ker so se bali demonstracij na Javorniku. Odpeljali so jih v sreske zapore v Radovljico.

Zjutraj 17. septembra so aretirali tudi glavnega delavskega zaupnika KID Jožeta Čelesnika in tajnika starešinstva delavskih zaupnikov KID Franca Ravnika in ju zaprli. Kakšen pomen je nasprotnik dajal naši pomoči, SMRJ in naših simpatizerjev stavkujočim stavbincem, se vidi v tem, da so bili vsi aretirani iz vrste železarjev, da pa pri tem ni bil aretirana niti eden od stavkujočih stavbincev. Očitno je bilo, da so hoteli oslabiti naš močan vpliv med stavbinci in nas oddvojiti. Po zaslišanju v Radovljici so večina žensk izpustili, štiri žene, delavca in zaupnika Čelesnika in Ravnika pa so odpeljali v ljubljanske sodne zapore.

Z Ignacem Kraljem sva na dan aretacije poslala banu Natlačenu naslednjo brzojavko: »Pogajanja za stavbince pod vodstvom zastopnika oblasti in po krivdi Slograda razbita. Neopravičene aretacije glavnega zaupnika, njegovega tajnika in delavskih žena, delavstvo razburja. Pričakujemo, da jim daste svobodo in da vzpostavite takojšnja pogajanja.

Za stavbince in delavce KID

Perko – Kralj« (24)

Nismo si delali utvar, da bo imel ta protest učinek v smislu zahteve v telegramu. Zavedali smo se, da je bil ves ta postopek kri in meso odredbe, ki jo je ban izdal proti stavkam.

Okrepili so orožniško zaščito. Samo pri vratarju na Javorniku je bilo zjutraj 17. septembra dvajset orožnikov. Pod tako ojačano oboroženo silo so šli stavkokazi to jutro neovirano na delo in stavka se je končala po petih tednih in treh dneh trde in vztrajne borbe.

Na vprašanje aretiranih zaupnikov Čelesnika in Ravnika, zakaj so ju aretirali, so jima orožniki povedali le to, da imajo tak ukaz od sreskega načelnika. (25) Aretirane je sresko načelstvo kaznovalo zaradi motenja reda in miru z denarno kaznijo. Delavska zaupnika in zaprte žene v Ljubljani so po treh dneh izpustili, državni tožilec pa jih je obtožil po 18. členu zakona o zaščiti države in 242. paragrafu kazenskega zakona. Po členu 18. se je smatral državni nevaren element ta, ki je organiziral, podpiral ali kakorkoli pomagal stavkati v državnih podjetjih. To je bil do takrat

tak primer v Sloveniji, da je bil po tem členu kdo sodno preganjan. Čez noč sta tudi privatni podjetji KID in Slograd dobili posebno zaščito, enako državnim podjetjem.

Na prvi stopnji so bili obtoženci oproščeni krivde, na drugi stopnji pa sta bili obsojeni dve ženi, ker sta motili red in mir. Proti obtožencem so pričali inž. Petrovčič, Karel Lukman in Lovro Humar pismeno ter več žandarjev in delavcev. KID je za obremenilne dokaze poskrbela tako, da je pridobila 24 prič, najbolj obremenilne šele potem, ko so bili obtoženci na prvi stopnji že oproščeni – in sicer tako, da je po svojih uradnikih uprizorila »zaslišanje« ter novih prič, ki so šele po tem dnevu postali delavci Slograda. Tako so jih podkupili. Sodna procedura je trajala 14 mesecev. Kolikšen pomen je KID dajala temu procesu se vidi tudi v tem, da je prisostvoval razpravam kot poslušalec njen upravni svetnik dr. Dinko Puc in si vse vneto zapisoval. (23)

Da sta bila zaupnika Ravnik in Čelesnik aretirana na zahtevo KID, se vidi tudi iz tega, ker jima je Petrovčič pred posvetom z dr. Vrečarjem v Kazini očitil iste prestopke in jima zagrozil, da ju bo že naučil zakonov (25). 15. septembra je KID vložila proti Jožetu Čelesniku na banksko upravo ovadbo in predlog, da se mu

Žene kovinarjev, ki so bile med stavbinsko stavko aretirane in zaprte ob povratku iz zapora. Od leve proti desni so: Štefka Mur, Marija Drobič, Alojzija Hamršak in Marija Žužek.

odvzame mandat delavskega zaupnika. Zaradi njegove ilustrativnosti v celoti citiram.

»Kraljevska banska uprava
Referat za inspekcijo dela
Ljubljana

Zadeva: **Predlog za odvzem zaupniškega mandata** glavnemu zaupniku Čelesnik Jožetu

Usojamo si predlagati v smislu člena 112 zakona o zaščiti delavcev, da se odvzame zaupniški mandat Čelesnik Jožetu, in utemeljujemo to naslednje:

Dne 15. t. m. je bila gradbena tvrdka Slograd d. d., ki izvršuje za nas gradbena dela, pozvana, da prične zopet z deli, ki so bila vsled stavke gradbenega delavstva ustavljena. Poznano je, da je cel čas štavke del stavkujočih oviral na vse mogoče načine izvršbo tudi najmanjših del, ki smo jih hoteli izvršiti z lastnimi delavci, in vse to pod vplivom nekaterih hujskačev od Saveza metalskih radnikov. Tako n. pr. so jih ponovno prepričevali o upravičenosti stavke Kralj Ignac, Perko Vencelj, itd. Imenovanega dne je delavljno delavstvo ob orožniški asistenci nastopilo delo, pri čemer je skupina ekstremnih stavkujočih delavcev skušala z vzkliki ovirati nastop k delu.

Čelesnik Jože, glavni zaupnik delavstva pri KID, navedenega dne sploh ni nastopil svoje delo in se je pred 8. uro, t. j. pred nastopom dela gradbenih delavcev pomešal med imenovano skupino stavkujočih in je tam očitno hujskal.

Pozvan pozneje k našemu delavskemu referentu je izjavil, da je med skupino stavkujočih gradbenih delavcev izvrševal svojo zaupniško funkcijo, ko jih je spraševal, ako je KID obvestila o nadaljevanju dela in če ne, da ta dela ne spadajo gradbeni firmi Slograd, temveč v okvir del pripadajočim tovarniškim delavcem.

Tako vmešavanje glavnega zaupnika KID v zadevo gradbenih poslov, ki so poverjeni privatnim firmam, in v stavko gradbenega delavstva pred samim vhomom v tovarno ob pričujočnosti orožništva in delavljnega delavstva pomeni vsekakor moralno in dejansko podpiranje stavkujočih, ozir. onih, ki so skušali nastop dela ovirati in bi zamoglo imeti nedogledne posledice pri danem napetem položaju, posledice kvarne tako za delavstvo kot za podjetje KID.

Z ozirom na navedeno ugotavljamo, da je zaupnik Čelesnik Jože težko kršil svoje dolžnosti in prekoračil področje svoje funkcije, ker je ob vladajočem napetem razpoloženju nastala očitna nevarnost za interese delavljnih delavcev podjetja

Zandarji pri vhomu v tovarno na Javornik ob likvidaciji stavke stavbinskih delavcev 17. 9. 1936.

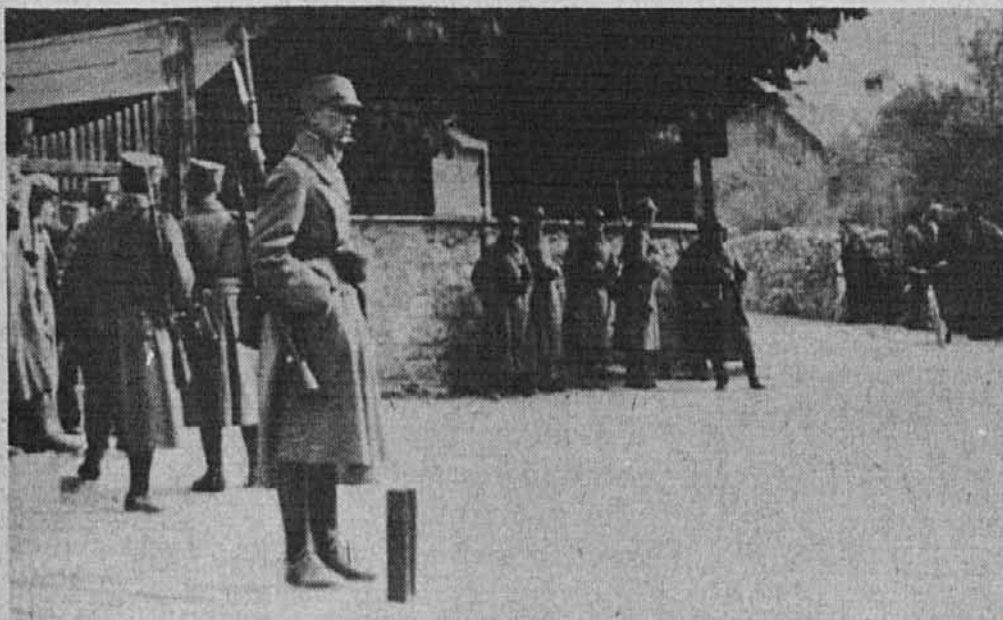
Slograd in za podjetje KID. Posebno je poudariti, da je vršil opisana dejanja ob času ko bi moral opravljati svoje delo v tovarni.

V zvezi z navedenim prosimo da se imenovanemu v smislu člena 112/d zakona o zaščiti delavcev odvzame mandat delavskega zaupnika, ker obstoja sicer nevarnost, da bo tak zaupnik v vladajoči nemirni situaciji še nadalje izrabljaj svoj položaj.« (26)

Že prej to je 10. septembra, je KID poslala na bansko upravo pritožbo proti zaupnikom trdeč, da »pomeni njihovo trajno in skrajno sovražno delovanje in hujskanje resno nevarnost za življenje, zdravje in dobrobit delavcev.« V tej vlogi je

obširno opisala delovanje zaupnikov Ignaca Kralja, Viktorja Stražišarja in avtorja članka. Ta »pritožba« se dotika stavke stavbincev le posredno, kaže pa, da je bil zlom stavke stavbincev mišljen tudi kot udarec proti SMRJ, delavski enotnosti in komunistom. (26)

Slograd je odpustil z dela okoli 18 delavcev, kateri so se izkazali kot organizatorji in agitatorji v stavki. Ostali so bili ponovno sprejeti, čez nekaj časa pa so sprejeli tudi nekaj odpuščenih na delo. Kljub zlomu stavke je podjetje v glavnem le ugodilo zahtevam delavcev, da ublaži napetost, pogodbe pa ni hotelo podpisati. Stavbinske delavce, ki jih je NSZ nabrala med stavko, so organizirali v njihovo organizacijo in jim obljubili, da bodo dobili sčasoma stalno zaposlitev v Železarni, če se bodo dobro izkazali. V stari tovarniški opekarni je NSZ organizirala skupno kuhinjo za svoje stavbinske delavce, katero je vodil organizator stavkokazov Ivan Markovič. Tu so se hranili tudi nekateri njeni funkcionarji, čeprav so delali le v železarni. Hrano so kupovali pri trgovcu Balonu. Kimalu so imeli čez 17.000 din dolga. Začeli so drug drugemu očitati krivdo za dolg. Da bi bilo zdrahe konec, je račun poravnal Slograd, KID pa je med drugim dogradila Sokolski dom (v katerem je imela NSZ svoje prostore), na račun svojih investicij v tovarni. Ta dela so stala okrog 100.000 din in so bila dejansko nagrada NSZ za njeno razbijaško delo med delavci (27). Tudi klerikalci so organizirali svoje varovance v prav tedaj ustanovljeni Zvezi združenih delavcev. Tudi ti so organizirali za svoje stavbinske delavce kuhinjo (v Krekovem domu). Da bi imela njihova organizacija čim več pristašev, sta ji pomagala Avgust Kuhar in Karel Lukman organizirati fronto proti naprednemu delavstvu. Sprejem novih delavcev za delo pri Slogradu na Jesenicah po stavki je šel skozi poseben filter. Prvi je bil v

Zandarji med stavko stavbincev leta 1936 ob iavorniški tovarni.

(Nadaljevanje na 14. strani)

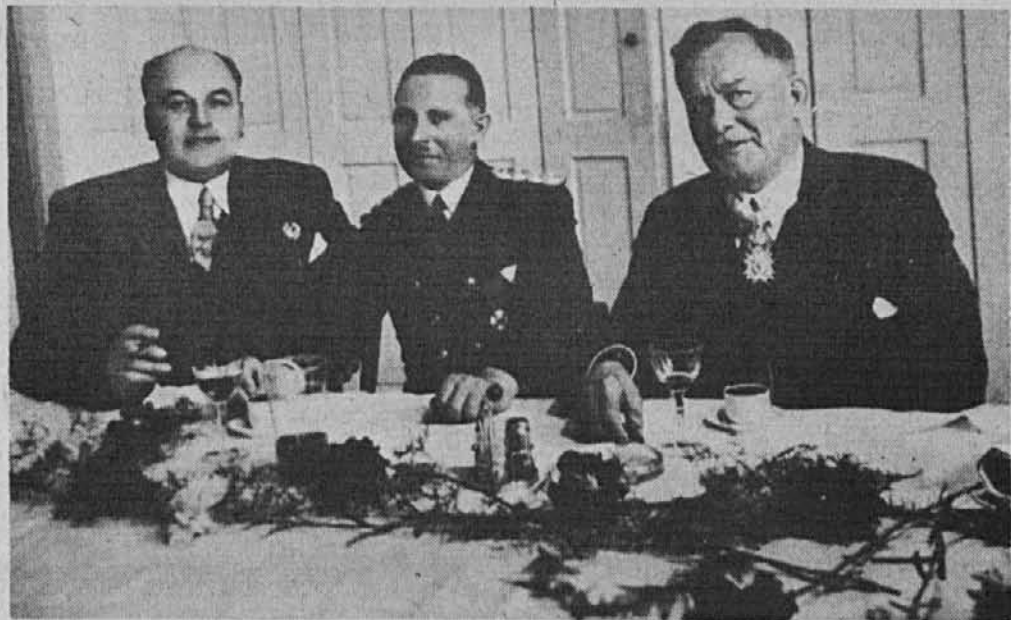
prporočilih NSZ in ZZZ, drugi v sprejemnem uradu KID (Luckman, Humer, Kuhar). Drugod po Sloveniji so pri Slogradu lahko najemali stavbinske delavce delovodje posameznih gradbišč sami, na Jesenicah pa le tiste, ki so jih javili s posebnim priporočilom (listkom) njihove pisarne, ki so dobivale priporočila preko NSZ, ZZZ, in preko sprejemnega urada KID. Po zlomu stavke se je zbralo pred obratno pisarno Slograda 13. septembra okoli 200 delavcev za ponovni sprejem. Sprejemal je Uradnik KID Avgust Kuhar in po imenu klical tiste, ki so bili sprejeti in jim določil, kam gredo delat.

Poleg drugih, deloma že omenjenih ugodnosti, ki jih je obljubila KID med dogovorom KID-JRZ 8. avgusta, je znala nagraditi za koristne usluge tudi drugače. Ker je bilo neprimerno dajati denarno nagrado naravnost, so to delali na prikrit način. Tako so na sestanku 13. januarja 1937, na katerem so bili Avgust Westen, Avgust Praprotnik, Karel Noot, Leo Dostal, Srečko Petrovčič in Avgust Kuhar obravnavali med drugim prošnjo kaplana Andreja Križmana o špekulaciji z nakupom in prodajo zemljišča, ki ga je zasedala klerikalna (beri Križmanova) zadruga. Prošnji so ugodili in sklenili da je KID pripravljena prevzeti od zadruge kupljeno parcelo v obsegu okrog 14.000 kvadr. metrov po 28 din in isto jeseni prodati nazaj po 13 din. Ta znesek pa mora zadruga plačati, ko bodo parcele prodane onim delavcem KID, ki jih bodo oni (KID) priporočili. (29) Torej direkten prispevek v višini 201.000 din. Ker pa Križman verjetno tudi druge kupnine ni plačal, mu je bilo podarjeno za njegove usluge 392.000 din. Da se v tej situaciji tudi klerikalci niso čutili povsem mirno, nam potrjuje to, da je prav v tem času Križman pisal pismo Praprotniku, kjer je zahteval »v splošnem interesu, da KID ne odpove nobenemu delavcu, tudi ne tistim, ki naj bi se jih razrešilo njihovega mandata kot zaupnikov.« Naslednji dan je Križman to zahtevo preklkal in predlagal, da se hujskače odpusti (28) (podčrtal pis.). Verjetno so ga zelo hitro opozorili, da prvo pismo ni bilo v njihovem interesu.

Iz gornjega opisa sil, ki sodelovale proti stavki in razredni borbi nasploh vidimo, da sta se vodstvi NSZ in ZZZ znašli na enakih pozicijah proti komunističnem SMRJ - Postavili sta se na stran KID, ena zavoljo »obrambe domovine« druga »v obrambo vere« obe pa proti razrednim interesom delavcev. Kot odprto pismo NSZ delavstvu KID z dne 5. septembra, tako tudi klerikalni tednik »Delavska fronta« svojo ost naperjata na komuniste. 26. septembra je »Delavska fronta« zapisala, da je bila stavka v začetku resna in upravičena in da je pozneje po zaslugi gotovih ljudi prešla na politično polje in da to ni v interesu stavbincev, pač pa v interesu ruskih diktatorjev.

Kako je »podpiral« borbo stavbinskih delavcev za boljši kos kruha klerikalni tisk, naj navedem nekaj citatov. Slovenec z dne 12. 8. 1936 je potem, ko plaši z brezposelnostjo, nadaljeval: »Tudi pri Slogradu, kjer je sedaj štrajk, je naval za zaposlitev velik. Štrajk je nastal menda zaradi zahtev delavstva po nekem dodatku, ki ga zahteva z utemeljitvijo, da so Jesenice zelo drage. Upati je, da se bo delo kmalu spet pričelo v korist delavstva, v korist privatni podjetnosti niti ter v korist napredku našega industrijskega središča (beri v korist KID).«

Drugi dan po zlomu stavke 17. 9. 1936 pa je ta list zapisal: »Veselo je bilo videti, ko je na delovnih terenih spet zaživelo in ko so delavci prihajali na delo. Stavka, ki je trajala nad 6 tednov, je prizadela ogromno škodo revežem, podjetju in vsej dolini. Veliko škodo trpi tudi KID, ki je bila

Od leve proti desni sede: dr. ing. - Herman Klinar, tehnični direktor KID, dr. Ivo Vrečar, okrajni načelnik iz Radovljice, in Karel Noot, generalni direktor KID na Jesenicah. Slika je nastala ob priliki državnega odlikovanja generalnemu direktorju Nootu, ki mu ga je izročil okrajni načelnik Vrečar.

zadrževana pri novih delih, ki so stala v najlepših dnevih, ko bi bilo lažje tudi delo samo. Ves kraj se veseli novega dela in podjetnosti, ki prinaša ljudem in kraju koristi. Revno ljudstvo, ki ni zaposleno pri KID, bo v teh delih našlo vsaj nekaj za zimo.«

Po stilu sodeč, smo domnevali, da je oba članka napisal Kuhar. Grožnja z brezposelnostjo in veselje nad zlomom stavke je bila pomoč »revnemu ljudstvu«.

V enakem licemernem tonu je pisal tudi Križmanov lokalni list »Na mejah« s posebnim pudarkom na včlanjenje v njihovo organizacijo ZZZ. 29. avgusta je zapisal: »Žalostno je, ko započeta dela in delazmožne roke stoje, otroci delavcev pa gladni stezajo svoje ročice in prosijo svojih atkov kruha. Stavkajoče delavstvo je večinoma organizirano v marksističnih strokovnih organizacijah v katere na splošno ne spada po svojem prepričanju in po svoji usmeritvi. Želeti bi bilo z vso iskrenostjo, da trpečega tovariša poišče in organizira katoliški aktivizem in se bori za njegovo pravico.«

Višek licemerstva je trditev tega lista z dne 1. oktobra 1936, ko trdi da: »Na zlomu stavke nosi največjo krivdo vodstvo stavke, ki ni znalo podjetju dopovedati, da so za jeseniško draginjno obstoječe mezde kričeče prenizke.« (podčrtal pisec).

To svojo trditev zagovarja ta list v članku 15. novembra v katerem se brani pred napadi »marksističnih glasil« in njihovih razlag na članskih sestankih, kjer so »marksistični firerji na dolgo in široko razkladali o minuli stavki.« Končno dolži marksiste za neuspeh jeseniške akcije in trdi: »Kdor je imel organizirano delavstvo od Slograda, ta nosi krivdo, zakaj se pri razgovorih v Ljubljani ni upoštevalo tudi jeseniško delavstvo«. Višek vsega pa je trditev v tem članku, da se je stavka proti volji nekaterih marksističnih voditeljev ugodno končala. Delavstvo je prav na energično intervencijo naših ljudi doseglo 25 par poviška.

Ker poznamo zgodovino tega boja, je vsak komentar tega pisanja odveč. Ugotovimo le to, da tako piše in ravna lahko le tisti, ki je brez vsakih socialnih in moralnih predsodkov in mu je oblast nad človekom edini cilj, za doseg tega pa mu ni nobeno sredstvo preumazano.

O stavki stavbinskih delavcev na Jesenicah med drugim piše v svoji knjigi »Dva tisoč let železarnstva na Gorenjskem« tudi Ivan Mohorič, pred vojno eden od

vodilnih liberalcev, oz. JNS-arjev. Kot organizatorje stavkokazov omenja le Zvezo združenih delavcev, ne pa tudi NSZ, čeprav je imel na voljo dovolj dokumentarnega gradiva. Podobnih nepopolnosti je še več. Ni čudno, saj je bil tesno povezan z KID - ne le kot tajnik Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, temveč tudi kot poslanec JNS za radovljiški srez. O razrednem boju težko pišejo objektivno tako globoko na nasprotnem kapitalističnem bregu zasidrani ljudje, kot je bil to Mohorič. Zato je razumljivo zakaj ni prikazal NSZ kot organizatorja stavkokazov in razbijalca delavske enotnosti.

DRUGA PRIČEVANJA O STAVKI

Imamo na voljo zapisa dveh delavcev Slograda o stavki. Prvi je bil organizator sindikalne organizacije SGRJ in viden aktivist v stavki, drugi je med stavko disciplinirano izpolnjeval naloge in skrbel za bojno moralo med stavkujočimi. Oba sta bila po stavki odpuščena. To sta Jože Primožič in Ivan Trpin, ki sta zbežala pred fašisti iz Primorske v Jugoslavijo.

Ker opisuje Trpin potek stavke v glavnem tako, kot je že povedano, tega ne citiram. Med drugim pa piše v svojih spominih tudi to:

»Nekako koncem maja 1936 sem bil pristopil v Narodno strokovno zvezo na Jesenicah.

Takoj ob pričetku stavke sem se pridružil stavkujočim in se na Narodno strokovno zvezo in njene ukaze, da se ne smem aktivno udeležiti stavke, niti zmenil nisem, temveč sem hodil na stražo in opravljal druge naloge, ki mi jih je poveril stavkovni odbor. Postal sem torej najbolj nediscipliniran in neposlušen član nedelavske Narodne strokovne zveze, to je poznejših organizatorjev zloma stavke.

Naslednji teden smo sprejeli veselo novico, da so delavci oziroma delavke vseh tekstilnih tovarn v Kranju stopili v stavko. Vse to nam je dalo več poguma in upanja, da bomo s stavko dosegli zahtevanih 25 para na uro več in sklenitev kolektivne pogodbe.

V drugi polovici septembra pa se je aktivnost podjetja in nam nasprotujočih sindikalnih organizacij podvojila. Čutili je bilo, da se nekaj pripravlja, seveda se je vsa ta aktivnost in priprava vršila zelo prikrito, vendar se je dalo spoznati, da se pripravlja zlom stavke. Tudi mi smo podvojili priprave za obrambo, podvojili smo straže na

zunanjih objektih, posebno pri vseh vhodih v tovarno.»

Posebni pritiski so bili izpostavljeni stavbini delavci, ki so pribežali pred fašisti iz Italije in niso imeli državljanstvih pravic ter so bili pod stalno grožnjo, da jih vrnejo v Italijo. Takemu pritisku je bil podvržen tudi Trpin. Od njega je zahtevala jeseniška policija, da ne hodi k Jelenu in da se vključi v kako drugo organizacijo. Dobil je poziv, da se oglasi pri policijskemu agentu Koritniku. O tem pripoveduje: »Ko pridem k pomočniku komisarja Koritniku me le-ta vpraša: Kaj želite?«

Tako mi je bilo sporočeno, da imam tukaj nekaki dokument, verjetno je dovoljenje za delo, mu hitim pripovedovati. »Kako pa se pišete?« me je še dosti vljudno vprašal. »Ivan Trpin«, mu odgovorim. Takrat pa se je začudil in me je nakajkrat premeril z očmi od pet do vrh glave, kot da bi me nameraval kupiti in govoril bolj sam zase kot zame: »A tako, a tako, torej to je Ivan Trpin.« Nato pa meni: »Dobro, da sem vas spoznal, ker sem se že večkrat srečal z vami in vas nisem poznal, mislim osebno.« »Kje pa se drugače združujete?« me je ponovno vprašal. »Na Jesenicah«, mu odgovorim. Tedaj pa je izginil iz njegovega obraza poslednji nasmeh, gledal me je kot razbojnik svojo žrtev, in ni več govoril, temveč kričal na mene, da mu je to znano, da sem na Jesenicah, da me ima na kartoteki tujih državljanov s posebno oznako itd. »Hočem pa vedeti, kje ste sindikalno organiziran?« »Pri delavskem sindikatu« mu še vedno mirno odgovorim. »Kaj mi zopet trobite neumnosti in se izogibate jasnim odgovorom. Na Jesenicah imamo pet različnih sindikalnih organizacij, želim, da mi odgovorite, katere od petih ste član?« Odgovorim mu: »Prepričan sem, da je tudi to vprašanje nepomembno, ker vam je že itak znano, da sem član sindikalne podružnice stavbinskih delavcev.« »Vedel sem«, je nadaljeval z vpitjem, »saj smo že pri našem prihodu na Jesenice dobili potrebne podatke o vašem rovarjenju pred našim prihodom. Povem pa vam, da se bo to nekako nehalo. Vedno hodite samo k Jelenu in vas nikdar ne vidim v družbi poštenih ljudi, temveč vedno le s komunisti, kakršni ste sam. Ker pa tu v Jugoslaviji komunistov ne potrebujemo, vas bomo nagnali nazaj na Primorsko, kjer boste lahko vodil zaradi nas vašo komunistično propagando med italijanskimi fašisti, tu v Jugoslaviji pa tega ne želimo in nočemo.«

Kričal je s takim glasom, da mu je zmanjkovalo zraka in je za trenutek utihnil, da si je nabral novega zraka. Jaz pa sem ta trenutek izkoristil v svojo obrambo in rekel, da ne poznam nobenega nepoštevnjaka, še manj pa komunistov med mojimi prijatelji, da v kolikor mi je znano so komunisti izven zakona kakor tudi, da če bi jaz vodil komunistično propagando, bi prav gotovo ne bil več na Jesenicah, temveč v kakem zaporu. V tem času si je nabral novih moči za napad od tegobe je zardel v obraz in nadaljeval: »Zahtevam, da takoj izstopite iz te organizacije in se lahko vključite v katerokoli drugo, ker v nasprotnem primeru vas bomo izgnali tja, od kjer ste prišli.«

Zorka Tribušon, ki je imela 28. 6. 1974 razgovor s Primožičem je v njegovi pripovedi med drugim zapisala (30): »Pred prihodom na Jesenice je delal v raznih krajih na Gorenjskem. Maja 1931 se je zaposlil pri gradbenem podjetju Slograd, ki je prevzelo razna gradbena dela za KID na Javorniku in Jesenicah. Spominja se sestankov v Delavskem domu pri Jelenu, redno se jih je udeleževal in tudi marksističnih krožkov pod odrom. Največkrat so jih vodili komunisti, ki so bili v vseh delavskih naprednih društvih. Njemu so torej zaupali. Člani jeseniške podružnice SMRJ so ga vabili na sestanke. Opazoval

je in se učil. Spoznal je pomen in uspeh organiziranega boja delavstva in vlogo delavskih zaunikov. Javorniško-jeseniška stavka delavcev v tovarnah KID leta 1935 je bila za zgled vsemu slovenskemu delavstvu.

S posebnim žarom je Primožič nadaljeval pripoved o stavki gradbenih delavcev na Jesenicah avgusta 1936., v kateri je bil član stavkovnega odbora. Pri stavki so jim vsestransko pomagali kovinarji (SMRJ), komunisti. Stavka se je septembra končala. Več kompromitiranih gradbenih delavcev je bilo odpuščenih. Tako se je znašel tudi Primožič na cesti. Nato so mu prijatelji priskrbeli službo pri mestnem vodovodu. Primožiča so pridobili v prvo skupino prostovoljcev, ki je odšla 27. 2. 1937 z Jesenic pod vodstvom Jožeta Gregorčiča v Španijo. Pot se je nesrečno končala, prostovoljce je prestregla policija in zaprla. V tistih težkih dneh je bil Primožiču svetel utrinek v ljubljanskem zaporu, ko ga je obiskal Vencelj Perko. Nato je bil pregnan čez jugoslovansko mejo v Avstrijo, od tod v Italijo, kjer so ga obsodili in zaprli.

Primožič tako zaključuje svojo pripoved: »Jesenice z Delavskim domom so bile zame šola proletariata, tu sem se vzgajal in postal revolucionar.«

PO STAVKI

Sresko načelstvo v Radovljici je šele koncem septembra odobrilo ustanovitev sindikalne podružnice SGRJ za Jesenice. Ustanovni občni zbor podružnice je bil 18. oktobra v Delavskem domu pri Jelenu. Občnemu zboru sta prisostvovala zastopnik podzveze stavbinskih delavcev iz Ljubljane Ignac Tratar ter pooblaščenec podzveze in predsednik podružnice SMRJ Jesenice Vencelj Perko. Zbor je otvoril in vodil tajnik pripravljalnega odbora Franc Gubanc. Po poročilih, ki smo jih podali Gubanc, Primožič in avtor članka je sledila živahna razprava. Ta je zajela potek in posledice stavke ter organizacijska vprašanja. Tratar je v kratkih obrisih razložil osnutek nove kolektivne pogodbe za leto 1937, ki so ga navzoči z odobravnjem sprejeli. V odbor podružnice so bili izvoljeni Viktor Grohar predsednik, Franc Gubanc tajnik, Stanko Fende blagajnik in drugi. Organizacija je kljub težkim razmeram začela z delom, njeni člani pa so bili izpostavljeni neprestanim napadom.

Po ljubljanskem sporazumu bi dogovor za novo kolektivno pogodbo moral biti sprejet do konca leta, ker je obstoječi veljal le do 1. januarja 1937. Delavska zbornica je sklicala 13. decembra predstavnice delodajalcev in stavbinskih delavcev. Načeloma so se sporazumeli le zaradi plač in razporeditev po strokah. Na predlog delodajalcev je bila soglasno sprejeta resolucija, s katero se je zahtevalo od ministra za socialno politiko, da se čimprej izda zakon o minimalnih mezdah in proti šušmarstvu. Delavski predstavniki so glasovali za resolucijo po predhodnem zagotovilu delodajalcev, da ne bodo čakali na zakon in sa se bodo pogajanja nadaljevala še pred novim letom. Naslednji dan bi se morala pogajanja nadaljevati, pa so zastopniki podjetij to odklonili, dokler Savez gradbenih delavcev ne prekliče okrožnico (letak), s katero je napadel one, ki ne skrbijo za varnost delavcev. Nekaj dni pred temi pogajanja se je zaradi malomarnosti podjetniku pri delu smrtno ponesrečil stavbinski delavec, Matija Smodej. Zato je savez izdal letak. Za sam pogreb pa je partija organizirala tiho demonstracijo, katere se je ob pogrebu udeležilo izredno veliko stavbinskih delavcev Ljubljane. Pogajanja za kolektivno pogodbo so bila težka in dolgotrajna. Kolektivna pogodba je bila podpisana šele 26. maja 1937. Sprejeta pogodba so dobili stavbinski delavci temeljni dokument, ki jim je zagotavljal uresničenje njihovih

pravic. Med tem, ko je sporazum iz junija 1936 reševal le nekaj najbolj elementarnih vprašanj stavbinskih delavcev (saj je obsegal le slabi dve tipkani strani), je pa sprejeta kolektivna pogodba zajemala vsa bistvena vprašanja odnosov med delavci in podjetniki. Pogodba je imela 17 tipkanih strani i je bila sistematično obdelana v 19 poglavjih. Seveda se pa s tem stvarni še niso urejevale same po sebi; Stavbinski delavci so se morali vsakodnevno spopadati, da so se določila kolektivne pogodbe v resnici izvajala. Zato dobijo v tej fazi boja pomembno vlogo izvoljeni delavski zaupniki, ki so jih v tej stroki v glavnem volili in se začeli uveljavljati šele po stavki, posebno pa po podpisu nove kolektivne pogodbe v letu 1937.

Novo kolektivno pogodbo so podpisali:

Za SGRJ – Podsavez za Slovenijo Franc Šuštaršič, Ignac Tratar, Fr. Berdajs in Alojz Škofljanc; za JSZ Joško Rozman; za NSZ Drago Žerjal in Praolo Hinko, Milka Pirih, Ivan Leskovec in Franc Breskvar; za Delavsko zbornico Jurij Stanko; za inšpekcijo dela banke banske uprave inž. Josip Gorjanc; za Združenje pooblaščenih graditeljev za dravsko banovino v Ljubljani Miroslav Zupan; za Združenje zidarskih mojstrov in študentičarjev v Ljubljani Jakob Kalc; za Združenje tesarskih mojstrov v Ljubljani Josip Kregar.

ZNAČILNOSTI STAVKE

Kako je bilo mogoče, da je stavbinski delavec tako množično in naglo začel z odločnimi akcijami zaboljšanje svojega položaja, čeprav je bil neposredno pred stavko tako rekoč še neorganiziran in brez pravih bojnih izkušenj? Kako je bilo mogoče, da je v takem stanju šel na mah v splošno stavkovno gibanje? To je bilo zato, ker je bil stavbinski delavec takrat najbolj izkoriščen, bil je v težkem socialnem položaju, njegova eksistenca je bila v stalnem položaju biti ali ne biti, danes zaposlen, jutri brezposeln. Ti delavci so bili najbolj sproletarizirani, brez pravega in stalnega doma. Tak položaj je v njih kopičil mržnjo in odpor do izkoriščevalcev in zatirancev. Potreben je bil samo nekdo, ki je organiziral in združil te sile in jih popeljal v boj. Ta nekdo je bila KPJ s svojim doslednim bojem in njeni preizkušeni aktivisti, ki so znali to nalogo dobro in hito opraviti in jih voditi v njihovem boju.

Zato tak strah, ki ga je ustvarjala ta stavka med reakcijo vseh barv in zato tudi tolikšen bes proti vsem, ki so jih smatrali za komuniste ali njihove privrženice. Zato izgon Toma Brejca in drugih, zato zlom stavke stavbincev na Jesenicah in brezobziren napad na jeseniške borce, zato priznanje delavskih zahtev po stavki in prekinitev pogajanj zaradi letaka podzveze stavbincev (beri komunist) o novi kolektivni pogodbi – vse, da se prepreči in zmanjša vpliv partije. Toda prav ta ostri spopad je dal našemu revolucionarnemu gibanju nove prekaljene borce. Te vidimo kmalu med agitatorji in organizatorji raznih političnih akcij, ki jih je organizirala KP med borci mednarodnih brigad v Španiji, zlasti pa med partizanskimi borci in aktivisti naše revolucije.

Po še nepopolnih podatkih je do sedaj evidentiranih izmed takratnih stavbinskih delavcev Slovenije 88 nosilcev partizanske Spomenice 1941. Najmanj 40 prvoborcev z območja Ljubljane je padlo računa pa se, da je še okrog 20% na to število nerazjasnjenih primerov, kar daje udeležbi stavbincev v NOB še večji pomen. Od stavbincev sta dva narodna heroja (Franc Avbelj in Ivan Kavčič). Večje število stavbincev se jim je odzvalo pozivu KP za Španijo, kamor jim pa ni uspelo odpoto-

(Nadaljevanje s 15. strani)

vati. Tako se je lahko udeležilo španske vojne le šest tovarištev, od tega štirje z Jesenic. Ti so bili Ivan Trpin, Stanko Finžgar, Stanko Fende (padel) in Jože Bajt, ter Franc Potočnik, ki je delal pri gradnji proge Šentjanž—Sevnica.

VIRI IN LITERATURA

1. Alenka Nedog — Milica Kacin Wohinz: Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1930—1941 Institut za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana 1967, vsebuje tudi kronološki pregled stavk; 2. Delavska pravica 29. 5. 1936; 3. R. Ganziti: Spomini na stavko hrani ACK ZKS; 4. T. Brejc: Referat ob 23-letnici stavke, hrani arhiv ZDG; 5. T. Brejc: Spomini, hrani arhiv ZDG; 6. Delavec 5. 5. 1936; 7. Delavska pravica 10. 6. 1936; 8. Delavska politika

8. 1. 1936; 9. Po spominu pisca; 10. Delavec 15. 7. 1936; 11. Delavec 30. 6. 1936; 12. Delo 6. 7. 1936 glasilo NSZ; 13. Delavska politika 27. 6. 1936; 14. Delavska politika 15. 7. 1936; 15. Delavska politika 20. 6. 1936; 16. Slovenec 23. 7. 1936; 17. Delavec 15. 10. 1936; 18. Delavska politika 9. 9. 1936; 19. Poročilo hrani muzej na Jesenicah; 20. Letak hrani muzej na Jesenicah; 21. Delo 15. 9. 1936; 22. Delo 25. 11. 1936; 23. Naš kovinar 25. 3. in 26. 11. 1937; 24. Kopijo brzojavke hrani pisec; 25. Pismen zagovor Ravnika, ki ga je poslal okrožnemu sodišču Ljubljana, hrani pisec; 26. Kopijo dopisa hrani muzej na Jesenicah; 27. Po spominu Janka Avsenika, takrat funkcionarja Narodne strokovne zveze na Jesenicah; 28. Kopijo zapisnika hrani muzej na Jesenicah; 29. Spomine hrani muzej na Jesenicah; 30. Razgovor hrani arhiv muzeja na Jesenicah.

priganjal z besedami: »Ne gremo na železniško postajo na Javorniku, ker se bodo gotovo zbrali ljudje in počenjali neumnosti. Gremo peš v Žirovnico in tam na vlak. Če se boste obirali in nagajali, da zamudimo vlak, boste šli peš v Radovljico.« Končno smo se poslovili. Orožniki so nas podili domov, nato so se s svojimi jetniki podali na pot proti Žirovnici. Ženske so se dogovorile, da bodo med potjo zafrkavale orožnike. Pa se je zmisliła ena, da mora na malo potrebo in je šla za grmovje. Seveda je vsa povorka stala, da se je vrnila. Vsake toliko časa se je to zmisliła druga, tako, da so vso pot povzročali orožnikom sitnosti.

Ko so v Žirovnici vstopili na vlak, so bili na vlaku že številni domačini in dekleta z Javornika, ki so bile kot pletilje zaposlene v Radovljici. Aretirancem so prinesli zavitke, v katerih so bila razna jedila. Tudi bodrilnih besed ni manjkalo.

V Radovljici so jih razvrstili v graščinskih zaporih. Mama je bila v zaporu skupaj z Justi Kralj, Martinjakovo, drugih se ne spominjam.

Naslednji dan sem šla s svojim očetom in Justinim možem v Radovljico. Šli smo za graščino k oknom, ki so bila zamrežena. Nesli smo jim hrano. Oče in Justinin mož sta šla na žago in sta prinesla dve butarici žamanja, da so si lahko malo zakurile, ker je bilo zvečer in zjutraj že precej hladno. V tej celici je stal namreč star gašperček, v ostalih celicah pa ni bilo možnosti kurjenja. Nad okni zaporov je bilo stanovanje takratnega sreskega načelnika. Ženske, ki so bile zaprte so povedale, da so ob prvem svitu radovljiški fantje z rdečimi nageljni v gumbnicah zapeli pod okni zaporov. Načelnikova žena je odprla okno in začela zmerjati in obetati, da bo vse povedala načelniku. Fantje se so norčevali z nje in ji zabrusili v obraz: »Te žene so že fejest punce, zato smo jih tudi obiskali in jim tudi zapeli.«

Ženske v zaporu so bile korajžne in vsaj na videz dobro razpoložene.

Koliko dni so bili zaprti v Radovljici, se ne spominjam. Večino so izpustili domov, mamo in teto Francko (za druge se ne spominjam) so iz Radovljice odpeljali naprej v Ljubljanske zapore. Mama je bila v Ljubljani zaprta z zelo fino gospo, kar se je mami zdelo sumljivo. Kmalu je ugotovila, da je to provokatorka, ker ji tudi ponoči ni dala miru. Med spanjem jo je budila in spraševala različne politične stvari. Nekega večera ji je rekla, ko so šli ljudje v večji gruči po pločniku: »Slišite, kakšen hrup je zunaj, gotovo je revolucija?« Mama ji je odgovorila: »Pustite me pri miru, mene se to nič ne tiče, jaz sem na varnem.« Nekega dne so jo pred kosilom prišli iskat (fino gospo), češ, da ji je umrla mama in da bo šla na pogreb. Zvečer so jo pripeljali nazaj vso v črtni. Verjetno so ji v tem času dali novih navodil, kako naj mamo zaslišuje. Še je poskušala kaj izvleči iz mame, ko pa je končno spoznala, da se trudi zaman, je odnehala.

Podnevi so šle kaznenke iz vseh zaporov na jetniško dvorišče, da so se sprehodile. V krogu so hodile druga za drugo, na glavah so morale imeti bele rute. Teta Francka je potegnila ruto z glave in rekla: »Te fece pa že ne bom nosila,« in sunkovito mahala z ruto med hojo. Paznica je nad njo vpila in jo opozarjala, da mora dati ruto na glavo, teta pa je delala po svoje in zmagala. Teta Francka je imela v zaporu za družbo ciganko. Pozneje, ko sta se teta in mama pogovarjali, je mama rekla: »Bolje je bilo tebi s ciganko, kot pa meni s to tečno žensko, ki je stalno bezala vame.«

Ko so spoznali, da aretirancem ne morejo ničesar dokazati, so jih spustili domov.

Tako se spominjam teh dogodkov, ki so se dogajali, ko mi je bilo 14 let. Nekatero zapisano dogodke sem doživela sama, ostalo pa sem zapisala po spominu iz pripovedovanja pokojne mame.

SPOMINI SLAVKE DOBOVIŠEK NA STAVKO STAVBINCEV

Pravkar smo odložili žlice pri večerji, ko mi reče mama: »Sedaj pa nekam greva.« Oblekli sva se ter odšli, pa ne daleč. Blizu nas je imela hišico mamina prijateljica Justi Kralj. Napotili sva se prav tja. V kuhinji pri Kraljevih sva dobili še teto Francko ter sestro Kraljevo Justo — Giorgionijevo. Justin mož pa je spal v spalnici, ker je imel nočno službo. Ženske so se razgovorile — pogovarjale so se zelo tiho o stvareh, ki jih takrat še nisem razumela in nisem poznala njihovega pravega pomena. Niso bile še dolgo tako zbrane, je iznenada na okno močno potrkalo — stanovanje je bilo namreč v pritličju. Vse so utihnile. Le Justi se je oglasila in vprašala: »Kdo je?« Rezek moški glas se je oglasil: »V imenu zakona odprite!« Justi je odgovorila: »Samo malo počakajte, da se oblečem — ravno spat se odpravljam.« Teta Francka je stopila po stopnicah v zgornje stanovanje k stranki. Giorgionijeva moja mama in jaz pa skozi okno na vrt. Lomastile smo po zelju in med preklami fižola. Bile smo popolnoma tiho. Orožniki so prišli po cesti okrog hiše in svetili v vrt z baterijami, toda niso nas opazili. Še dolgo smo ostale tako, dokler nas ni poklicala teta Francka, ki je bila v hiši in je slišala, kdaj so odšli. Ponovno smo se zbrale v kuhinji. Justin mož nam je povedal, da so njegovo ženo odpeljali orožniki na orožniško postajo. Poslovile smo se in odšle vsaka na svoj dom.

Z mamo se nisva niti dobro oddahnili, niti do konca ni imela časa povedati očetu kaj smo doživele, ko je na vhodnih vratih močno pozvonilo. Oče je šel odpret in že sta se v stanovanju pojavila dva orožnika. Eden je rekel mami: »Ste vi Alojzija Hameršek?« Ko je mama pritrdilno odgovorila, je rekel: »Oblecite se, greste z nami.« Potem se je vmešal oče in vprašal čemu vse to. Orožnik je odgovoril: »Samo na zaslišanje jo bomo peljali, pa to takoj nazaj.« Mama je nato rekla: »Jaz moram

obleči nekaj toplejšega. Verjetno ne bom takoj doma.« Orožnik pa: »Kako to mislite?« Mama je bila na to vprašanje tiho. Oče je rekel da gre z njo, da bo videl kaj hočejo od nje. Medtem, ko se je šla mama preoblačiti, me je poslala do svoje starejše sestre tete Zefe, naj grem povedat, da mame ne bo doma in da naj pride zjutraj poklicat očeta za službo. To je bila samo pretveza, da je s tem sestro obvestila, da je aretirana. Ko sem pritekla okrog vogala me je zgrabil orožnik in rekel: »Kam pa, kam?« Ko sem mu povedala kaj mi je naročeno in da je orožnik v kuhinji dovolil, me je spustil. Pritekla sem takoj nazaj. Oče in jaz sva v spremstvu orožnikov spremila mamo na žandarmenrjo. Ko smo prispeli tja, je po sobi hodil gor in dol z rokama na zadnjici aretirani delavec Janez Tavčar. V kotu pa je sedela Justi Kralj. Komandir orožniške postaje je rekel očetu, naj gre kar domov, češ, da se nima z njim kaj pogovarjati, ženo pa, da bodo zaslišali in če nima nič nad seboj jo bodo izpustili domov.

Ko sva se z očetom odpravljala domov, smo se med vrati srečali s teto Francko, ki so jo tudi pravkar pripeljali. Pozneje sem izvedela, da so na domu iskali tudi Giorgionijevo, ki pa se jim ni hotela oglasiti. Misleč, da je ni doma, so orožniki odšli. Potem se je sama odpravila na žandarmenrjo ob dveh ponoči. Podili so jo domov, češ, te bomo že prišli aretirati. Ona pa je trmasto vztrajala in tako ostala.

Zgodaj zjutraj sem nesla s teto Zefo zajtrk mami in teti Francki, tudi ostali domači so prinesli hrano svojim. Teta je skuhalo koruzne žgance, jih dobro zabelila z ocvirki, zraven pa dala belo kavo. Rekla je: »Najbolj se bodo najedle tega, kaj več kdaj bodo dobile kaj za jesti.« Vsi so jedli z velikim apetitom, orožnikom pred očmi. Oni pa so imeli bolj pičel zajtrk in so poželjivo gledali na dišeče žgance. Jedle so počasi in vmes govorile. Komandir jih je

MEDSEBOJNA POMOČ NA VASI III.

NA PRIMERU STUDORJA V BOHINJU

NADALJEVANJE IN KONEC

SODELOVALNI OKVIRI IN SODELOVALNE SKUPNOSTI

Tudi v Studorju so gospodinjstva, bodisi kmečka, polkmečka ali pa agrarna, tiste enote, v okviru katerih se odvijajo najrazličnejši odnosi medsebojne pomoči.

Vaščani si na splošno pomagajo le v mejah lastnega naselja. Sodelovanja s sorodnimi družinami v sosednjih naseljih so razmeroma skromna, opazimo jih le pri posameznih družinah.

Kot po drugih doslej obravnavanih vaseh lahko tudi v Studorju ugotovimo bolj ali manj stalne sodelovalne enote v okviru naselja samega. Vaščani si najprej poiščejo sodelavca iz bližnjega okolja, iz svojega dela vasi. Te enote, našli bi jih nekako devet, pa se v zadnjih letih po zaslugi strojev odpirajo navzven, ko sodelujejo med seboj tudi nekaj bolj oddaljena gospodinjstva.

Nedvomno pa je tudi v preteklosti narekovala osnovna sodelovanja med posameznimi gospodinjstvi razvrstitev domov, ki je v celoti stisnjena in največkrat gručasta.

Medsebojna pomoč običajnega značaja, pomoč ob nepričakovanih nesrečah pa tako kot je v navadi povsod, zajame vso vas.

Če nadrobneje pregledamo medsebojna sodelovanja glede na pglavitne sodelovalne skupnosti, spoznamo tudi v Studorju, da si vaščani praviloma pomagajo s sosedi in s sorodniki, ki predstavljajo v tem primeru skupnost sosedov in sorodnikov. V zvezi s pašnim gospodarstvom se je oblikovala še pastirka skupnost, ki je prav tako kot vaška skupnost in skupnost povabljenih, kratkotrajnejša občasna skupnost.

Skupnost sosedov

Skupnost sosedov je tudi v Studorju najpoglavitejša sodelovalna enota, ki je posebej v preteklosti združevala vaščane ob najrazličnejših medsebojnih sodelovanjih. Ugotavljanje sorodniške mreže med posameznimi gospodinjstvi pa pokaže, da je tri četrtine studorskih gospodinjstev med seboj v sorodu, od tega tudi osem sosednjih gospodinjstev, in sicer v bližnjem sorodstvu (starši, bratje, sestre, tete, strici, sestrične, bratranci, nečaki, nečakinje).

Tudi za Studor velja, da je sosedstvo vezano na hišo, ne pa na družino. Če se na primer priselijo novi sosedje, pa naj bodo to tudi vikendaši, torej enkrattedenski sosedje, jih vaščani sprejmejo kot sosede. Po nadrobnejšem opredeljevanju omenjenega sosedstva pa vendarle pravijo, da »oni niso pravi sosedje«. Za pomoč pri delu naprošajo torej sosede, prave sosede; na podlagi ankete pa ugotavljamo, da navezujejo najrazličnejše sodelovalne stike tudi z vikendaši.

V primeru, da je sosed bližnji sorodnik, ga imajo tako predvsem za soseda. Razlika je le v tem, da sosede poimenujejo po hišnih priimkih, na primer Odolnjekov, Pekovščov, sorodnike pa Ukčov boter, Hkavčova in Šohtarjeva teta, itn.

Tudi v Studorju je sosed tisti, ki se ga vidi, določneje tisti, čigar vhod v hišo je obrnjen proti sosednjemu gospodinjstvu. Nekateri pa so dostavili »naš (gospodar) pa ima tudi onega za soseda«, čeprav se vidi samo njegova streha (npr. Ušinovega). Nedvomno pa je te vrste vključevanje sosedstva vezano na tesnejše gospodarske stike.

Po zatrjevanju vaščanov mora imeti vsak štiri sosede, kar je, razen v 12 primerih pokazala tudi anketa.

To število razlagajo s tem, da ga štirje nosijo na pokopališče, oziroma v zadnjih letih samo do voza in na pokopališču do jame.

V gručasti razporeditvi domov se tako nabere tudi po več sosedov, zlasti kadar navajajo ljudje tudi tiste, ki se »ne vidijo«. Tako na primer pripada št. 26 kar šest sosedov (27, 28, 29, 30, 25 in 33).

V okviru skupnosti štirih ali pa več sosedov pa si je tudi v Studorju v tesnejšem gospodarskem in družbenem kontaktu praviloma le po dvoje, največ po troje gospodinjstev, za katere ljudje pravijo, »si pomagamo pri delu in tudi drug drugemu zaupamo«. Sosedje zagotavljajo, da so se v preteklosti pri tako povezanih gospodinjstvih tudi otroci lepo razumeli med seboj, »kjer si videl sosedovega, si videl tudi svojega«.

Nedvomno pa smo se lahko prepričali, da intenzivnejši gospodarski stiki med vaščani porajajo tudi tesnejše prijateljske vezi med sodelujočimi gospodinjstvi.

Pomen sosedstva tudi tukaj najraje označujejo s pregovori, npr. »Dober sosed je več vreden kot ceva žvahta« ali »Dober sosed je pred durmi«. Kar razložijo podobno kot po drugih agrarnih naseljih: Če se kaj na hitro rabi, če na primer krava teli, boš najprej stekel po soseda, saj jih ob težjem porodu potrebuješ tudi po tri do štiri.

Prav tako pa si tudi sosednje gospodinjstvo pomagajo med seboj nenehno z majhnimi uslugami. Tako na primer tudi zdaj, ko je v vasi trgovina, prinašajo sosede bolj zaposlenim in bolehnjšim sosedem malenkosti iz trgovine, največkrat pa kruh in meso iz Srednje vasi, itn. Starejši pa se spominjajo, da so kot otroci sosedem pogosto prinašali kvas »cajh« iz trgovine, za »lon« pa so si na ta način prislužili po en hlebček od peke.

Tako kot v preteklosti si tudi še zdaj sosedje prizadevajo, da so v dobrih odnosih in se le poredkoma, razen v dveh, treh primerih, prepirajo med seboj. Na splošno

prevladuje mnenje, da se zaradi otrok, ki se nekaj časa podijo po domačem, potem pa po sosedvem dvorišču, ne spleča prepirati. Svoj odnos do soseda največkrat izražajo s parolo: »S sosedom se ne prepiraj!«

Sosedje, kot tudi vaščani, se vsakodnevno ob srečanjih ogovarjajo, največkrat z ustreznim pozdravom: Dobro jutro, dober dan, ki mu dodajo še vprašanje: »Kam greš, kaj si delal?«

Nekaj pogostnejši predvojni prepiri med mejaši, ki naj bi drug drugemu predstavljali meje, so se po zatrjevanju vaščanov, v zadnjih letih pozabili.

Kot omenjeno, si tudi še danes prvenstveno priskočijo sosedje na pomoč »v sili«. Kot drugod po Sloveniji pa sosedje poprimejo za prašiča ob zakolu in posamezne sosede si tako kot v preteklosti, še vedno pomagajo pri pranju črev. Zdaj jih perejo v hlevih, pred vojno pa so jih prale na koritu pred Srednjo vasjo.

Nekaj novih sodelovanj med sosedami se je v zadnjih letih porodilo tudi na podlagi gospodinjstvih aparatov. Tako si sosede prinašajo, posebej, če se pokvari hladilnik ali pa če hladilnika še nimajo, meso v sosedov frižider ali pa v zmrzovalno skrinjo. Prav tako pa prinesejo rože v lončkih k param, če jih imajo domači premalo in stole za tiste, ki pridejo »vahtat« umrlega.

Sosedje pa končno po potrebi sodelujejo pri vseh že navedenih delih, predvsem pri okopavanju, ob košnji, pobiranju krompirja, itn.

Medsebojna pomoč med sosedi pa se v veliki meri tudi še zdaj pokaže v zvezi z nekaterimi življenjskimi mejniki. Tako je v navadi, da na svatbo povabijo vse sosede, kar utemeljujejo z naslednjim: soseda rabiš ob smrti, zato moraš tudi ob poroki vedeti zanj, da je sosed. Na svatovanje povabita ženin in nevesta sosede šele na dan poroke in sicer običajno potem, ko ostali svatje pokosijo. Tako se udeležijo sosedje šele večerje.

Tako kot v preteklosti pa tudi še zdaj velikokrat sosede pomagajo streč ob poroki.

Nedvomno pa imajo sosedje tudi v Studorju, kot je navada v vseh agrarnih naseljih, najpoglavitejšo vlogo ob smrti s tem, da umrlega umijejo, preoblečejo, pripravijo pare in ga denejo na pare, med samim pogrebom pa pomijejo tla.

Do približno 1955. leta so mrliča tudi nesli na pokopališče v Srednjo vas štirje sosedje. Če je bil težak, so se menjavali z ostalimi pogrebi, vaščani, ki so pristopili sami od sebe, če so videli, da nekdo izmed nosačev omaguje.

Tisti, ki sosedujejo z vikendašem, si morajo zdaj za nošenje naprositi drugega vaščana. Pravijo pa, če bi bil lastnik vikenda v tem času v Studorju, da bi naprosili njega, oziroma, da bi »moral« vikendaš v primeru, da sam ne bi nesel, naprositi drugega vaščana za nosača.

Zdaj že desetletje vozijo krsto s konjem. Navadno se za prevoz ponudi najbližji sosed ali vaščan, ki ima konja. Nasploh velja pravilo, da mora voziti sosed, če le ima konja, v primeru pa, da ga nima, mora naprositi drugega za prevoz. Navada je, da se sosedje še za življenja ponujajo drug

Ukčov gospodar kleplje koso

(Nadaljevanje na 18. strani)

drugemu: »Če umreš preje kot jaz, te bom jaz peljal.« Še živo pa je zakoreninjeno prepričanje, da domači, četudi imajo konja, sami ne smejo peljati na pokopališče umrlega, češ, da mora tudi živina žalovati.

Takoj ko odnesejo umrlega, prav tako sosedje pospravijo pare in poribajo po tleh in običajno tudi postrežejo domačim in tistim, ki ga nosijo na pokopališče, ko se vrnejo od pogreba.

Skromnejša postrežba po pogrebu je prišla v navado šele zadnja leta, ko jih povabijo na dom ali pa v gostilno v Srednjo vas. Vsaj še prva leta po zadnji vojni pa so se vsi udeleženci pogreba, tako sorodniki kot tudi nosači, napotili po končanem pokopu vsak na svoj dom.

Kot je navada v ostalih agrarnih naseljih se tudi v Studorju sosedje med seboj posvetujejo glede nakupa raznih strojev, zlasti, če ga nekdo že ima. Sosedje, zlasti starejše pa se obiskujejo ob nedeljskih popoldnevih, pa tudi mlajše gospodinje se največkrat že med tednom pomenkujejo mimogrede.

Skupnost sorodnikov in botrov

Bližnji pa tudi daljni sorodniki so, kot omenjeno, največkrat vključeni v skupnost sosedov. Izredno goste in tudi dobre sorodniške vezi med vaščani pa so povod, da je v Studorju sodelovanje med sorodniki v večini primerov tako pogostno kot sodelovanje med sosedi. Pa tudi nekajkrat so zatrtili vaščani: Najlažje greš k žlahti, če na primer rabiš denar ali pa prosit za pomoč pri delu.

Podobna zatrjevanja potrjujejo tudi anketni podatki, po katerih povzemamo, da je v primerjavi s povezanostjo med sosedi skupnost sorodnikov enakovredna in prav tako pglavitna sodelovalna zveza.

Sorodnikom pravijo vaščani »žuahta«. Bližnjo žlahto pa sestavljajo starši, bratje in sestre, pa tudi tete in strici. Medtem ko sodijo bratranci in sestrične že v drugo, oziroma tretje koleno. Njihovi otroci pa so le »nekakšna mala žuahta«.

Izredno gosto sorodniško mrežo v Studorju so rojevale številne poroke med vaščani. Predvsem snahe, ki so se primožile iz sosednjih vasi zatrjujejo, da so se vsaj v preteklosti »Studorci najraje ženili pri sosedu«. Ustrezni podatki iz župnih in matičnih knjig pa pričajo, da so Studorci mimo domače vasi radi zahajali po neveste ali pa tudi po ženine še v sosednjo Srednjo vas in k Stari fužini.

Za razliko z drugimi doslej obravnavanimi naselji opažamo, da s sorodnimi družinami iz sosednjih naselij studorski vaščani v preteklosti niso imeli intenzivnejših medsebojnih sodelovalnih stikov. Največkrat le še ob težjih delih, kot na primer pri košnji in pri podiranju lesa. Tako tudi še zdaj ljudje zatrjujejo, da ima vsak doma dovolj dela, ne pa, da bi hodili pomagat še drugam.

Nedvomno pa so bila in so do neke mere tudi še zdaj vsa sorodniška razmerja, kar se tiče najrazličnejših odnosov medsebojne pomoči, skorajda v celoti izkoriščena.

Tako kot v preteklosti je v običaju tudi še zdaj, da kjer si še medsebojno pomagajo, sodelujejo sorodniki pri istih delih kot sosedje. Predvsem pa si sorodniki tudi še zdaj največkrat pomagajo ob žetvi in mlatvi, pri posameznih gospodinjstvih celo v večji meri kot s sosedi.

Prav tako tudi v Studorju opažamo, da sta si po dve družini, ki sta v stalnih tesnejših delovnih medsebojnih stikih, praviloma tudi v bližnjem sorodstvu.

Pred vojno so bili stiki med posameznimi družinami sorodnikov tako tesni tudi kar se tiče delovnih odnosov, da so govorili: »Nas imajo za črno svečo« (s takšno svečo so kadili, če je kdo zbolel).

Po drugi strani pa tudi uvajanje strojev pri posameznih gospodinjstvih krepi sode-

lovanja med sorodniki, večinoma na podlagi menjave del. Podobno so tudi v preteklosti običajno pomagali sorodniki največkrat prav pri mlatvi.

Podobno, kot je navada tudi drugod, pošiljajo bližnjim sorodnikom koline in jih vabijo na praznovanje najrazličnejših družinskih svečanosti, predvsem pa poroko, krst in birmo.

Končno so imeli v preteklosti, deloma pa imajo tudi še zdaj sorodniki skupaj v planini živino, kjer je domači ali pa najeti pastir pasel krave sorodnikov.

Nedvomno imajo tudi največji materialni delež pri poroki prav sorodniki, saj starši od neveste in od ženina nosijo vse stroške svatovanja.

Ustrezno mesto v medsebojnih odnosih so imeli in ga imajo še vedno botri, ki so največkrat tudi sorodniki. Saj je še zdaj navada, da se tako za birmo kot za krst, ponudijo bratje ali sestre in strici iz domače ali pa sosednjih vasi. Tudi tukaj so mnenja, da se z botri ne smeš pripraviti. V zvezi s tem starejši še zdaj povedo pregovor: »Z botri se ne smeš kregati. Bliz ženit, daleč botrit.«

Podobno kot v drugih pokrajinah so tudi tukaj imele posamezne krstne botre, zlasti tiste, ki so bile v sorodu, vse do

Izposojanje mere za žito

zadnje vojne pri prehranjevanju porodnice pomemben delež. Tako je ob rojstvu, oziroma za krst, botra spekla pogačo, saj so včasih krstili še isti ali prve dni po porodu. (Danes pa nesejo h krstu čez mesec ali dva.) Tako je za pogačo botra prinesla 4 hlebe belega kruha, vsakega okoli 2 kg težkega, 24 jajc in »križnik« — poldrug meter bele kotenine. Zanimivo je, da je v Studorju, po zatrjevanju nekaterih vaščanov, tudi boter prinesel, prav tako do zadnje vojne, pogačo, ki je vsebovala 4 hlebe kruha, 1 liter vina in 12 jajc.

Navada pa je še zdaj, da domači, največkrat otrokova mati, odreže in da botri s sabo, ko nesejo h krstu, kos belega kruha, ki ga da prvemu, ki ga srečajo na poti v cerkev. Med izročanjem kruha naroča: »Ga hitro pojej, da bo otrok rad jedel«. Nekateri pa razlagajo navado tudi tako, da s tem zaželijo otroku, da mu ne bi manjkalo kruha. V zvezi z dajanjem kruha pravijo, da so revnejši vaščani včasih prav pazili, kdaj bodo otroka nesli h krstu, da so dobili kruh.

Vsaj še leta po prvi svetovni vojni je prinašala botra, ki ga je nesla h krstu, o veliki noči in o božiču bel krih, posut z rozinami in z rožiči, takoimenovan »krap«. S približno kilogramskim, v polkrogu oblikovanim kruhom, so posamezne botre obdarovale tudi po enajst krščencev, matere novorojenčkov pa so ji izročile malo potirčko z besedami: »Boste še naše poizkusili«. Krape so prinašale vse do obhajila. In še zdaj povedo starejši vaščani pregovor: Da mora botru kōstrun crkniti,

s čimer simbolično nakažejo, da je botre obdarovanje vseh krščencev precej stalo. Premožnejše botre so dajale še okoli prve svetovne vojne po en cekin (to je 5 kron, 1 kilogram sladkorja pa je veljal 1 krono).

Birmanske botre niso prinašale jedil. Pač pa so pred vojno največkrat kupile birmancu obleko, danes pa so bolj v navadi verižice in ure.

Botre pa končno, tako kot sorodnike in sosedje, tudi še zdaj vključujejo v najrazličnejše odnose medsebojne pomoči in jih ob vsaki priliki poudarjajo ter se sploh do njih spoštljivo vedejo.

Vaška skupnost

Popolna solidarnost vaščanov se tudi v Studorju izkazuje največkrat ob ognju pri gašenju, si pa tudi še kasneje, če je treba, pomagajo pri obnovi doma z delom in materialom.

Prav tako pa tudi še zdaj hodijo vaščani »vahtat« mrliča, ko hodijo, od vsake hiše v vasi vsaj po eden, kropit umrlega. Čeprav navada zamira, tudi še zdaj pri umrlem zapojejo, tako kot so vedno peli v letih pred zadnjo vojno. Pojejo pesmi pobožne in nevesele vsebine, kot na primer: Gozdič je že zelen, Rasti, rasti rožmarin, ipd. Domači okrog enajste ure ponoči postrežejo s kruhom in žganjem, ponekod ponudijo v zadnjem času tudi že kekse in liker.

Še pred zadnjo vojno pa so predvsem mali in veliki kmetje, bodisi po odredbi občine ali pa sami od sebe, prenočevali in nahranili popotne berače.

Pa tudi posamezne ostarele vaške ženske, ki so prihajale običajno ob času kosila mimo hiše z vprašanjem: »Moram pogledat, kaj delate«, so dobrosrčnejše gospodinje nahranile. Kot zatrjujejo danes, so vedele, da jih je sram prositi za hrano, pa so jim zato same od sebe ponudile jesti.

Končno pa ljudje navajajo za predvojno obdobje še vrsto primerov, ko so revnejšim vaščanom pomagali bodisi pri gradnji ali pa tudi s prevozu, zlasti ženskam, kjer ni bilo moških pri hiši, so na nekajkratno jamranje »nimam nič drv pri hiši«, šli v gozd po drva.

Tudi še zdaj pa se del vaščanov, ki uporablja isto gozdno pot, združi za popravljanje poti pri skupnem delu.

Podobno kot v drugih agrarnih naseljih, pa so bodisi v preteklosti — deloma pa tudi še zdaj — predvsem otroke in odrasle obdarili na določene praznične dni v letu, kot sledi:

Na dan nedolžnih otročičev so tako vsaj do zadnje svetovne vojne hodili revnejši vaški otroci otepat po domači, pa tudi po sosednjih vaseh. S seboj so nosili vrečo in govorili »otépljemo, otépljemo«, vaščani pa so jih obdarovali s fižolom, suhimi hruškami in z jabolki. Navadno so jim dajali po eno pest vsakega. Pri premožnejših pa so dobili še kruha, ker so spekli tudi jerbasa 1/4 kg »otepovcev«, hlebčkov.

Revnejši kajžarski otroci so do zadnje vojne otepalni na dan pred Tremi kralji »za skuto«. Navadno le v domači vasi, prav tako govoreč »otépljemo, otépljemo«. Nabrano so potem potlačili v posodo in so potem doma jedli s krompirjem tudi po več dni skupaj.

Prav tako pa je bilo vse do zadnje vojne v navadi, da so pri večjih in malih kmetih pekli za vse svete po 1/4 kg hlebčke za revnejše vaščane, predvsem tiste, ki so imeli veliko otrok. Gospodinje so jih napekle po eno peko, to je okrog dvanajst. Nosila jih je običajno gospodinje po hišah in jih je izročala z besedami: »Molite za naše pokojne«. Nekateri gospodinje pa so obvestile revnejše vaščanke kar na koritu, ko so prihajale po vodo, naj pridejo zvečer iskat hlebček.

Do danes se je ohranila tudi navada, da hodijo na Štefanovo zvečer (26. decembra) fantje iz domače vasi od hiše do hiše. Največkrat imajo s seboj harmonikarja iz domače vasi ali pa ga pripeljejo tudi iz

druge vasi. Pred vsako hišo mra zaigraj in voščijo srečno novo leto. Domači pa jih obdario s klobasami, z jajci in z žganjem, posamezni tudi z denarjem, nekateri pa dajo tudi potico ali kruh. Navada je tudi še zdaj, da v hiši, kjer so dekleta, malo zaplešejo, nato pa odidejo naprej. V zadnjih letih si nabrano hrano bodisi porazdelijo ali pa prodajo in izkupiček prav tako razdelijo. Vsaj še pred zadnjo vojno pa so na koncu odšli v hišo premožnejšega kmeta, kjer so skuhalo klobase in jajca za pojedino, na katero so povabili tudi vaška dekleta.

Prav v zadnjih letih pa se je udomačila nova šega v zvezi s praznovanjem dneva žensk. Tako moški posekajo za osmi marec v državnem gozdu nekaj smrek, jih prodajo, za izkupiček pa kupijo klobase in pijačo. Na pogostitev povabijo vse ženske.

Skupnost povabljenih

V primerjavi z doslej raziskanimi naselji v Prekmurju, na Štajerskem in Dolenjskem, ima skupnost povabljenih v Studorju nedvomno najmanjši pomen.

Tako povabljeni celo za svatbo niso prispevali prav ničesar, niti na sami svatbi, kot je navada po drugih vaseh, kjer tudi še zdaj pobirajo denar vsaj za godca, kuharico in strežnike.

Se danes pa je v navadi, da gredo teden dni po svatbi »na krvoje«, kamor povabijo samo najbližje sorodnike.

Dajanje poročnih daril novoporočencema se je uveljavilo šele v zadnjih letih, ko podobno kot drugje prinašajo največkrat servise, pribor ter posteljno perilo.

V preteklosti pa je edinole nevestina teta, ko je prišla povabit na svatbo, menda darovala nevesti po kakšno platneno rjuho.

Vsaj še pred zadnjo vojno pa je bilo v navadi, da sta se ženin in nevesta medsebojno obdarovala. Tako je nevesta kupila ženinu srajco, ženin pa nevesti čevlje iz črnega žameta.

Podobno kot za poroko prinašajo v zadnjih letih povabljeni darila tudi novomašniku.

Vse do zadnje vojne pa je bilo v navadi, da so domači en teden po pogrebu povabili vse sorodnike, »če je le malo po žlahti dišal, je bil povabljen«, da so prišli »molitvo pet«. Vsak od povabljenih je zmolil vse tri dele rožnega venca za umrlega. Domači pa so mu v zahvalo podarili še po prvi svetovni vojni po 20 krajcarjev in ponudili žganje ter kruh.

Pastirska skupnost

V povezavi s planšarsko živinorejo ugotavljamo najrazličnejše oblike medsebojne pomoči, ki so se odvijale med pastirji v planinah v času planvanja, to je od 28. 6., ko so gnali v planino in do 21. septembra, ko so prignali s planine.

Na splošno poudarjajo nekdanji majerji in majerice, da so se v planinah »kot ena družina« razumeli med seboj in da so vedno pomagali drug drugemu. Nedvomno pa so k takšnemu sodelovanju silile pastirje posebne življenjske okoliščine, v katerih bi pastir, ki bi se izključeval od svojih sotovarištev, le težka opravljalo naloženo delo.

Tako so že prvi dan, ko so prišli v planino, vsi skupaj, ki so imeli krave pri istem pastirju, obenem z gospodarjem stanu, popravljali plotove, streho za živino, pripravili mu drv in opravili tudi potrebna popravila na pastirjevem stanu.

Na dan, ko so prignali živino v planino, je gospodar, ki je imel »na možo dane krave, najemnice«, pa potem vsakič, ko je prišel po skuto (enkrat, če je imel dve kravi), prinesel majerici štruco črnega kruha, pol kilograma sladkorja, pa kavo in čaj.

Pastirji pa so si tudi v preteklosti vsak dan pomagali drug drugemu pri sirjenju, »ko so tretinjili s tem, da so se menjavali pri mešanju sira«. Saj bi vsakdo sam le težka mešal po 40 minut, kolikor je trajalo prvo sirjenje.

Prav tako po si med seboj izposojali posodo za kuhanje in mlečno posodo, posamezni pa so tudi skupaj kuhali. Največkrat so skupaj napravljali drva, s tem da so jih posekali in žagali. Saj je terjalo zakuhavanje mleka za sir velike količine drv.

Kot zatrjujejo nadalje, so si izposojali tudi hrano, predvsem pa kruh, če ga je komu zmanjkalo. Običajno pa so si družno razdelili vsaj pijačo, če jo je na primer nekdo kaj več prinesel iz doline, ko je prišel po skuto, nakar so se razveseljevali pozno v noč.

Prav tako so majarji, ko so enkrat na teden ali štirinajst dni odnašali skuto v dolino, prinesli tudi ostalim kakšno malenkost, če so jih naprosili.

Splošno je bilo v navadi, da so na tisti dan, ko je šel majer v dolino, vsaj posamezniki pomagali pri molži krav, bodisi že zjutraj, da je lahko preje šel, ali pa zvečer, če se je kasno vrnil. Največkrat pa so ob takšni priložnosti že poprej pomolžli tudi njegove krave. Prav tako pa so ostali pastirji poprijeli pri sirjenju in molži krav tudi v primeru nekajdnevne bolezni.

Največja solidarnost pa se je v planinah med pastirji nedvomno izkazala v času, ko se je izgubila kakšna žival, krava ali telica in so jo vsi skušali poiskati po svojih močeh.

V zadnjih letih, ko planšarstvo vedno bolj zamira, so se tudi medsebojni odnosi precej spremenili. Tako je sicer še vedno v navadi, da tisti dan, ko priženejo krave in potem, ko jih prebašejo na drugo planino, lastniki krav sodelujejo pri popravljanju stanov, po novem pa morajo tudi pastirji pripraviti vsa potrebna drva. Prav tako pa zdaj gospodarji menjaje, vsak po enkrat na teden, prinašajo majerju hrano »kešta«, nazaj pa nosijo skuto in sir.

Po zadnji vojni pa je tudi izginila navada, da so na Martinovo nedeljo, ko je bil semenj v Srednji vasi, gospodarji obdarovali pastirje s tem, da so jim kupili po kakšno srajco ali čevlje in ruto.

Prav tako pa je v povojnih letih izginilo odsluževanje »šihov«, družini majerja, ki je pasel najemnice, s pomočjo ob mlatvi, žetvi in drugih delih.

Zaključek

Podobno kot v ostalih doslej obravnavanih strnjanih in pa raztresenih agrarnih naseljih v severni in vzhodni Sloveniji (Zelenbreg nad Ravnam, Nedelica pri Turnišču, Predgrad v Beli krajini, itn.) so v Studorju bolj ali manj prisotne tudi še dandanes najrazličnejše oblike medsebojne pomoči ob delu in nekaterih drugih priložnostih.

V povezavi s specifičnim načinom živinoreje, posebej s planšarsko živinorejo pa ugotavljamo v Studorju kot v ostalih bohinskih vaseh svojstvene oblike medsebojne pomoči, ki se odvijajo v okviru pastirske skupnosti v času planovanja na planinah, ko si lastniki stanov in živine in pa pastirji tudi še dandanes, čeprav v manjši meri kot preteklosti, pomagajo drug drugemu. Navedeno medsebojno pomoč pa so tako v preteklosti kot tudi še danes rojevale posebne življenjske okoliščine v času pastirovanja. Saj bi npr. pastir, ki bi se izključeval od svojih sotovarištev s težavo ali pa sploh ne mogel opravljati naloženega dela.

Po drugi strani pa se je prav tako v povezavi s hlevsko živinorejo, oziroma s spravljanjem krme v Studorju v precej večji meri, kot smo to ugotavljali v doslej obravnavanih naseljih, razvilo medsebojno sodelovanje ob košnji, bodisi na podlagi vračanja ali pa odsluževanja. Končno se tudi še zdaj, podobno kot opazujemo po drugih agrarnih naseljih, kljub delni mehanizaciji, vaščani pomagajo pri podiranju in zakladanju lesa v gozdu. Tudi tukaj poraja medsebojno sodelovanje ne samo potreba, marveč pogoji dela v gozdu, ki so težavni in nevarni in je zavoljo tega bolje, da

sodelujeta vsaj dva enako močna delavca. Če strnemo navedene, za Studor najbolj svojstvene oblike medsebojne pomoči in tiste, ki smo jih nadrobneje navajali v predhodnem besedilu na ustreznih mestih, ugotavljamo: V primerjavi z ostalimi z doslej obravnavanimi agrarnimi naselji v Sloveniji pokaže Studor nekatere svojstvene najrazličnejše oblike medsebojnega sodelovanja. Vendar nam najrazličnejše oblike medsebojne pomoči in sodelovanja tudi v Studorju, kot ugotavljamo v ostalih agrarnih naseljih, potrjujejo:

Kljub sodobnejšim načinom kmetovanja ostaja tudi v Studorju vrsta kmečkih del, ki bi jih posamezno gospodinjstvo težko ali brez večjega števila delavcev sploh ne moglo opraviti. Zato si vaščani po potrebi medsebojno pomagajo drug drugemu. To je poglaviti nagib za vzpostavljanje najrazličnejših medsebojnih sodelovalnih odnosov. Pridružujejo pa se še populacijski, družabno-zabavni, tradicionalni in drugi nagibi.

Tudi v Studorju pa ohranja tradicionalne in rojeva novejša oblike medsebojnih sodelovanj pri delu in nekaterih drugih priložnostih stvarno načelo: Ti meni, jaz tebi. Izpolnjevanje gornjega načela, prevedeno v vsakdanje življenje, pomeni: Če bo nekdo pomagal meni, mu bom tudi jaz pomagal in obratno.

Nedvomno pa medsebojna pomoč pri delu in ob raznih drugih priložnostih tudi v Studorju, kjer so tradicionalne vezi in navezanost na tradicijo, kot nasploh opazamo v adrnih naseljih, iz dneva v dan bolj rahle, v veliki meri vzdržuje in krepi družbene in družabne stike med vaščani.

OPOMBE, VIRI IN LITERATURA

1. Makarovič Marija, Terenski zapiski, Studor 1975. Zapiske hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani.
 2. Po podatkih Matičnega urada, Srednja vas v Bohinju
 3. Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937
 4. Popis stanovištva i stanova 1971. godine, Beograd 1972.
 5. isti
 6. isti
 7. Naloga oddane Raziskovalni skupnosti Slovenije, 1973/74.
 8. Anketna najpoglavitejših medsebojnih odnosov pri delu, izvedena za Studor v letu 1975. Anketno hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani.
 9. Podatki povzeti po: Orts-Repertorium des Herzogthums Krain - Imenik krajev vojvodine Kranjske, Ljubljana 1874 in isti, Dunaj 1894.
 10. Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937.
 11. Popis stanovištva i stanova 1971. godine, Beograd 1972.
 12. Delo je bilo oddano v decembru 1975 Raziskovalni skupnosti Slovenije v Ljubljani. Tudi na tem mestu naj opozorim, da sem se tako glede metodologije kot tehnike dela v veliki meri naslanjala na doslej edina tovrstna raziskovanja dr. Matije Goloba: Kooperativni odnosi na vasi v preteklosti in danes, I, II, III, Ljubljana 1967, 1968, 1969.
- Končno pa naj se tudi na tem mestu zahvalim domačinom iz Studorja, ki so z velikim razumevanjem dajali podatke in prebrali rokopis (Cvetek Franc, Logar Jože, Zmitek Frančiška, Šest Ivana in Frančiška) in še posebej prof. Vincencu Znidarju za jezikovne popravke.

Raziskovanje je omogočil Slovenski etnografski muzej ob sofinanciranju raziskovalne skupnosti Slovenije pri skladu Borisa Kidriča.

Raziskovanje je bilo opravljeno v letu 1975.

MED NEMCI IN MLADINO VSEGA SVETA

1

(DNEVNIK POTOVANJA PO OBEH NEMČIJAH)

Jesenice, 27. julija 1973

Natlačen polnočni brzec. Nazadnje vendarle tudi zame prostorček v oddelku. Sprejet nisem bil prijazno, kajti potniki v njem so si ga že prisvojili samo zase. Ne skrivajo, da sem odveč. Skrbno me pretehtajo in premerijo. Pogovor, pretrgan z mojim nenadnim vdorom v njihovo skupnost, počasi spet oživi.

Zdomci.

Zrela, bujna, domišljava Prekmurka se pelje v Stuttgart, njen sosed Štajerc v Koeln, mlada Ljubljancanka gre obiskat svojega fanta v Muenchen, četrti dela v Frankfurtu. Moja mlada sosedka večidel molči. Fant na nasprotni strani je pogreznjen v svoje misli. Zato pa sta predstavnika zelene Štajerske in ravninskega Prekmurja tam ob oknu toliko bolj glasna.

Začutim, da ves njun pogovor leti name. Slutita pač, da ne spadam v njihovo kategorijo. Sama hvala, kak dobro da jim gre, in graja, kako usrano je vse, ampak prav vse, tu pri nas, doma. Sodnika, ki zviška sodita, kar sta pustila za seboj. Kakšen dober človek je njihov »Herr Gastgeber! Kako skrbi za njihov blagor!

Nazadnje Štajerc le skoči iz svoje zaigrane vloge.

»Pijmo ga! Doma je poceni.« Doma. Pri nas torej, kjer je vse tako dokočno in popolnoma zanič.

Steklenica kroži po oddelku. Nič kozarca. Kako naj bom nevljuden! Srknem ga še jaz. Nazadnje tudi iz potrebe. Vlak se nikamor ne premakne. Po voznom redu je pripeljal na postajo, zdaj pa stojimo tu že skoraj celo uro. Nič ne ve, zakaj. Nobe-nega uniformiranca ni blizu. Peron je prazen.

Prekmurka se stegne po treh sedežih. Pokaže vse bogastvo svojega cvetočega telesa. Priznati moram, da tega zares ni malo. Štajerc se vznemiri.

Suče glavo in oči, potem pa si pomaga s steklenico, ki si jo vse pogosteje podajamo iz rok v roke. Potegnem še svojo na dan. Tudi mi, ki smo doma, si jo lahko privoščimo, pa še noben gospod Gastgeber nam ni potreben za kaj takega.

Mlada sosedka le z naporom tu pa tam odpri oči.

»Tako sem zaspana! Se smem nasloniti?«

Nasloni se, dekle! Bolj prijetnega bremena že dolgo nisem nosil na ramah. Krožečo steklenico sem odklonil, kajti moja srčkana ramenska obtežitev bi se ob vsakem vzgibu utegnila prebuditi. Iz njenih temnih las diši pomlad, ki je že davno za menoj.

Prekmurka sproži svoje zadnje čare. Štajercu skočijo oči iz jamic. Potem pa švigne steklenica kvišku. In je zaklokotalo, potem pa klokotalo, dokler ni bila prazna. Globok vzdih. Nabral si je korajže. Popravil je noge bohotni potniki, ki si je v zadregi začela popravljati malo preveč razgaljeno oprsje. Sedel ji je k nogam, ji uvidevno pokrival ponujajoče se mednožje, potem pa začel svoj monolog:

Doma je pustil ženo, dobro ženo — kaj bi! — pridno, da je sredi poldneva ne najdeš z lučjo. Vsa kmetija je ostala njej na skrbi. In najstarejšega, ki je odličnjak v zadnjem razredu osemletke. Njegova najmlajša, njegova ljubljanka, se ga je ob slovesu krčevito oklenila in zahlipala:

»Nas spet zapuščaš, očka?«

Vinske solze so se mu vlile iz oči. Zahlipal je, odprl novo steklenico. Po krepkem požirku se mu je sprostil plaz

besed. Prekrel je svoje gospodarje, prekrel tujino in jokal za vsem tistim, kar je ostajalo za njim. Jokal je za svojo zemljo, ki se mu je izgubljala iz rok, jokal za koščkom domovine, ki je njegova prava, resnična domovina, jokal za ljudmi, ki ga ljubijo in ki jih ima on rad. Na katere je navezan z vsem srcem.

Moje sladko breme se je premaknilo. Prebudila se je iz dremavičnega sna.

»Kakšna sreča, da sem vas slišala!« Obrnila se je k Štajercu. »Jaz pa sem hotela ostati v Muenchnu.«

Ponudil ji je komaj načeto steklenico.

»Punca, pamet v roke! Drži, kar imaš rada! Z markami si bom res pomagal. Toda čez leto dni se ne bom vračal v Koeln. Zatrdim ti, da bom ostal doma, pri svoji Liziki. In pri svojem malem srčku.«

Končno je vlak potegnil. Sam bog ve, zakaj smo tako dolgo stali. Pripravili smo se za spanje. Moje sladko breme se je z opravičujočim se smehljajem spet naslonilo name. Kratko opozorilo: takoj ko bom zaspal, ji bom hudo grdo zapel v ušesa. Pa so se ji že stisnile oči. Torej lahko zagodem svoj koncert. V polsnu sem še zaznal, da Prekmurka skuša menjati ležišče. Toda Štajerc je že tako trdno bil zasidran v svojem ljubem koščku domovine, da ga tudi vsa razkošnost njenega telesa ni mogla premotiti. Umaknila se je na svoj prostor. Svojo izzivajočo gmoto mesa je pohlevno pregrnila s tanko odejo.

Zakaj smo stali v Bischofshofnu celo uro? Kdo ve. Ampak ta zamuda in tista z Jesenic sta bili dovolj, da sem zjutraj v Muenchnu lahko samo pomahal vlaku, ki bi me moral odpeljati v Berlin.

V kupeju vse še spi. Štajerčeve ustne so se razlezele v srečen smehljaj. Najbrž srečno sanja o svoji mali, ljubki punčki. Prekmurki sta morala v spanju ugasniti Gastgeber pa še sosed v oddelku. Njena skakalnica enakomerno raste in upada. Človek ne more zmerom utrgati vsake češnje, ki se mu ponuja z veje.

Mladenič se smehlja.

»Pa sem jo le pretihotapil!«

Mislil je na steklenico, s katero je potrkal Štajercu po nosu, Prekmurki pa tja, kamor nas moške najraje zanese. Planila sta pokonci. Pa smo bili spet tam, kjer smo pred nekaj urami obstali: srkali smo ga.

»Čez teden dni bom že doma v Ljubljani!« gostoli moja mladinka. »Pa vi?«

»Samo tri tedne, drago dekle. Pa pozdravite Ljubljano, ko se vrnite! Vse blagoslove njej, kakor je rekel Cankar.«

Štajerc je otožen spravljal svojo prtljago na hodnik.

»Ko pridete domov, pozdravite jih! Vse! Ne pozabite: vrnite se domov!«

Mladi zdomec, ki je namenjen v Frankfurt, se je s svojim kovčkom neopazno prerinil do izhoda. Tam se muza:

»Pa smo imeli srečo!«

»Le zakaj?« me muči radovednost.

»Bavarci so nas pustili v miru. Oni so država v državi. Njihov carinski pregled: desetkrat minus za nas. Danes pa so nas pustili v miru. Bomba! Šest steklenic domačega imam v kovčku.«

Osupel pogled Štajerca in hitro pojasnilo:

»Imam izkušnje. Tri steklenice zanje, tri so potem moje.«

»Kakšne skrbi!« srhne Prekmurka. »V mojem kovčku pa sta dve pletenki po pet litrov...«

Muenchen.

Sopotniki se kar razgubijo po postaji. Ni časa, da bi se poslavljali. Dir za vozičkom, s katerim bi lahko prepeljal prtljago čez peron. Poskus, da bi dobil še pred večerom kakšno ugodno zvezo za Berlin. Seveda Vzhodni. Teh zvez je malo. Zame je sploh ni. In vozičla za prevoz prtljage tudi ni.

Muenchen, 28. juija 1973

Kakšen kaos na postaji! Leta 1943 sem jo prvič videl kot Hitlerjev Kanonenfu-ter. Tedaj smo v mrzlem januarju dva dni nagi stali in čakali, kdaj bo prišel kdo, ki nam bo pokazal pot na Pokljuko. Pa ga ni bilo. Nikogar. V Sokolskem domu je bilo mrzlo. Na Jesenicah je bilo tedaj snega na kupe. Posmehovali smo se svojim bingeljčkom, neumno gledali v oči švabskim Stabsartztom in upali: zdaj zdaj bo zveza. Nemci so kričali: Kaerntne Volksbund! Reichsarbeitsdienst! Ne na fronto, na delo! Za večni Reich! Mi smo pa čakali. Čakali smo na zvezo, ki je ni bilo... V naši Dolini je vladala mrtva tišina. Nikogar ni bilo nikjer v gozdovih. Če je bil kdo, kot zdaj trdijo, da so bili, potem je bil zabit v kakem bunkerju. In je mirno čakal, da ga bo revolucija vzdignila na površje. Nas pa so mirno pustili odpeljati v švabsko klavnico. Kam naj bi sicer šli nagi osemnajstletniki?

V tridesetih letih se muenchenska postaja ni kaj prida spremenila. Tukaj lahko kupiš vse, samo nahrbtnikov in derez menda ne. Pa avtomatov, da se bog usmili. Ampak vsako stvar je treba plačati. Celotisto, ko se človek izprazni. Po peronu se opotekajo ljudje. Navsezgodaj. Komaj pol osmih je šele. Govore našo južno govorico. Pa smo se le preinili v svet! Najbrž so se tudi pred tridesetimi leti po tem peronu opotekali ljudje, ki so govorili v naših jezikih. Ampak pijani pa tedaj najbrž niso bili... Njihov korak ni bil tako svoboden, kakor je korak tehle, katerih me postaja rahlo sram.

Kaufingerstrasse. Nobenega prometa. Samo ljudje. Muzeji, mestne hiše, znamenite cerkve. Celot dopolne sem porabil, da sem prišel do vodometu. Kako ti tam vse curlja! Ljudje namakajo stopala v mrzlo vodo, se ogovarjajo, se ne razumejo, pa vendar se smejejo in so veseli, ker si namakajo noge v mrzlo vodo.

Gremo v Hofbraeu! Tja, kjer je Hitler dvignil svojo glavo, kjer se je začel pohod nacizma.

Dren, kakor ga še zlepa nisem videl. Tisoči ljudi. Množice prihajajo, odhajajo. In ni jih konca. Godba na pihala igra priljubljene poskočnice. »Vor der Laterne, vor dem roten Tor...« Ljudstvo navdušeno ploska. Se enkrat: »Lily Marlen!« Postrežnica potisne predme velik vrč. Poln je piva.

»Zwei Mark vierzig. Gleich zahlen, bitte!«

Plačam, prosim za kosilo pa še za vrč piva. Dobro je. Boljše kot Unionovo, z Laškimi bi se pa že komaj moglo meriti.

Pogledam na sosedno mizo. Požrtija! Krožniki — v premeru bi jim prisodil skorajda pol metra — polni svinjskih parkljev, zarebrnic in reberc, da o kislem zelju sploh ne govorim. Kdo bo le to pojedel? Porcije je za vse omizje več ko dovolj. Kje pa! Postrežnica nosi gore mesa in zelja na mizo kar naprej. Vsakdo pri mizi je postavljen pred svojo pojedino. Ljudje se mi začnejo počasi smiliti.

Zdaj sem na vrsti jaz. Pol metra širok krožnik. Svinjska reberca, zarezbrnica, parklji, kislo zelje. Prav. Ampak požrl bom, kar ste prinesli. Ne bom podaril prigaranih mark.

Drugi vrč piva. Muenchen se mi je zdal vesel in bolj sproščen. Povsod razprodaja. Trgovska zbornica določi, kaj sme se razprodajati in kdaj. Obleke skorajda zastoj, le da jaz denarja nimam zanje. Stojnik je brez kraja.

»Izvolite, gospod! Tinktura, ki do pike natančno reproducira barvno sliko.«

»Če si namažete čevlje s to kremo, vam bo zdržala do konca leta! Z njih bo treba odpihniti le prah!«

»Nur zwanzig Mark, mein Herr! Čevlji z neuničljivimi podplati. V življenju jih ne morete zrabiti.«

»Poglejte tole maso! Samo malo jo zgneteš, napihneš, pa je tu balon! Zdaj pa šele pride poglavitno. Kakšne figurice nastanejo na njem, če vas je le volja, da jih poskusite oblikovati!«

Sit sem tega sejma.

Po ulici so razpostavljeni zvočniki. Vsiljivi so in zoprni. Hreščeci. Pa kar naprej ponavljajo: Jezus Kristus sem in Jezus Kristus tja. Jezus Kristus kar naprej. Kot da je še vedno tu na Zemlji, da še ni vzprhnel v nebesa. Zdaj moški Jezus Kristus, potem spet ženski. Kaj le imajo z njim, ki je že pred dvema tisočletjema sam od sebe zapustil dolino šentflorjansko?

Prerinil sem se do ljudi krog mikrofona. Pred njim stoji mladenič. Pripoveduje, kako je odkril Kristusa. Kako živi zdaj z njim v duhovni skupnosti. Kakšna sreča je to za človeka. To pesmico je moral ponoviti dostikrat. Govori brez spodrsrljavev, gladko. Konča o pravem trenutku. Kdor ga je učil, ga je naučil dobro. Fant dobro vé, kaj vžge. Pa mu ni več kot šestnajst let.

Kakih sedemdeset mladih jih stoji krog mikrofona. Zdaj zapojejo. Moderno, mlado in poskočno pesem. Cerkevno sicer, ampak hit. Človek bi kar plesal, čeprav po Kristusu. Kitarista sta sijajna; tretji igra na orglice. Vseh sedemdeset, kar jih je, požrtvovalno poje. Ni kaj reči: petje je ubrano in prijetno za uho. Čisto moderna popevka. Skušam dojeti besedilo pesmi, pa mi nekako uhaja. Pojejo sicer v en glas, ampak vsak s svojim naglasom. Ob njihovem večnem Kristusu sem končno dojel, da niso Nemci.

Zadnji akordi so izzveneli. Vodja skupine je stopil pred mikrofona. Najavil je novo govornico, hčerko bogataških staršev iz Brazilije. Svoj govor je zdrdral za njo drvar iz kanadskih gozdov, študent iz ZDA, muzikant iz Prusije, švedski trgovec. Vse manj sem jim verjel.

Kako hudiča, je mogoče, da vsi ti fantje in dekleta, ki sami zase trdijo, da so prišli sèm z vseh koncev našega sveta, morejo govoriti takšno čisto nemščino? Da niso to morda otroci Martinov Bohrmannov? Vseh tistih, ki jih je leto petinštirideseto odplavilo med Latince, kjer so našli svoj novi dom? Njihov jezik je odličen. Knjižni. Celo narečja lahko razpoznavam. Anglosaške krvi, ki jo prodajajo po zvočnikih, bi jim še njihov Jezus Kristus ne mogel potrditi. Kako naj bi storil to čisto navaden Zemljan? Človek zraven mene je izbruhnil:

»Quatsch!«

Z napovedanim programom pred mikrofonom so tedaj končali. Vodja skupine je sporočil poslušalcem, da bo vsak član skupine srečen, če se bo lahko s kom od nas, ki smo jih poslušali, pogovoril. Simpatična dekleta so začela deliti »Der Sinn des Lebens« (Smisel življenja), hkrati pa nevsiljivo vsakogar od nas spraševati, kdo smo, kaj smo, od kod prihajamo.

Zapletel sem se v pomenek z dvema najstnicama. Zanimalo me je, kdo jih je zbral in kje žive. Kdo plača stroške. In kaj hočejo za božjo voljo pr' zaprav.

Vse tiste zgodbe po zvočniku so bile navaden larifari. Žive v koloniji, financira pa jih nekakšna ameriška evangeličanska ločina, ki se skriva za naslovom »necerkvena evangeličanska občina«. Ampak žive na Bavarskem, v nemški katoliški trdnjavi Francina Jožefa (Straussa). Cel teden se imajo kar lepo, ob sobotah pa pride na njih vrsta, da to neskrbno življenje plačajo. Nastopajo v različnih mestih. Posebej morajo poudarjati, da Kristus nobeni Cerkvi ne pripada. Aha. Torej je idol? Ne, težko bi ga tako imenovali. Ampak za vas je vendar nekaj podobnega, kot je za druge recimo Frank Sinatra ali Sophia Loren? Morda. Zelo ste blizu. Pa nam je vendar mnogo več.

»Kaj pa vi mislite o našem Willyju?« se je postaven Bavarec tam blizu mene obregnil ob vodjo skupine.

»Dokler se bori za mir na svetu, je za nas najboljši človek.« Dosti pogumne besede za Muenchen, bunker Franza Josepha Straussa.

Petdeset metrov naprej po ulici. Velik, moderen vodomet. Ob njem vrsta panojev. In mlado dekle. Stoji ob nekakšnih stenčasih. Začel sem brati. Naprednjaki, predvsem komunisti, se bore proti nesmiselnim prepovedim. Fotokopije dopisov iz različnih bavarskih ministrstev pričajo o tem, da »je nekaj gnilega v deželi Danski«. Ingelore Priesing, diplomirana učiteljica, ne sme poučevati. To ji prepoveduje z lastoročnim podpisom bavarski minister za prosveto. Utemeljitev: dekle se je včlanilo v Nemško komunistično partijo. Vse to je jasno, razločno, nedvoumno napisano. Podpisano.

Petra Ruscha, vajenca, sindikalnega predstavnika mladine pri firmi Thiemi, so postavili na cesto, kajti pri vodstvu podjetja se je potegoval za pravice mladih.

Pa še in še. Obširni opisi posameznih primerov s fotografijami preganjanih. In učinkoviti nasprotni udarci:

V Muenchnu manjka na stotine učiteljev. Razredi so prenapolnjeni. Več kot štirideset učencev v oddelku je postalo že pravilo. (Blagor nam na Jesenicah: najbolj zagrizeni reformatorji osnovnega šolstva vztrajajo pri šestintridesetih učencih v oddelku. Seveda to veja le za obé mestni šoli. Če jih je po drugih šolah v občini pa šestnajst, dvajset, recimo tudi petindvajset, se može sklicujejo na »vis maior«.) Učitelji zaradi svojega prepričanja ne morejejo dobiti službe. To pa je vendar kršitev ustave! Meščani podpisujejo pro-

testna pisma. Sindikat za vzgojo zagotavlja javno, da bo zavaroval pravice svoje članice Ingelore Priesing.

Množica na trgu je zbrano pričakovala brezplačno predstavo. Mesto skrbi za brezplačno zabavo. Vsak dan ob petih popoldne sproži stara ura na mestni hiši svoj mehanizem. Skoraj četrt ure traja viteški turnir, ki ga zviška opazujeta pozlačena bavarski volilni knez in kneginja, dokler nazadnje zlati petelin nad njima ob zamahih s perutmi ne odkikirika svoje ure.

»Ajmo, bre, unutra! Šta da se stidiš?«

Končno vendarle domača govornica »na tuđoj zemlji«. Dva sta bila, pogledal sem, kam rineta. Sex-shop. Pariški Pigalle v miniaturi. V kino dvoranici nastopa Casanova, ampak vstopnina je pet mark. Naj se te drugi nagledajo, moj nenasitni junak! Svojih ubogih mark nisem nakradel. V trgovini vlada gneča. Kako blagajna ropota! Poživila, priprave in potrebščine, ki jim normalno raščen človek niti ne ve namena. Pa pornografske literature na kupe. Vzorcji so privezani na tanke, ampak trdne verižice. Eden obrača liste v knjižici, deset jih zija zraven. Pravi Babilon. Tu po turško, tam francosko. V glavnem pa milo doneča govornica naših zahodnih sosedov. Ne morejo iz svojega »O care mio...«

Videti je sicer več moških kot žensk, ampak tuđi teh ni malo. Samo za želodce z dobro prebavo. Moj mi je začel nagajati.

Prijatelj iz Vzhodnega Berlina me je prosil, naj mu prinesem zadnjo filateliščno novost z Zahoda: specialni katalog za nemške znamke. Na Vzhodu je uradno prepovedan. Torej bi lahko imel težave, če bi ga hotel nesti tja. Vendar bi mu rad ustregel. Pa vse kaže, da sem prepozen. Pozabil sem, da je sobota. Poldan je že mimo. Trgovine so zaprte. Vest pa mi ni dala miru. Potihem sem upal, da ga bom le staknil.

Zakretil sem v samotno ulico. Vse prazno. Nobenega človeka ni na cesti. Ampak bar ob baru. Na vsakem pragu damica, ki je vabila noter. S tekstilom so bile vse hudo varčne. Ni pa bilo videti, da bi jim bilo mar stroškov za rdečilo, puder.

Rahlo se mi je zasvitalo, kam se prišel. Posmihal sem se v levo, v desno.

»Pač ne razumem!«

Najbolj vsiljivi sem kot prepričljiv dokaz obrnil prazen žep. Obilna gospa na drugi strani ulice tega ni videla. Pritekla je

(Nadaljevanje na 22. strani)

Tone Tomazin: Bohinjski »toplare«

na sredo ulice, kjer sem koračil, zgrabila me za roko in me — dobesečno — zvelkla v lokal. Tam pa sem se jih (kajti ni jih bilo malo — mislim, žensk) otresel čisto po slovensko. Edini način, da sem lahko ušel. Kot preganjana divjad sem zdrvel po ulici. Pomagajte mi, vsi bogovi z našega planeta! Tak brutalen napad na mojo ubogo blagajno!

Dan je šel k koncu. Brskal sem po načrtu mesta, da bi odkril Staro Pinakoteko. Potem pa so mi noge sporočile, da je bilo teh nekaj deset kilometrov po vele mestu za ta dan dovolj. Ubral sem jo po bližnji na železniško postajo, potem pa hitro v prenapolnjeno čakalnico. Vsake pol ure pokaži vozno karto. Železniški uslužbenci so neizprosni. Kdor je ni imel — marš na peron!

Dve najstnici spita na visokih kovinskih nahrbtnikih. Priletel Arabec se skrbno ozira krog sebe, preden mi ponudi hašiš. Mlada mati mirno doji otroka. Razburjen možakar je miril tri naraščajnike. Dva popotnika dremata po ameriško. Noge na mizi. Kadita med dremanjem, kot da sta iz Turčije. Čike mečeta na tla. Ne preveč črn črnc objema svojo zagorelo belo ljubico. Spodobna nemška družina dostojno uporablja svojo večerjo (hrenoveke seveda). Službujoči železničar si vsake četrte ure prinese s perona veliko pivo.

Nazadnje so prikolovratili še trije naši fantje. Močno pod paro so. Samo v cirilici še govorijo. Družina, da me postaja rahlo sram. Saj dobro vem, da me tu nihče ne pozna. Pa vendarle. Človeku je nerodno.

Manjkala je cela ura do odhoda vlaka, pa sem jo raje pobral tja na peron. Ko pa sem bil enkrat tam, se je začel lov za vozičkom. Tako prijetno se da z njim prevažati prtljago. Pri nas kaj takšnega res ne poznamo. (Neumna misel se mi je porodila v glavi: Ko bi Mravlje takrat, ko je ukinitel progo Jesenice—Rateče, prišel vsaj v Muenchen, bi morda le sprevidel, da se na jugoslovanskih železnicah da morda storiti še kaj drugega, kot pa radirati slabo stoječe proge.)

Ob desetih zvečer se je na šestindvajseti tir pričel moj berlinski vlak. Zasedel sem oddelek in se čudil: sam sem bil v njem. Čez pet minut šele sem ugotovil, da sem se ustoličil v vagonu prvega razreda. Na juriš, fant, da boš lahko zaspal v drugem razredu!

Vzhodni Berlin, 29. julija 1973

Koliko ljudi v vagonih drugega razreda v Muenchnu! Komajda sem si priboril sedež. Sami Nemci okrog mene. O postelji, ki si jo pripraviš na ta način, da potegneš skupaj dva nasprotna sedeža, ni bilo niti misliti. Ampak — le počakajte! Ne poznate Kranjca! Tako vam bom zagodel, da tudi vaša, priznana utrjena nemška ušesa, tega ne bodo prenesla! O tem sem prepričan. Celotna slovenska življenjska sopotnica trdi, da jo je s svojim koncertom sredi noči prebudim. Zato velikokrat spim raje v svoji sobi s psom. Oba smrčiva. Prav nič ne motiva drug drugega v zlahtnem spanju. (Kako šele ona poje! Ampak se ne sliši. To ji lahko zapišemo v dobro. Ne slišim tudi jaz, kadar leživa v tistih strašnih posteljah, kakršne so delali pred pol stoletja.) Nuernberg. Polnoč je ura. Mesto, kjer bi morali pravzaprav moji sopotniki vstati in zakokodakati:

»Heil Hitler!«

Saj gre za mesto nacističnih parad!

Nič takega se ni zgodilo. Dva Nemca — kaže, da je to zakonski par — sta se umaknila na hodnik. Priložnost zame! Polastil sem se njenih sedežev, ju potegnili skupaj in zaspal. Kakor doma na kavču. Če bi me kdo slučajno zbudil — oprostite, ne razumem!

Šele na meji so me zbudili Vzhodni Nemci. V trenutku so se mi oči odprle. To

je menda najbolj zablaketa državna meja, kar jih je v Evropi. Spominjam se prehoda s pred treh let. Med prtljago sem imel Fructalov tetrapak. Zelo nedolžen breskov sok. Carinik je tedaj prevažal tisto stvar, kakor da je najmanj ročna bomba z atomskim vžigalnikom. Prebrskali so vse do zadnjega. Vso potovalko. Se dobro, da me niso slekli. Moj popotni dnevnik je prelistaval tako nezaupljivo, da sem se spomnil Rusov.

(Novo leto 1943. Ukrajina. Nowograd—Wolynsk. Stopetdeset organiziranih Slovencev in Francozov iz nemške vojske je prešlo fronto, ko je prišla do nas. Šli smo k Rusom, da bi z njimi tolkli Švabe. V svojem Zeltplani sem imel dva zvezka s šeststo popisanimi stranmi. Moj dnevnik z natančnimi opisi vseh šikan, kar jih je zmogetl topi nemški dril. Niso zalegle prošnje ne pojasnjevanje. Romala sta na ognjišče, kjer sta postala plen ognjenih zubljev. In toliko podatkov v njih! Se Rusi bi jih lahko s pridom uporabili.)

Tokrat na meji ni bilo nobenega pregleda. Prelistan potni list, kratko opozorilo, kam smem in moram potovati, pa dobra želja, da bi se imel med obiskom v Vzhodni Nemčiji lepo.

»Erstaunlich!« je zapiskala soseda. Seveda, njene kovčke so prebrskali do dna. Oddelek je bil poln njene garderobe. Še celo nedrje je morala odpreti. Kakšno bogastvo! Cariniki so z ostrimi pogledi skušali vzpostaviti v oddelku mir, pa se jim nekako ni posrečilo. Šele ko so ubogo potnico polile solze, so se Vzhodni Nemci umaknili — brez besed.

Nemcu z Zahoda v Vzhodni Nemčiji ni dobro. Sumljiv je vsak njegov korak. Sleherna njegova beseda je kakor izzivanje. Čutijo ga kakor tujek v lastnem nacionalnem organizmu.

A blagor tujcu, ki je v teh dneh pripotoval v DDR! Za teden dni se je dežela odprla vsemu svetu, kajti v Berlinu — seveda Vzhodnem — so uprizarili svetovni festival mladine in študentov. Od koderkoli je že kdo prišel — Ulbrichtova republika ga je toplo pozdravila.

Sončno poletno jutro. Postaja Friedrichsstrasse. Slabo prespan in krmežljiv sem stopil na peron. Jasno, prijatelja, ki naj bi me čakal, ni. Napovedan sem bil pač za prejšnji večer. Vse je v zastavah, vse zelo praznično. V zgodnjih urah je okolica postaje prazna. Samo zastave plapolajo v jutranjem vetru.

Čaka me še en pregled. Najstrožji. Pred tremi leti so me enkrat tule pustili čakati tri ure. Bil sem neumen, drzen, da sem jo mahnil na kratek sprehod v Zahodni Berlin. Ob povratku so mi dali čutiti, kako se jim tak skok ne zdi prav nič primeren. Vsaj neprimeren za nekoga, ki je gost pri njih. Bolj ko sem prosil, naj že pregledajo tisti vbogajme v vrečki, manj so me slišali. Kako bo danes?

Rdeči potni list je kakor »Sezam, odprisi!«

»Hvala lepa! Dobro se imejte! V Berlinu vam ne bo manjkalo zabave.«

Saj jih sploh nič več ne prepoznam. Pred tremi leti taki mrki policaji, zdaj pa kakor delavci v turizmu (pane pri nas).

Moral sem zamenjati eno zahodno marko (za eno vzhodno, jasno), da sem prišel do potrebnega drobiža za vožnjo v Zeuthen. Petintrideset kilometrov — petintrideset minut. Kot bi švigal blisk, drvimo skozi berlinska predmestja.

Zeuthen v bistvu ni drugega kot velikanska vas. Štiriinosemdeset kvadratnih kilometrov. Pol ure moram vleči svoja težka kovčka, preden se mi zasmeje prijateljova hišica. Prej je bilo tu počitniško naselje bogatih z Berlina. Tu ni ulic. Skozi borove in brezove gozdove se ceste vlečejo v neskončnost. Vmes močvirja. Hišice, postavljene med drevesne velikane, se v gozdu enostavno izgube. Sosedov skorajda ni videti. Parcele so velike. In samo gozdno

drevje, kamorkoli stopiš: borovci, breze, trepetlike, vrbe. In hrasti. Silni, mogočni hrasti. Nemški narodni simbol. Njihov še danes globoko spoštovani Eichenlaub zum Ritterkreuz. To se seveda vse stopnjuje: hrastov list z meči, z meči in diamanti. Na vseh najvišjih oficirskih činih: hrastov list na trdem ovratniku.

Zeuthen je pravi Eldorado. V treh letih, kar me ni bilo tu, sta v celem naselju zrastle le dve novi hiši. Prvo je pozidal arhitekt. Preistraeger. Največ sam pa ob pomoči svoje žene. Sekretarka partijske organizacije je v kraju. Kakor iz pravljice sta hiša, vrt. Barvna okna v veži pa še na stopnišču. Poslikal jih je sam. Pa tudi hišo si je zidal sam. Žena je urejala njun vrt. Zasajala je drevje in grmičje, urejala je zelenice. Ždaj je njun dom postal Schhaustueck za Zeuthen.

Drugi lastnik novega poslopja je gostilničar, trgovec: Temu so hiši postavili in vrt uredili obrtniki. Podoben kot pri nas.

Ko sem spraznil kovček, sta bila prijatelj na njegova žena vsa iz sebe od veselja. Stvari, ki so pri nas neznatne in vsakdanje, so zanje še vedno pravo razkošje. Otroške žabe, palčki s Sneguljčico, škatla flowmastrov pa naša slivovka navrh jih poženejo iz ravnotežja. Saj se dobijo semintja pri njih vse te stvari, ampak samo za drag denar. In vselej morajo čakati v vrsti. In dobre zveze morajo imeti, da zvedo o pravem času, kje in kdaj bo kaj podobnega naprodaj.

Po bogatem kosilu je prišla za mano slabo prespana noč. Rad bi zaspal, prijatelju pa se je začelo muditi z jugoslovanskimi darili k vnukom. Pojdi in jih raznosi, mene pa pusti v »moji« sobi zaspati! Za sabo imam dve noči na vlaku pa desetine kilometrov hoje po asfaltu. Dovolj, da človeka, trudnega in zaspanega, za nekaj ur zmanjka.

Vzhodni Berlin, ponedeljek, 30. julija 1973

Prijatelj in žena — oba invalida — sta mi velikodušno ponudila, da se bosta ves ta teden, ko traja festival, podrejala mojemu urniku. Poklicna kolega sta. Učitelja. On še dela, njo pa so zaradi nog, ki jo včasih komaj še nosijo, že upokojili. Ždaj je rentnerica. Njena renta — pokojnina — navrže približno dve moji mesečni plači. Precej več, kolikor lahko zasluži mož. Zaradi visoke stopnje invalidnosti dela vsak dan uro manj. Sedem ur namesto osem.

Toda kot invalid ima celo vrsto ugodnosti:

Sedež za invalida je na vlaku, avtobusu, tramvaju ali letalu vedno prost. Gorje zdravemu, ki bi mu prišlo na misel, da bi se tja vsedel! Plača samo polovično ceno. Polovičen popust pri vstopnicah v muzeje, gledališča, živalske vrtove, v vse javne ustanove. Ampak povsod mora kazati svojo invalidsko izkaznico... Vsi jo kažejo. Navada pač, ki jo spoštujejo. Spoštujejo tudi svoj vzhodnonemški pfennig, ki na Zahodu ne predstavlja nobene vrednosti.

Znašli smo se na Alexanderplatzu. Pred tremi leti je bil trg malodane prazen. Toda letos! Z železniške postaje, ki lebdi kakih deset metrov nad trgom, skušam oceniti množico. Poprosim prijatelja in ženo, naj mi pomagata pri tej cenitvi. Po trgu vrvi kakih petdeset tisoč ljudi, meni prijatelj. Lahko me ubiješ, mu ponudim, če jih ni še enkrat več. Tudi Inge meni, da bo številk sto tisoč nekako ustrežala.

Sam bog ve, kdo je imel prav. Tam se je gnetlo več ljudi, kakor jih je kdajkoli ob 14. juliju na Champs d'Elysées. Sama mladina. Beli, črni, rdeči in rumeni. Največ plavih srajc. Freie deutsche Jugend. Vzhodnonemška mladinska organizacija. Tako zelo podobna po zunanem videzu nekdanji nacistični mladini, da me začinja pošteno motiti. Po cestah korakajo

»Bezirkskapellen«. Bobni, flavte in trobente. Pisane uniforme.

Prisluhnem melodiji. Nimam posebnega posluha, ampak ob izbranih uricah sem vendarle pripravljen kaj zapeti, čeprav narobe. Zazdelo se mi je, da sem tisti tralam – tralam – tralam z ulice že enkrat slišal.

»Kakor da bi igrali ‚Die blauen Dröner sie reiten! ...«

»Ah ne,« se izvija prijatelj, »to je nova pesem, samo stara melodija se prepleta v njej.«

Pomešamo se med množico. Ni mogoče storiti koraka, ne da bi se moral komu ogniti. Človek ob človeku, vsi pa srečni, nasmejani. Vse je mlado, v mini krilih, globokih dekoltejih, dolgih hlačah. Srečujejo se dolgolasci iz tujih dežel pa na kratko ostrizeni fantje iz DEDEER. Člani državnih delegacij nosijo na prsih festivalne značke. Severnih in Južnih Vietnamcev kar mrgoli. Pripadnikom FRELIMO skačejo članice efdejed (FDJ Freie deutsche Jugend) okrog vratu. Nepalec si je našel prazen prostor pa se od tam vzvišeno nasmiha vsem tem ljubezenskim izbruhom. Brazilec kar sredi trga na tleh portretira vzhodnonemško najstnico.

Krožek zahodnoberlinskih študentov napada zastopnika CSU (Krščansko – demokratska stranka), ki ga je poslala sem Bundesrepublik. Vroča debata. Drug drugega ustavljajo. Zahodni Nemeč jim očita podrejenost. Vzhodni Nemčiji. Zahodni Berlinčani mu vračajo s stricem Samom, Franzem Josephom Straussom ter vdinjanjem tujemu kapitalu, pa naj ga že ponuja kdorsibodi.

Med njimi niso le nasprotja – sovražstvo bruha iz besed.

Toda gostiteljica, DDR, želi ostati zvesta geslu festivala »za protiimperialistično solidarnost, mir in prijateljstvo na svetu«. Zato se vedno najde kdo od njih, ki skuša miriti duhove, kadar spodob preha v bitko. Tudi zdaj je kakor iz zemlje zrasel tak posrednik. Televizijci, ki toliko da so začeli snemati študente, ga divje zmerjajo. Še slišati jih noče. Kakor nadležne muhe jih odganja in se smehlja na vse strani. Iz ust se mu vsipajo mir, prijateljstvo in solidarnost. Vse kaže, da so se Prusi po prusko pripravili na vse.

Kamor se ozre oko, povsod se blešče festivalska gesla. Na vsakem koraku emblemi festivala na panojih. Polni so jih Berlin in vsa predmestja. Po nemško, rusko, poljsko; po arabsko, angleško in francosko. V vietnamskih jeziki jih kar mrgoli. Samo kitajskih ni. Kitajcev ni na festivalu.

Potrební smo kosila. Prijatelj nas vodi v »Haus Berolina« na Karl Marx – Allee, nekdanji Stalinstrasse. V osrčju Berlina torej. Na vratih nas ustavi šef omizij. Čakamo. Pol ure je minilo, preden nas je spustil noter. Ko pa je odprl vrata, smo takoj dobili mizo s tremi sedeži. Med tem, ko sem se nekam umaknil, je prijatelj naročil kosilo. Pred vsakogar je strežnica postavila pol purana (sic!) solate kaj vem kakšne, pečen krompir pa pivo, pivo in še pivo.

Tu je še huje kot v Muenchnu. Kdo le bo pospravil te gore mesa, solate in pijače?! In – kdo bo plačal ...

Obiral sem purana, potihem pa računal, kaj bi tako kosilo veljalo pri nas. Najmanj »brežnjeve« bi prišel na enega človeka. Račun postavne, mlade, brhke in prijazne strežnice (kar je le redko združeno v enem telesu) je bil presenetljiv: pet mark in štirideset pfennigov. Po zahodnih cenah slabih petnajst dinarjev. In to v enem najboljših hotelov v samem središču Berlina.

»Glej, prijatelj, zato smo morali postaviti berlinski zid! Naši hoteli in restavracije so bile iz dneva v dan polne Zahodnih Berlinčanov. K nam so hodili zastoj jest. Za svojo zahodno marko so dobili štiri ali celo pet vzhodnih. Privoščili

Tone Tomazin: Zidanice v Slovenskih goricah

so si lahko ohcetno kosilo za eno samo marko. Ves Zahodni Berlin se je bogato gostil v Vzhodnem Berlinu. Nam je preostalo kaj drugega kot zid?»

Moral sem mu dati prav, prijatelju. Tudi pri nas bi najbrž postavili tak zid, če bi se znašli v podobnem položaju. Storili smo pa tisto, česar ni nihče od nas pričakoval: odprli smo vse meje na zahod.

Skozi gnečo na Alexu – takšen je deminutiv za Alexanderplatz – in mimo direndaja ob televizijskem stolpu, katerega usluge zahodnoberlinska televizija Vzhodnim Nemcem hudo drago plačuje, smo se prerinili na cesto Unter den Linden (po naše: Pod lipami). Muzeje z razstavami in druge znamenitosti danes puščamo za sabo. Oči imamo samo za trgovine, ki so tokrat izjemoma bogato založene.

Vietnamska ljudska umetnost se kar šopiri po izložbah. Pletene košarice, jerbaščki iz rafije, roloji iz pobarvanega bambusa, poslikani z motivi iz njih mitologije. Poldrug meter dolg bambusov rolo z zlato slikarjo za petindvajset vzhodnih mark. To je najdražje, kar se da kupiti. Vse drugo je ceneje. Le da si s cenami še niso prav na jasnem. Tako je kot pri nas: kamor pride človek, so drugačne.

Z nama je bila ženska. Torej smo morali nakupovati.

»To bo za ženo, to za Metko. Tole je zate. In še za sina nekaj.«

Postalo mi je skorajda slabo. Bog z vami, ljudski umetniki iz Vietnam! Naložili ste mi zvrhano skrb. Kako le bom vso to bambusarijo nosil po svetu, jo nazadnje pretihotapil k nam domov?

Na pločniku me je objela zajetna, a še mlada efdejodlerca. Roka se je hitro, a neopazno umaknila. V hrbét človeku pač ni videti vséh lét. Prepozno je opazila sivino v laséh. Tu vendar praznuje svoj praznik mladost – abrahamovci smo le statisti. Za seboj zaslišim smeh. Efdejodlerca se je zgubila v gneči. Njej ni nerodno – smejejo se meni. Pospešil sem korak, da sem ušel posmehu.

Unter den Linden je ulica tujih poslaništev, veleposlaništev in ambasad. Sovjeti seveda prevladujejo. Nastanjeni so v sijajnih palačah sredi lepo urejenih rtov. Tu so tudi že Arabci, ki so priznali DDR

šele pred dobrim tednom. Vztrajno iščem naše. Bili smo prvi, ki smo – če odštejem vzhodni tabor – priznali DDR. Hallsteinova doktrina se nam je okrutno maščevala. Mora biti torej tu nekje naš grb, na Unter den Linden. Jugoslavija mora blesteti med elito. Vsaj naš pogum bi nekaj takega zaslužil.

Iščem in iščem. Berem naslove. Prijatelj in žena mi vztrajno pomagata. In me tolažita: mora biti tu nekje! Našel sem tam zamudniške države, ki so potuhnjeno čakale, kako se bo nam posrečilo izvleči se iz gonje (da ne zapišem »dreka«).

»Morate biti tu, Jugoslavlani. Priznali ste nas, ko je ves svet cincal. To vedno poudarjamo pri nas. Tega ne bomo nikoli pozabili. Takih odločnih prijateljev imamo malo na tej Zemlji. Pa smo jih tako potrebni.«

Na vrsti so odcepi v sosedne ulice, do kamor so segli tuji diplomati. Nikjer nas ni. Iskanje je zaman. Socialistični tabor je na kupu, ZDA in Združeno kraljestvo, Arabci in Iran. Samo nas ni. Kam so nas vendar mogli odriniti?

Noge postajajo utrujene. Samo še do Brandenburških vrat! Ta znameniti spomenik je – ob znanem berlinskem medvedu – drugi simbol mesta. Sto sedemdeset let so ta vrata veljala kot prehod za triumfalne pohode na Zahod. Petinšestdeset metrov širine! Viktorija na vrhu je visoka šestindvajset metrov. Kvadrigo so Francozi 1804. leta ukradli ter jo odpeljali v Pariz. Po desetih letih so jo morali vrniti. Bombe v drugi svetovni vojni so oboje, vrata in skulpturo, težko poškodovale, a zdaj je spet vse celo.

Zadaj berlinski zid. Sto metrov pred vrati se moraš ustaviti. Mrtev pas, ki ga – razen policajev – ne sme nihče prestopiti. Lahko pa potegneš fotografski aparat in pritiskaš, dokler ti ne zmanjka filma.

Nihče v Vzhodnem Berlinu nikoli ne bo rekel »Photographieren ist verboten!« (kar se sicer drugod po svetu prečesto dogaja). Ne na ulici, ne v muzejih ali v palačah, pa tudi v cerkvah ne. Nič skrivnosti. Ampak barvnega filma je škoda. Serije

barvnih diapozitivov so tako poceni, da te lastni diapozitivi veljajo dosti več. Petindvajset barvnih posnetkov za dvanajst mark in pol. In zraven še priloga: natančen opis vsakega posnetka.

Zakoračimo na Alexplatz. Odri na prostem. Na vsakih nekaj sto metrov stoji eden. »Freilichtbuehne«. Povsod nastopajo skupine iz najrazličnejših držav. Množica vrvi. Arabci iz šejkatov ob Perzijskem zalivu delijo propagandno gradivo. Črna roka kapitalizma na njihovem naftnem bogastvu.

Today danes se nam mudi. Čaka nas Intershop na Alexu.

Človek na obisk ne more priti praznih rok. Pri nas kupovati darila, pa jih potem nositi v Nemčijo, je preveč tvegano. Ampak so si Vzhodni Nemci znali pomagati:

Povsod najdeš Intershop. To so trgovinice z zahodnonemskim blagom, s cenami z Zahoda za zahodnonemške marke (ali katerokoli tujo valuto, med katero pa naših dinarjev seveda ni). Kupuje lahko tujec s potnim listom. Pravoverni Vzhodni Nemci si obiska v Intershopu skoraj ne upajo privoščiti.

Zdaj se mi je vendarle posrečilo prijatelja spraviti noter. Mora mi vendar povedati, kaj naj jim kupim. S kakšnimi skromnimi predlogi je prišel na dan! Potisnil sem ga v fotelj, da sem prodajalki mogel narekovati, s čim naj mi postreže.

Blagajna je seštevala številke. Pri osemdesetih zahodnih markah je kliknilo, kajti Waldow me je pošteno zgrabil za ramena:

»Človek, si nor? kako pa se bom jaz zagovarjal na sestanku, če nas bo kdo od 'genossen' videl z vsem tem blagom?«

»Mirno reci, da se je tvojemu jugoslovanskemu prijatelju rahlo zmešalo. In v

Zeuthnu boš dobil deset minut naskoka. Vso tole šaro bom že sam privlekel k vam.« Zamahnil je z roko. Izginil. Zanj bi ne bilo priporočljivo, če bi prišel domov s plastično vrečko za Intershopovo oznako. Plastične vrečke pa so tam še redkost, ki ji gospodinjice posvečajo pozornost. Intershopova bi utegnili vzbuditi sum, da je lastnik z devizami kaj onegavil.

Moj prijatelj — žena pa še bolj — je z vsem srcem za državo. Kakršno že pač imajo. Za politiko, kakršno diktira Ulbricht. Brani jo in zagovarja, čeprav včasih čuti, da bi se dalo marsikaj storiti na drug način.

Majhna zanimivost:

Ničesar ni bila moja gostiteljica tako vesela, kakor šopa plastičnih belih vrečk. Nedolžnih. Nepopisanih. So še kraji na svetu, kjer se ljudje razvesele čisto navadnih, bagatelnih stvari.

Naš S-Zug je prenatrpan. Efdjedlerjev se kar tare. Med njimi Indijci, Latinski Američani, črnci. Vsa predmestja Berlina so polna tujcev. Šole, internati, samski domovi, javne zgradbe — vse je zasedeno. Povsod plapolajo zastave držav, katerih pripadniki živijo v njih.

Invalidska sedeža v vagonu sta bila zasedena. Dva temnopolta sta se razkošatila na njih. Nemščina jima je seveda tuja. Svoje sosede v plavih srajcah mučita s pokvečeno angleščino. Pa bi se le rada sporazumela z njimi. Ne gre in ne gre. Nesporazumom se prisrčno smejejo.

Nenadoma se mladenič in dekle v plavih FDJ-srajcah vzdigneta s svojih sedežev. Vljudno ju ponudita prijatelju in ženi. S temno rdečico na obrazu. Waldow je — kot običajno — iz žepa potegnil svoj invalidski list. Potem pa mu je tista karta v rokah obtičala.

Mlada vzhodna Nemca sta se ponižno opravičila:

»Oprostite nam! So tujci, ampak naši gostje. Ne vejo, kako se je treba obnašati pri nas. Sédita! In ne bodite hudi, ker so vaši sedeži zasedeni!«

Ni kaj — tale vzhodnonemška mladina je drugačna od naše! Kdo pa se pri nas še vzdigne, da bi odstopil sedež starejšemu? Kje je pri nas sploh še kak mlad človek, ki bi spustil v avtobus starejšega pred sabo? Dovolj mi je pomisliti na Mojstrano:

Vsi gimnazijci so pred mano v avtobusu. O »tehnikih« sploh ni da bi govoril. Stari ostajamo zadaj. Vstopamo zadnji. Za nas je prednost mimo. Mi smo jo — kot vse kaže — preživali.

»Doma« listam po včerajšnji in današnji izdaji strankinega glasila »Neues Deutschland.« Obenem bi rad spremljal televizijski program. Oddajajo skoraj štiriindvajset ur na dan.

V Berlinu in v predmestjih stoji triindvajset velikanskih odrov na prostem. Od desetih dopoldne se vsak sleherni dan na vsakterem od njih vrste nacionalni programi. Vse snemajo na trak. Med neposredne prenose vnaša televizija magnetoskopske posnetke. Predstavam, ki si jih kdo ni mogel živih ogledati na odrih ali v dvoranah, na trgih in na stadionih, lahko prisluhne na ekranu.

Nocoj smo zamudili množično srečanje Berlinčanov in festivalskih gostov za solidarnost z ljudstvi, mladino in študenti arabskih dežel, posvečenu boju za pravičen in trajen mir na Bližnjem Vzhodu.

Ustrašil sem se, da sem kaj važnega zamudil. Iz včerajšnjega in današnjega programa sem razbral, da se vsak dan zvrsti več kot sto zabavnih, kulturnih, glasbenih, folklornih in športnih prireditev. Izračunam, da bi se jih ob načrtnem delu dalo kakih deset na dan videti, če bi noge zdržale. Pa če bi vedno o pravem trenutku ujel ali S-Zug ali U-Bahn (podzemsko železnico).

(se nadaljuje)

Tone Tomazin: Prežitkarska bajta v Slovenskih goricah

KULTURNI SPOMENIKI GORENJSKE

ŠKOFJA LOKA

URBANISTIČNA PODOBA MESTA

Valvasorjeva Škofja Loka iz leta 1686. Na gradu se dobro vidi stanovanjski stolp, ki so ga porušili leta 1892

v ozadju so v mehkem stopnjevanju stvarile nepozabne slikovite poglede, ki vabijo tudi razvajano oko k občudovanju.

Če odpremo staro katastrsko mapo, v kateri je začrtan tloris mesta, opazimo kako se je ta popolnoma prilagodil pravokotni obliki terasastega terena med vznožjem grajskega hriba in obema Sorama. Preprezata ga dve široki lisi – zgornji in spodnji trg in vrsta ožjih in krajših prog, ki pomenijo ulice in prehode in ki so posebno gosto nasejani v spodnjem delu mesta v smeri proti kapucinskemu mostu. Z opustitvijo srednjeveškega obzidja, ki je mesto stoletja dolgo oklepalo v trden okvir, izgine tudi njegova pravokotna oblika – naselje se začne razraščati na vse strani.

Zgornji trg pomeni središče mestnega gospodarskega udejstvovanja – trgovine in obrti in je obenem urbanistična hrbenica celotnega naselja. Cesta, ki prihaja iz Poljanske doline, se nedaleč od starih mestnih vrat lijakasto razširi v obsežen pravokoten tržni prostor, ki sega prav do današnje Homanove hiše. Tako kot lega na pomolu, oblika tlorisa, razmerje gradu do naselja, kaže tudi škofjeloški tržni prostor močne sorodnosti z nekaterimi našimi in srednjeevropskimi mesti (npr.: Breže na Koroškem, Landsberg na Bavarskem, Mestni trg v Ljubljani, Maribor, Radovljica itd.). Podobnost ekonomskih, kulturnih in klimatskih pogojev se je izrazila tudi v arhitekturi in oblikovanju prostora. Ostenje trga, ki ga sestavljajo pročelja hiš, je docela enotno. Ozka ulica in dva podvoza prav nič ne motita njegove sklenjenosti, saj jih komaj opazimo. V smeri proti Selški Sori je tržni prostor prostorsko učinkovito zaključen s široko fasado Homanove hiše. Prav na tem mestu se trg rogovilasto razcepi v dvoje manjših ulic. Podoben pojav opazimo tudi na poljanski strani, kjer se onstran nekdanjega mestnega jarka cesta na podoben način razdeli. Taka oblika rogovilastega razcepa je pri nas močno redka, najdemo pa jo drugod v Srednji Evropi, ponekod v mnogo bolj zapleteni sestavi. – V času turških vpadov, ko je prebivalstvo naših mest in tudi Škofje Loke zaradi novih prilekov z dežele vedno bolj naraščalo, se je v vzporedni črti z glavnim razvil spodnji tržni prostor tako imenovani Lontrg. Po tipu je pravi občestni trg. Ob le malo razširjeni komunikaciji se vrstijo hiše za hišo, sledeč rahli krvulji ceste.

Ker je obzidje preprečevalo razvoj mesta v širino, se je to razraščalo v vertikalni smeri. Nastajajo dvonadstropne stavbe v zgornjem trgu, na spodnjem pa množica na kamnite nosilce oprtih pomolov, ki preprežajo prva nadstropja hiš in širijo stanovanjski prostor, ne da bi bila pri tem prizadeta prvotna širina ceste. Pomanjkanje stavbnih površin vodi do na videz popolnoma neurejenega kopičenja arhitekturnih objektov med zgornjim

trgom in kapucinskim mostom. Vendar ne smemo prezreti, da je ta »nered« odlično ustrezal obrambnim namenom izpostavljenega predela in da je bil v neki meri celo hoten. Iz tega živnega vrvenja stavbnih gnot se srečno izvija na pobočje grajskega hriba uršulinski samostan ter tako ustvari poleg danes že močno načetega obzidja edino arhitekturno vez med mestom in gradom. Župna cerkev se podobno kot v Radovljici pomakne v zatišje in izoblikuje v ozadju Homanove hiše lastni trg, ki je bil nekdanj krog in krog obdan s hišami in prostorsko mnogo bolj učinkovit kot danes.

Srednjeveška kristalinična oblika, ki jo je mestu vtistnilo obzidje in ki sta nam jo v bakrorezih ohranila Merian in Valvasor, se je v prejšnjem stoletju marsikje izgubila. Ostali pa so vendarle nepozabni in do neke mere edinstveni predeli ob kapucinskem mostu, ozadje zgornjega trga, ki strmo pada prek visoke terase proti spodnjemu in končno grad, ki je še vedno najbolj značilen simbol Škofje Loke, čeprav sta z odstranitvijo velikega stanovanjskega stolpa leta 1892 tako grad kakor tudi mesto izgubila enega najmonumentalnejših arhitekturnih poudarkov, kar jih pozna naše tovrstno gradivo.

Skoraj vodoravno potekajočo višinsko črto spodnjega trga komaj opazno prekinja nizek strešni stolpič špitalske cerkve. Ko se od tod ozremo proti zgornjem trgu, nam pogled kar prehitro zdrsi čez rahlo vzvalovljene strehe meščanskih hiš na nekdanja zajetna samostanska poslopja proti gradu, kjer se umiri v vertikalih njegovih stolpov in zidov. Drugačno lice kaže starejši del naselja ob kapucinskem mostu, kjer je srednjeveški gotski dinamični značaj arhitekture zamenjal renesančno občuteno horizontalnost in umirjenost v jugozahodnem predelu mesta. Kar preteče se dvigajo zidovi nad nekdanjim mestnim vhodom, le ozek plitev pomol poživilja gole stene. Vse bolj živahna pa postaja tudi igra streh. Njihovo lagodno valovanje izgine, v ostrem vzponu se navezujejo slemenata drugo na drugo in iščejo zvezo z mogočnim telesom starega samostana in stolpiča nad njim, hitijo vedno višje, dokler ne izzvene v svojem končnem cilju in arhitekturnem oporišču – gradu. – Stavbne gnote severovzhodnega predela se deloma kopičijo okrog zvonika župne cerkve, čigar vpliv kot arhitektonske dominante se zaradi neugodne lege v senci gradu omejuje le na bližnjo okolico.

Zaradi kvalitete in izredne ohranjenosti spomenikov meščanske umetnostne kulture je bila Škofja Loka, nekaj let nazaj objekt široko zasnovanih konservativnih posegov, ki so uvrstili mesto med najpomembnejše priče urbanističnega in arhitekturnega razvoja slovenskih mest in mu s tem še bolj na široko odprli vrata v razgibano kulturno in turistično življenje.

V varnem objemu Selške in Poljanske Sore in v senci fevdalčevega gradu se je v visokem srednjem veku razvila Škofja Loka, ki jo listine že leta 1274 imenujejo oppidum-mesto. Po svoji legi predstavlja podobno kot Kamnik dolinsko pregrado, ki zapira ali vsaj nadzira dohode v Poljansko in Selško dolino. Širok pomol, ki sta ga ob sotočju izoblikovali obe Sori in na katerem mesto stoji, je odlično ustrezal takratnim obrambnim zahtevam, obenem pa ohranil mestu zvezo z ostalim svetom, predvsem po važni cesti, ki je vodila z Gorenjske v Italijo. Res, da izbrani teren učinkuje na pogled manj mogočno kot npr. pomol, na katerem stoji Kranj, ki se navpično dviga iz savske in kokrške struge, a je zato njegova ploščad tesneje povezana z reko, da se mi zdi kot bi hiše rasle iz nje. Nepozaben je pogled s kapucinskega mostu: zelena gladina Sore in od stoletij potemnelo zidovje nad njo se družita v slikovito ubranost, ki je enkratna med našimi mesti.

Nad gmoto h grajskemu hribu stisnjenih meščanskih hiš se dviga simbol nekdanje srednjeveške družbene ureditve, gospodstva in podložništva, grad freisinskih škofov, ustanovitelj mesta. Če ga primerjamo npr.: z ljubljanskim, ki povsem prerašča svojo okolico, se nam zazdi laški mnogo bolj intimen v svojem odnosu do naselja pod seboj. Še je krona mesta in nepogrešljiv akcent v njegovi silueti, toda povezava med njima je tesnejša, v predelu nekdanjega samostana pa kar neposredna. Voda, mesto, grad in kulise zelenih gora

DEMONSTRATIVNI KORAKI IN TEŽKE MISLI 9. APRILA 1976 SKOZI CELOVEC

Vedno več nas je, ki rastemo tisto pozno aprilsko popoldne pred celovškim kolodvorom, na zbirališču, od koder se bo špustil protestni spreved skozi celovške ulice, kakor radikalno zdravilo skozi rakasti goltanec zanemarjenega pacienta, ki se ne upa k zdravniku, ki gnije svojo gavljatersko, hajmatdinstovsko, anahronistično-velenemško epilepsijo. Vedno več je nas. In vedno večje so oči posameznikov, ki švigajo mimo tebe, kot da iščejo prve pošasti tistega napovedanega, ki grozi današnjemu protestnemu pohodu. Časopisi so se včeraj na široko razpisovali, kako so varnostne sile pripravljene na pojav ekstremističnih mas od vrag vedti kod.

Tukaj se mi zagodzi prva misel:

Pri tem ustrahovalnem, tercijsko-smešnem poročanju, se je izkazal zlasti časopis, ki naj bi bil glasilo tako na deželni kot na zvezni ravni vladajoče politične grupacije. Kaj čuda, da si je že pred desetimi leti moral privezati ime, ki pove 'svetovnonazorsko' orientacijo — a ne strankarsko linijo — kakor da je velika logika, če imenuješ časopis po deželi, v kateri izhaja. Skratka: Zakaj so preimenovali prvotni časopis »Neue Zeit« v »Kärntner Tageszeitung«, kaj ima to s strankarsko linijo SPO opravka? In če, ali je socialističen? Kaj ima to z ideologijo, s stranko ali celo z napredno idejo opravka? Hop, napredna ideja — to je morda tista velika spotika! Časopis se je vsaj dve desetletji po vojni prizadeval kot »Novi čas« za dosego novega časa. Saj izgledalo je nekaj časa tako, da je na Koroškem novi čas. Novi čas vsaj v toliko, da ni bilo več vojne, da je bil mir, da ni bilo več bomb, ne gestapa in kacetov in hajk nad partizane in hitlerjanskega pozdrava, ne propagande o dokončni zmagi... Da, tako je ime »Novi čas« zbudel marsikatera neozdravljiva velenemška jetra. Zlasti pa tiste ostanke 'neumrljivih borcev-brambovcv' za deželo Koroško, četudi so samo tihotapili čez ssonsko mejo v bližini Velikovca. Taki posamezniki so se pozneje razpršili kot junaki za domovino in velenemštvo. V tej deželi ob Dravi je pavlihovstvo resen mit...

Prav tukaj se mi zavozlja druga misel:

(Medtem se je nas že nabralo na nasprotni kolodvorski strani, da je bilo vse trdo teles in glav in skupnosti...). Dežela Karantanska ni bila nikdar enojezična — če so se zgodovinarji že do kraja izpesnili in izfantazirali in kaj še vse. — Vzemimo samo obdobje po našem štetju: Kako je bilo s tisto zadevo Kelti-Veneti-Rimljani? Je bil kdo lastnik česa? Oblastnik nad kom? Nekaka zasedbena oblast? Rimljani gotovo niso bili na letovanju tukaj? Ali pa na sezonskem delu? V obliki vojaških formacij? In ilirski Kelti? Ali še keltski Iliri? Ali je res tako samoposebi umevna enakopravnost naravna danost med prvselci in priseljenci? In glede jezika? V dvajsetem stoletju koroški zgodovinarji tako strastno radi navajajo ilirski ali keltski izvor imena gore ali reke ali tega ali onega, skoraj vsega, kaj vendar imajo skriti tisti ilirsko-keltski besednjak? Kako blizu jim je tisti davno slavni jezik! Ker jim pač ni tako

vekovke oddaljen kot tisto besedovanje pri ustoličevanju na Gosposvetskem polju samo pred nekaj stoletji.

Da, da s Slovenci se je začela tista zadeva... Nekako čudo, da so kot poljedelci in pastirji tako temeljito podirali trdna mesta kot neki Virunum ali Teurnio, pa še katero? Ali jim je bilo tako zidovje zaradi pašnikov v napoto? Seveda sami Slovenci najbrž niti ne bi znali priti v to 'Deželo prijateljskih mož' (prosto po keltskem spominu), Obri so jih spremljali, zato menda še danes imena kot Obir, Vovre itd. Da, da s Slovenci se je začelo tisto s krvjo in z oblastjo, s silo in pravico, z resnico poganskih bogov, plahih in lesenih ter z odrešenjem novega boga, obdan od germanskih svetnikov in vojščakov, tista doba med Nem-cem in Ne-nemcem. Koliko dobrega, samo dobrega, kulturnega + krščanskega + kolonizatoričnega + verškega + oblastniškega + vojaškega + neumrljivo-nemškega so storili severnjaki! V dobrobit naših prednikov poganov. Res v dobrobit? Saj tako pišejo in zatrjujejo — severnjaki in severnjaški simpatizerji seveda — no, kar pa ti rečejo, je vendar prav. Mar nimajo vedno prav? Tako je vzdušje slovenske 'bridkemartre': simbol kako je Slovenec po nepotrebnem zateleban v vse-nemško. Dokler je bil odvisnež! Dokler je trepetal pred nemškim bogom in oblastnikom...

Zdaj nas po zvočnikih opozarjajo — glas je mladosten in odločen — naj se kolone po štiri osebe zbirajo za kombijem, v katerem je akcijski komite kot organizator današnjega protestnega pohoda skozi littenovo mesto.

Pa se zamotam že v tretjo misel:

Vedno bolj sem stisnjen sredi slovenskih teles tukaj na celovškem pločniku, sredi študentarije, mladine, deklet, delavcev in kmetov, nekdanjih partizanov, sredi odločnih intelektualcev, starcev, domačinov, Podjunčanov, Rožanov, Zilanov, Gorjancev... sredi simpatizerjev iz nemških krajev, zlasti z Dunaja, kajti čujem nemško govornico, ki pa se oglašča v našo današnjo slovensko korist. Kar nekam čudno zveni. Da slišiš odločnost in dobro voljo za nas v nemščini. Kaj je nas eden že vse preslišal v tem jeziku! Od psovka in blatenja, od komandiranja in groženj! In zadnje povelje tistih krvnikov v kacetu v Dachauu je bilo prav tako v tem jeziku, ko so spravili mojega 42-letnega očeta v nasilno smrt. Ko niti niso imeli več pepela za njim, ko je tako precizno delala smrtna industrija nacistov! Vse to v jeziku, ki je poveljeval v minuli vojni milijonom in milijonom Slovanom kruto smrt. Čudno je človeku pri srcu! Ko mobiliziraš v sebi vso značajnost in kulturno vzvišenost in humanistično izgoljševanje... pa ostane nekaj grenkega na dnu duše. Ko po dvojezičnih šolah (redkih na teptani naši koroški zemlji), učijo slovensko zavedni in človečansko usmerjeni učitelji: Svojo materinščino ljubimo. Ta ljubezen do materinščine nam daje moč, da vse druge jezike spoštujemo! Grizem se: Kaj pa tisti, ki svoje materinščine niti ne ljubi, ne spoštuje, jo zaničuje...? Spet na drugem mestu srca grenkoba, grenkoba! Raje gledam naokoli

po obrazih. Na njih se vidi dosti upora in odločnosti. Kaj bi se gnjavil. Nisem danes zato tukaj na protestnem shodu sredi Celovca, da bi trpinčil samega sebe z zavestjo, da je vse skupaj za vraga... Za vraga, da je v tem gnezdu, ki se imenuje mesto. To so čutili pred leti že dobri literatje: Robert Músil, Ingeborg Bachmann, Jonke, Handke, Turrini, pa še kdo, ker se niso znašli v tej deželi, pa so šli v tujino in tam uspeli. Če si pa samo na stara leta privoščiš nekake 'srčne izpovedi' tudi Slovincem na ljubo', te zamolčijo — kot J. F. Perkoniga. Amen. Heil Körnten!

Zdaj se že dalj časa premika ogromna masa ljudi. Dvigamo glave. Vemo, da se spredaj že formirajo kolone. Vse polno transparentov se vzame od nekod. Kar tako vstajajo od nekod. Kot upornost koroških Slovincem v tistem pošastnem času, ko so nam prepovedali Hitlerjanci in koroški majar-kajbičevci in 'kernarmitologi' uporabo slovenščine celo v javnosti in cerkvi, ko so izseljevali naše rojake... Ko so... Joj, te žalostne storije ni konca, dolgo, dolgo ni konca. Dasi je bilo v letu 1945 konec vseh koncev, konec vojne. A nasprotovanja proti koroškim Slovincem pa ni konca. Iz zvočnika doni jurišna pesem. Da, tako je prav! Pesem je bila velika udarna sila za časa partizanstva v naših koroških postajah trpljenja. Spominim se svoje babice, ki je kar naglas tako poleti 1944 prepevala partizanske pesmi, ko ji je besedila zmanjkalo, pa se je posluževala nabožnih tekstov. Blaga ženska je pela in pela in se ni bala sovražnikov partizanske pesmi in zatiralcev slovenske besede. Da, tako je delala moja babica poleti 1944 v sončni vobenski grapi tam pod šilasto Ojstro, jaz pa sem sanjal tako srčno vroče o svojih prvih verzih, srčnih verzih o prelepem dekletu in sem počitniško poležaval v češnjevih sencah in štel nad sabo angloameriške bombnike, ki so brneli in brneli, da se je Matjaževa Peca tresla, tresla, kajti vsi vobenski gozdovi so bili poni tega brnenja in teh treslajev, zakaj povsod je bilo pričujoče upanje: Vojne bo konec! Vojne bo konec!

Četrta misel me je vsega prevzela:

Ali veste, sem dregnil prvo sosedo, neznanko, da je danes 9. april! Žalostna obletnica, ko so pred triinšestdesimi leti prav tukaj v tem mestu končali večdnevni sodnijski proces proti koroškim Slovincem-rodoljubom-antifašistom in obsodili na smrt 13 ljudi iz okolice Sel, Obirske, Železne Kaple, Rebrce, Boroovelj? Triinšestdeset let potem — in Koroški Slovenci morajo še vedno na protestni shod v Celovec v borbo za svoje pravice, za svoj obstanek! 33 let po grozni smrtni obsodbi krvnika Freisslerja! 33 let po 9. aprilu 1943, ko je že davno konec nacistov kot je bil Freissler! Ko je v svetu toliko sprememb od takrat! Ali tukaj na Koroškem še vedno zgodovinske ure stojijo, ki so 1945 obstale? Ali 1945 na Koroškem Hitler ni zginit s samomorom iz prizorišča zgodovine?... Zdaj pridem jaz v sprevedu na vrsto.

Kolodvorska ulica je polna demonstrantov in transparentov in klicev in korakov s skupno voljo, da se ne pustimo preštevati. V meni zvenijo verzi moje

pesmi, ki sem jo že pred dvajsetimi leti napisal: **Vstani in se brani (če si res sin svobodoljubnega očeta! Glasno zakliči v svet: Kdo se je tako prevzel (da nas bi rad preštel?) Saj nismo v gosteh (na teh koroških tleh...!))** Glej tam koraka pevec Mirko, sin 29. aprila na Dunaju obglavljenega očeta Meležnikovega Urha iz Sad pod Košuto. Mirku je bilo komaj nekaj nad eno leto, ko so mu odgnali jeseni 1942. leta očeta. Zdaj polsirota Mirko koraka skozi Celovec za isto pravico, za katero je dal njegov oče pred trintridesetimi leti svoje življenje. Prej sem videl tudi Jurčija, tudi njemu so obglavili očeta Jurija Pasterka iz Vobence pri Železni Kapli in strica je zgubil, slavnega strica Franca Pasterk-Lenarta, prvega komandanta prvega koroškega bataljona ob napadu na Mežico začetku aprila 1943. Tudi Jurči koraka in kliče v svet svojo zahtevo po pravici nas koroških Slovencev... Kakor daleč gledam naprej po Kolodvorski ulici, vse polno glav in transparentov; med kostanjevi drevoredi in demonstranti stopajo policisti v našo zaščito. Nemi in s topo naprej obrnjenimi pogledi stopajo poleg nas. Kako jim je pri srcu? Je kak tak vmes, ki ima slovenske prednike? Kako mu je pri duši? Vse križem se glasi: »Nismo sami – demokrati so z nami!«, »Člen sedem – naša pravica!«, »Mitmarschieren – solidarisieren!«, »Nočemo se preštovati!« v obeh jezikih, s krepkimi moškimi basi, z odločnimi ženskimi alti, z bojevitimi fantovskimi tenoerji in s toplimi dekliškimi soprani, kot mogočen val za valom gre naš klic skozi mesto Celovec, ki ima vse polno slovanske podzavesti, ne samo na

zunaj štrlečih napisih na trgovinah, marveč po ljudeh, ki jih samo jaz že poznam, ki so se preselili tu gor, pa so izgini izpred našega narodnega prizorišča. Obenem pa obstaja v tem mestu slovensko prosvetno društvo z imenom »Bisernica«. Kaj romantično ime! Morda pa tudi simbolično. Saj je kar lepo število ljudi in družin, ki žive in delajo v mestu – pa so vseeno ostali Slovenci! Da tudi kaj takega je mogoče...

Zdaj smo na vogalu, pa zavijemo v Pavličovo ulico, seveda je napisano »Paulitschgasse«. Tam doli pri nas v kapelski okolici je lepa Pavličeva kmetija, ki sega do solčavske meje. In vse polno priimkov je vsenaokoli, seveda so pisani na vse mogoče načine. Glede pisanja slovenskih imen so Korošci do smešnosti iznajdljivi.

Ko smo pred dvema letoma na predvečer avstrijskega državnega praznika demonstrirali skozi iste ulice kot danes, je bilo ob strani več razgrajačev in kričačev. Tokrat je večina le molče gledala. Tu pa tam se je razkuhaval kak starejši dedec v svoji »domovinski zvestobi« ali pa je žugal kak alkoholiziran mladinec: Horuk über die Karawanken zruck!

Zdaj sem se ustavil pri peti misli:

Grožnja, da nas bodo pometali čez Karavanke nazaj, ustrahuje mnogo koroških Slovencev, tistih malih, osamelih ali od delovnega mesta odvisnih in takih, ki jim pač manjka zadostnega poguma. Kaj se pravi čez Kravanke nazaj? Saj nismo od tod prišli! Saj smo tukaj doma, tukaj v deželi ob Dravi, ki je skozi tragična stoletja polna nevidnih slovenskih solza, ki so tekle za časa nasilnega pokristjanjevanja, proti-

reformacije, turških vojn – in zlasti v temni dobi kmečkih uporov. Pa v nacističnih letih 1939 do 1945! Prav neki nemški pesnik je dejal: Niso najslabši sadovi, na katerih ose pikajo! Ob taki rečenici morash spoznati, da smo koroški Slovenci res sočen in dober in neuničljiv sad, ko nas po tolikih nepravilnih skozi tisto tri sto let niso požrle nemške ose. In še nas ne bodo. Zato korakamo še bolj odločno, zato kričimo v svet še bolj pogumno. Naj se čuje do Gospe svete, da bo tistega renegatskega farja tam gori razgal velenemški bes, ki ga zavaja tako daleč, da celo slovanskima apostoloma Cirilu in Metodu osporava svečeniški lik...

Nekdo od mladincev tik pred mano je prišel na novo in zamenjal tovariša, ki že vse skozi nosi na eni strani širok transparent. Prinesel je novico, da celovški radio poroča, češ samo nekaj okoli pet sto oseb se je zbralo pred kolodvorom. Pa je že reditelj Gustl pri roki. Štel je na nekem preglednem mestu in prišel čez tri tisoč. Tako je torej z nami manjšinci pri nas. Če štejejo, nas vedno malo naštejejo. Potem pa se razhodujejo, če nekdo trdi, da smo koroški Slovenci »Tuji v domovini«... Ko zavijemo iz »10-Oktober-Strasse« na Novi trg, gledam nazaj, pa ne zmanjka ljudi v našem sprevodu. Spreddaj pa so že davno mimo Perkonikove hiše v Paradeiserjevi ulici. »Nočemo se preštovati, ne damo se preštovati! kričimo sedaj, da skoraj Herkulesu pade kij iz roke.

Na Starem trgu končamo manifestacijo s puntasko pesmijo. Pesem je vžgala. Kako tudi ne? Le vkup, uboga gmajna! Le vkup, koroški Slovenci!

Tone Tomazin: Stara žaga v Zilski dolini

Mitja Košir

UMETNIKOV REKVIEM

Srečko Kosovel

*Naša srca so trudna življenja,
kakor mrlični smo,
ki ne morejo mirno ležati.*

*S smrtjo v duši hodimo,
pa ne moremo umreti.*

KOSOVEL

Zapustil nas je pred petdesetimi leti. Mlad, komaj dvaindvajsetleten fant, v svojih pesmih pa doživet, globok, poln življenjske izkušnje, ki jo je v njem oblikovalo pristno razumevanje vsega, kar ga je obdajalo, kar je bilo človeškega. Svet okoli sebe je doživljal aktivno, živel je s časom in pred njim, kajti vedel je, da njegovo mesto ni zgolj v množičnem spremstvu njegovega časa, temveč mora biti med tistimi redkimi izbranci zgodovine, ki iščejo v prihodnost, ki jih bodri zavedanje o novih časih – skrivnostnih in prav zaradi te skrivnosti zaželenih, težko pričakovanih.

Za Srečka Kosovela ni dovolj, če rečemo enostavno: bil je pesnik! Da, bil je pesnik – toda bil je glasnik novih teženj, novih stremeljenj v slovenski poeziji. Izšel je, ali bolje, bil je dedič slovenske »moderne«, toda ni ostal v njenih mejah, ni ostal v njej. Iskal je dalje, se gradil in izpolnjeval, dokler se njegova strma pot ni umirila na svojem vrhuncu – v Integrilih 26.

Tu, v tej zbirki, se nam Kosovel dokončno predstavi kot **konstruktivist**. Konstruktivizem se po svojem pojmovanju lepega bistveno razlikuje od impresionističnega pogleda na umetnost, od njegove literarne teorije in estetike. Zato se njegove pesniške tvorbe opirajo na vidike, ki jih ne moremo z ničemer primerjati s tistimi, po katerih nastajajo impresionistična dela. Med njimi je globok prepad.

O moderni liriki – o konstruktivistični pesmi je Srečko Kosovel zapisal v svojo Beležnico: »Ni potreba, da je pesem iz

samih luninih žarkov spletena, a vse, kar je v pesmi, mora imeti gotov pomen. Črno barvo narišem poleg bele, ker vzbuja kontrast in ker ta kontrast nekaj pomeni, rjavo narišem, ker ločim od nje lahko zeleno. Pesem, akoravno je snovno zajeta iz najbolj rjave realnosti, mora imeti nekaj, da jo imenujem: **pesem**. Kakor rabim v muziki disonanco, ker mi tvori ravnovesje s harmonijo, tako rabim v pesmi banalen izraz, ker mi tvori kontrast z nečim, kar je v pesmi posebnega, vzvišene, **zlatega**. Ta kontrast vzbuja med slikami gibanje, življenje, pesem ni enolična in oživi...«

Iz takih pesmi so sestavljeni Integrili. Z njimi je hotel udariti na vse strani. Nič ni bilo tako svetega, da bi ne bilo vredno temeljitega prevrednotenja. Takratna Evropa se je dušila v nemogočem političnem ozračju, ki si ga je sama ustvarila in s tem podpisala lastno smrtno obsodbo. Zahodna civilizacija ni bila več sposobna oživljati samo sebe – strahoviti potres je bil pred vrati, kot je v svojem delu »Propad Zahoda« napisal Oswald Spengler in človeštvu predstavil svojo vizijo fantastično grozljivega propada zahodne civilizacije. To zadušljivo ozračje je mlado generacijo tiščalo k tlom, ji nagrizlo pogum in nalomilo voljo.

V takih okoliščinah so nastajali Integrili, po idejnosti in obliki nov, povsem svoj svet nepredvidenega in vseeno resničnega, neutajljivega, svet disonanc, antitez, absurdov, drastike, raztrganosti, eksploziji in disharmonij.

*»O laž, laž, evropska laž!
Samo destrukcija lahko te ubije!
Samo destrukcija.
In katedrale in parlamenti:
laž, laž, evropska laž.
In Društvo narodov laž,
laž, evropska laž.«*

Absurdnost, nedorečenost in nerazumljivost časa in prostora je dobila svojo izraznost v delu pesnika, ki svet ni neprizadeto opazoval iz varne in komformistične odmaknjenosti, temveč ga je doživ-

ljal v vsej razrvanosti in bolečini. Srečko Kosovel je pod pritiskom razmer okoli sebe postal upornik. Pesniška izpovednost je postala njegovo orožje. Pisal je iz upora in skozi ta upor spoznaval.

»Vse je ekstaza, ekstaza smrti!«

To je bilo tisto zadnje, najgroznejše spoznanje pesnika, ki kljub tej grozi dejanskega spoznavanja dalje. In tu, v »Ekstazi smrti« v pesniški obliki – skozi verz, izpove podobno vizijo prihodnosti Zahodne Evrope, kot Oswald Spengler v svojem »Propadu Zahoda«. Tu se srečata pesnik in kulturni filozof. Če že ne gledata z istimi očmi, pa gledata v isto smer. Pogleda sta jima uprta v prihodnost, kot da bi že v dvajsetih letih tega stoletja slutila strahotno kataklizmo, ki je krvavo umazala človekovo zgodovino in razorala svet.

*»Vse je ekstaza, ekstaza smrti!
Zlati stolpovi Zapadne Evrope,
kupole bele – (vse je ekstaza!) –
vse tone v žgočem, rdečem morju;
sonce zahaja in v njem se opaja
tisočkrat mrtvi evropski človek.
Vse je ekstaza, ekstaza smrti!«*

Ali se skozi to pesnikovo preroško petje o človekovem absurdnem položaju znotraj političnih manevriranj, ki vodijo v brodolom, in skozi nezmožnost umika iz toneče ladje, kaže tudi pesnikova lastna usoda. Ali ni v tem petju tudi slutnja njemu bližajoče se smrti, ki je pesnika z zahrbtno boleznijo pokosila v cvetu mladosti – na pragu življenja.

Da, na pragu življenja in že na pragu smrti. Kosovel tu ni bilo ničesar več prikritega.

»Ena je groza, ta groza je: biti –«

Ni groza umreti, biti je groza. Kot je smrt ena sama in dokončna, je tudi groza samo ena, kajti dokler človek je, mu pred grozo nič ni rešitve. Zato je groza biti...

*»... in slutiti,
da rešitve ni in ni.«*

Ni groza v tem, da ni rešitve, kajti gotovost bi grozo omajala. Groza je v slutnji, ne v gotovosti, pa naj bo to gotovost konca ali obupa. Biti ni v prepričanju o rešitvi, biti je v slutnji, da rešitve ni in ni. Kaj je torej biti, kaj je upanje, slutnja? Poglejmo prvo kitico Kosovelovega Soneta:

*»Ena je groza, ta groza je: biti –
sredi kaosa, sredi noči,
iskati izhoda in slutiti,
da rešitve ni in ni.«*

To je biti: slutiti brezizhodnost in vendarle iskati izhoda. Toda do kod znotraj te biti sega usoda človeštva in kje se začneja Kosovelova lastna usoda. Čeprav je pesnik integralni del vsega človeštva, ostaja tudi individualist, ki iz svoje notranjosti s pronicljivostjo umetnika vidi samega sebe v svoji lastni prihodnosti. Sluti svoj skorajšnji zgolj-nič, sluti brezizhodnost iz svojega zgolj-niča in vendar išče izhoda.

Toda noč ni bila v duši, le telo ni zmoglo bolezenskega napada in smrt je bila zopet močnejša. Torej smrt in ne zgolj-nič. Slutnja je postala najprej gotovost in potem resničnost.

*»Včasih se med ranjene skale
tihu razlije zlati svit
jutranje zarje – šel bi dalje,
pa že čutiš, da si ubit.«*

Tako občutljiv duh, kakršen je bil Kosovel, je nujno moral vso svojo življenjsko silo črpati le iz lastnega, trpečega obstoja, zato ni iskal slutnje izhoda, rešitve, le v samem sebi, temveč je bil obrnjen navzven, k človeku v kozmosu, kajti le v teh in takih razsežnostih je lahko potrjeval smisel lastnega življenja. In prav zato, ker je resnično živel življenje, mu smrt ni bila nekaj strašnega, nepopravljivega, krivičnega. Vedel je, da je smrt le del življenja in nič več. Neizogiben konec vsemu, kar se poda po poti življenja. Zato si oglejmo Kosovelovo razmišljanje o smrti: »Čudna je smrt; človek zapre oči in vse utihne za njim, kakor da je zatonilo v nemo, tiho pokrajino, od koder ni čuti ne glasu ne odmeva korakov... Spomin na človeka, ki je bil dober, pošten, plemenit in mlad. Kdo je bil? On. Bil je človek, zdaj ga ni več. Toda v ozračju živi, med nami živi on s svojim nevidnim glasom, med nami hodi s tiho mislijo; s temi belimi kamni, s tem drevjem živi. Med nami je on, človek neumrljivi, in samo misli, te zemeljske misli, so žalostne, da ga ni.«

Srečko Kosovel se je rodil 1904. in umrl 1926. leta, star dvaindvajset let.

Tone Tomazin: Domačija v Ziljski dolini I.

ODLOMEK IZ ROMANA »RAZCESTJA«

8

Prostor pred Narodnim domom je ena sama nepregledna množica, glava pri glavi, kljub temu da je sivi decembrski dan mrzel. Ljudje pa, kakor da ne mislijo na mraz, marveč potrpežljivo čakajo, kdaj bodo ure na ljubljanskih cerkvah odbile tretjo popoldan, ko bodo skozi visoka vrata prinesli krsto z nesmrtnim pokojnikom. Prav blizu yhoda stoji profesor Andrej s svojimi dijaki in pripoveduje znanecem, samim znanim pesnikom in pisateljem ter drugim umetnikom, s katerimi se je srečal na današnji dan, o tem, kako so priromali z one strani, kjer se šopirijo italijanske zasedbene oblasti, v glavno mesto svobodne Slovenije. Že na vlaku je srečal Cankarjevega znanca in prijatelja Miha Čopa z Blejske Dobrave, prostovoljca v balkanskih vojnah, ki je bil vsa ta leta pri avstrijskih oblasteh politično sumljiv, preganjan, zaprt, ko pa so ga vtaknili v vojaško suknjo, pa nenahno nadzorovan. Pripovedoval je, v kakšni stiski se je znašel poleti petnajstega leta, pa so se ga vsi prijatelji razen Ivana Cankarja izogibali, kaj šele, da bi mu hoteli pomagati. O tem je pisal Cankarju na Rožnik, on pa, sam v stiski, ni mislil na svoje vsakdanje stiske, marveč je takoj po prejemu Mihovega pisma pisal Antonu Pesku, lašniku Zvezne tiskarne, založniku in izdajatelju »Tedenskih slik«, s katerim se je tiste čase dogovarjal o natisu knjige črtic in novel, naj pošlje na Copov naslov, kolikor more. ZAVEŽEM SE, ČE VAM JE PRAV, DA ZA SVOJO KNJIGO NE ZAHTEVAM NOBENEGA HONORARJA VEČ, SAMO DA USTREŽETE MOJEMU PRIJATELJU, je napisal in Pesek je Mihi Čopu res poslal dvajset kron. Pa ne samo takrat, tudi lani poleti, ko je Miha Čop prišel v Ljubljano za tri dni na dopust iz Lebringa, ga je pogostil, obenem pa poslal unionskega pikola Tončka k dr. Dergačcu po cigarete kakor že večkrat, kadar jih ni imel, in zaradi tega trpel, ker brez cigarete v ustih, kakor je večkrat priznal sam, ne more napisati niti besede.

Tako pripoveduje profesor Andrej, da bi premagal zadrego, ki se ga loteva ob srečanju s starimi znanci in prijatelji, pa tudi strah, da bi ga kdo spomnil na njegovo kritiko o Aškercu in o jezi, ki se je zaradi te kritike lotila Cankarja, čeprav z Aškercem že celo desetletje in več nista bila dobra in prijatelja.

»Kakšen človek, prijatelj, kakor jih ni veliko,« govori.

»Saj drugi niso bili z njim!« pravi profesorjev znanec pesnik Ivan Albreht in pripoveduje, kako se je Cankarju tožilo po Rožniku, s katerega ga je pregnala gospa Franzotova, ki je od Bergmanovih kupila rožniško posestvo in krčmo in zahtevala, da se Cankar odseli prej, preden se bo na Rožniku naselila ona. »Ne vem, kam bi ubogi Cankar šel, da ga Milena Rohrmannova ni povabila k sebi na Šempetrsko cesto.

Profesor Andrej nervozno posluša znanca, saj je bil prav on, ki mu je prišel povedat Cankarjevo mnenje o njegovi »uničujoči« kritiki nad Aškercem, pa tudi takrat ob Aškercemvem pogrebu, da se Cankar Aškercovega pogreba ni udeležil ne zaradi sovraštva do Aškercera, marveč zato, ker ni imel temne obleke, kmalu potem pa tudi dokazal, da tega pesnika ne sovraži

kljub sporom, ki jih je imel z njim, saj je terjal zanj stalno in pravično mesto v zgodovini slovenskega leposlovja.

Toda pesnik Ivan Albreht je na čase, ki še vedno razjedajo profesorja, pozabil. Vojna se je zasekala mednje kakor celo stoletje. Ker je profesor govoril o dopustu, ki ga je imel Miha Čop, pripoveduje tudi o svojem, ko se je za binkošti pred dvema letoma pripeljal iz Ausseeja, pravzaprav »pricincal«, ker je vožnja trajala celo večnost. Bilo je že blizu polnoči, pa ni bilo v čakalnici mesta, kamor bi glavo položil, barake, namenjene prehodnemu vojaštvu, pa polne uši. Zato se je napotal v hotel »Union«, kjer je že pri vratih trčil na gručo častnikov in jih, seveda, po predpisih pozdravil, ko se iz gruče dvigne Cankar, edini civilist med njimi.

»O, Ivan, kaj si še živ, me je kar čez mizo potegnil k sebi in me povabil, da bi se kaj pomenila. In potem sva kramljala in šele čez čas sem se zavedel, da sedim pravzaprav med samo izbrano slovensko družbo. Pomikala sva se od mize do mize in Cankar je pri vsaki mizi naročal, jaz pa sem imel želodec, prestradan kakor morski volk. Ko sva priromala tako do dolge mize na koncu trakta, je Cankar zopet naročil, a se je plačilni postavil po robu, češ Cankar bi že naročal in naročal, a kdo bo plačal, saj se je ceha vzpenjala že v triglavske višine, Cankar pa hud kakor vselej, kadar mu natakarji niso hoteli ustreči. Zahteval je naročeno, a plačilni odbil. Prerekanje je naraščalo. Slišati ga je bilo že po vsej kavarni, ko tam pri vratih nenadoma zarožjajo sablje. Mislim sem, da se nama s Cankarjem ne obeta nič dobrega, v resnici pa je bila vojaška jeza namenjena natakarju: »Prinesi Cankarju, kar ti naroči, toploritnik! Nosi! Vse plačamo mi«, pesnik le s težavo zadrži smeh, nesposoben za današnji dan, za pogreb, ko ljudje govorijo komaj polglasno ali celo šepetaje, tako da je množica podobna valujoči gladini, šepetu valov, ki jih ziba veter. Tak je bil. Za dobrega znanca in prijatelje vse, a za gospodo trn v peti.«

»No, danes je tudi gospoda tu,« namigne s pogledom na znane ljubljanske gospode in mogočnike profesor Andrej.

»Tu so, da, tu so,« pritrjuje pesnik Ivan Albreht. »Toda ne s čistim srcem, zapomni si to! Ni še dolgo, ko so govorili: S Cankarjem je križ! Konec je z njim! Kdo pa se še zmeni zanj, odkar se družijo s samimi šlosarji in tišlerji. Danes se jim najbrž ne tresejo hlače samo pred Cankarjem, marveč mnogo bolj prav pred temi tišlarji in šlosarji. Le poglejte jih, delavce!« pokaže pesnik, sam s pesnimi na strani razreda, ki mu je prav pokojni pisatelj napovedal prihodnost in jih imenoval, da so to pleča, ki bodo nosila usodo slovenskega naroda — naroda proletarca. »Toda, kdaj bo to? Njegovi vodniki, tako vsaj je videti, so se v zadnjih tednih pogospodili,« postane pesnik zamišljen, dokler se mu misli z vrsto, ki se še vedno pomika mimo pokojnega nesmrtnika ne vrnejo k Cankarju. »Kdo bi si mislil, da je tako blizu smrti, pravi pesnik ob misli na svoje zadnje srečanje s pokojnikom. Niti tri mesece ni (bilo je sredi septembra, ko se je Cankar vrnil z Bleda), ko je bil zadnjič z njim skupaj,« S Koroškega sem se pripeljal in s prijateljem sva zavila k 'Fajmoštru' za vodo. Pila sva in kramljala, ugibala o morebitnem skorajš-

njem koncu vojne in podobnih rečeh. Potem pa sva se spomnila, da bi nama o tem lahko vedel povedati kaj več Cankar, ki smo ga smatrali za nekakšnega vidca v prihodnost. Krenila sva k Štruklju, kjer je bil Cankar na hrani. Našla sva ga, potem pa smo zavili v Unionsko klet, pravzaprav pobegnili pred nekim Cankarjevim znanecem, ki ga je imel že preveč. Drugače je čisto fejest fant, je rekel Cankar, samo pijanega ga ne morem videti...«

»Tako?« završi med družbo, kakor da bi s tem začudenjem hoteli Albrehta opozoriti, da tudi Cankar ni bil vselej trezen.

»Da, tako, je rekel. Pijancev, kadar je bil trezen, sploh ni mogel trpeti. Sicer pa tudi sam ni bil velik pivec, le naglo se ga je oprijelo. Prehod iz treznosti v pijanost je bil pri njem sunkovit, trenuten. No, in to naj bi bil edini Cankarjev greh v Ljubljani, ki slovi kot mesto veselega pijančevanja in kjer je vsak drugi človek mnogo večkrat pijan, kakor je bil Cankar. Toda v množico ljubljanskih in drugih slovenskih pijancev se nihče ne obregne, celo v take ne, ki jih je videti iz množice ne, ker je njihova suknja zlikana, njihova denarnica nabita, njihov piškrček pa pristavljen tja, kjer kuha oblast za svoje odbrance. Oblastniku, najsi bo še tako pijan, ne bo nihče rekel pijanec. Umetniku pa, če bi šel samo trikrat na leto ven iz svoje sobe in od svojega dela in se takrat napil, bi prilepili takoj pijanski vzdevek, kakor da je sleherni dan pijan in da je pijača tisti čudežni sok, ki poraja umetnine in ne umetnikova ustvarjalna moč in potrpljenje in vse drugo, kar je potrebno, da je umetniško delo ustvarjeno. In tako delo, to ve sleherni, ki sam piše, terja največjo zbranost, največjo treznost. In tudi Cankar je bil tak. Sam vem, ko sem kot študent zahajal k njemu na Rožnik, da je pisal vselej stoodstotno trezen, najraje v ranih jutranjih urah tja do sredi dopoldneva, ko smo si ga upali zmotiti. Je tako ali ne?« pesnik Albreht pogleda profesorja Andreja.

»Res je,« pritrudi profesor Andrej in se nervozno prestopi.

»Razumjivo, Ljubljanci ga niso videli nikoli, kadar in kako je delal. Videli so ga samo, kadar so ga srečali v mestu, ko je zavil v to ali ono gostilno kakor sleherni človek, potreben sprostitve in razvedrila. In ker je bil vselej utrujen, kadar je prihajal, in še poln ustvarjalne napetosti, se ga je vidno tako naglo oprijelo. Ljudje pa: vidite pijanca, vsak umetnik je pijanec, ha! In to v prvi vrsti tisti, ki so sami največji pijanci! V tem vidijo opravičilo za svojo pijanost, izgubljenost in zavrženost! Zato poberi kamen in ga vrzi v umetnika, češ tudi ta spada med nas, med zavržence! Prazna jalova drevesa so! Vanje ne bo nihče vrgel kamna. Zato pa ga bodo oni in z njimi tudi drugi šentflorjanci vrgli v umetnika, ker je drevo, ki poraja žlahtne sadove; ljudje pa vržemo kamen samo v tako drevo, s katerega lahko sklatimo sad. Če se ne motim, sem to nekoč bral v neki, če ne celo uvodni pravljici iz Pravljič tisoč in ene noči...«

Pesnik bi še govoril, a umolkne, kakor da se mu je beseda zataknila v grlu, obenem pa prebledi, kakor da mu je presahnila kri.

»Ne, nemogoče! To je privid,« izgolči in si gre z roko preko oči.

»Kaj je?« ga drugi osuplo pogledajo.

»V privide ne verjamem. To bi bila mistika ali pa blaznost,« strmi v vrsto, kjer se mu zdi, da se med kropilci pomika Ivan Cankar sam. »Cankar?« strmi tja, ker privid' ne izgine. Tik pred Franom Saleškim Finžgarjem je. »Ne, nemogoče! Pogledjte tja, kjer je Finžgar!«

Besedo Fran Saleški Finžgar slišijo tudi idrijski dijaki, med njimi Slavko. Majhen, kakor je, bi se rad dvignil na prste ali zlezal kam višje, da bi videl pisatelja povesti »Pod svobodnim soncem«, ki jo je v Penzbergu tako rad prebiral in ki jo zna domala na pamet.

»Finžgar? Ga ti vidiš?« vprašuje za pol glave večjega sošolca in svojega novega prijatelja Karla.

»Ne, ne vidim,« zmaje Karl z glavo.

»Za božjo voljo, on je. On, Cankar,« zadrhti profesor Andrej.

»Ne, ne, ljudje božji, brat je, njegov brat, pred vojno drvar ali kaj v slavonskih gozdovih. Majhen je kakor Cankar in za drvarja na oči skoro neverjeten. V svetli obleki je. Verjetno v Ivanovi, ogrnjen z Ivanovo pelerino,« pravi nekdo v družbi, na videz starejši visokorasel človek in dober Cankarjev znanec pesnik Cvetko Golar.

»Rekel sem, da je nemogoče,« se pesnik Ivan Albreht otrse svete groze.

9

Da, Cankarjev brat je. Brat Ivana Cankarja in brat duhovnega gospoda monsignorja Karla Cankarja, visokega duhovniškega dostojanstvenika v sarajevski škofiji. Človek je, ki se ni nikoli dvignil iznad klanca siromakov. Šele davi je prispel in slavnega brata še ni pokropil. Samo s Karlom se je šele srečal in Karl mu je izročil Ivanovo zapuščino, obleko in pelerino in Ivanov klubuk.

— Lahko jo boš pre naredil. Krojač si, — je rekel.

— Hvala, brat, — je rekel bratu, ker je bil obleke res potreben, saj je prišel v Ljubljano še napolvvojaško oblečen. Brat Franc ne ve, da ga zdaj Ivanovi znanci in občudovalci opazujejo in ga imajo za drvarja, čeprav je v resnici krojač v Popovači na Hrvaškem. Pripeljal se je. Ko bi imel likalnik, bi Ivanovo obleko in pelerino zlikal. Tako pa je svaljkasta, prav taka, v kakršni se je pred kakimi sedmimi leti slikal Ivan v Sori na Gorenjskem v družbi z bratrancem Izidorjem (tudi ta je doktor, duhovnik in spoštovan gospod), z igralcem Antonom Verovškom (ta je že umrl in je Ivan pisal o njem) ter s sorškim župnikom Franom Saleškim Finžgarjem, z gospodom, ki stoji v vrsti kropilcev tik za njim in ki ga prav tako z občutjem svete groze opazuje, a ga Franc ne vidi, saj bi ga drugače prepoznal po fotografiji, ki mu jo je pred vojno poslala v Popovačo sestra Neža, poročena z oficirjem Počem, ki so ga že sprejeli v novo kraljevo vojsko in ki se bo že prihodnje dni odselila v nekoč omenjeni Zemun v bližini Beograda, sedanje prestolnice nove države, stare komaj trinajst dni.

Ne ta država ne sorodniki Francu niso mar. Človek je samotni, vselej samotni in na svetu ni nikogar, ki ti je v resnici dober in drag. Celó Ivan bi mu ne bil, ko bi bil tak kakor drugi. Toda Ivan je marsikdaj, kadar je prejel za svoje pisanje kak denar, pomagal bratom in sestram. Pa tudi gospodo je sovražil, kakor jo je sovražil in še sovraži Franc, čeprav se zaveda, da je to sovraštvo brezplodno in nemočno. Ne verjame, da bi bilo mogoče svet spremeniti, kakor je verjel Ivan in verjamejo mnogi, ki jih je spoznal in srečal v vojski in ki so sanjariji o nekakšni prekuciji, ki bi zbrisala s sveta gospodo in odprla življenje, človeka vredno življenje ubogim človeškim revam.

— Neumnost, — je na take sanjarije odgovarjal ubogi krojač. Preveč je na svetu revežev in svet premalo bogat za vso rev-

V zvezki »Zvezki« 72.
Tone Tomazin: Vas v Zilski dolini

ščino, ki se iz dneva v dan poraja z reveži, novimi reveži, ki jih je kljub bogati žetvi smrti med njimi iz dneva v dan več.

Ivan je seveda verjel, ker je verjel v človeško dobroto. Bil je sam dober, mnogo predober, saj je ljudem pomagal celo takrat, kadar je sam stradal. Tudi njemu je kdaj pa kdaj poslal kako krono. Ni še leto od tega (o pač, lani novembra je bilo), ko je Ivana iskal po Ljubljani in ga res našel v točilnici v »Rožcah«. Tisto kelnerico je vprašal, če ga pozna, in pričakoval, da mu bo odgovorila, kakor so mu odgovarjale druge natakarike, da ga poznajo, a da ga ni, dokler ga neka punčara ni s posmehljivo vestjo napotila tja v »Rožce«.

— Tam je kuhan in pečen. Zofka mu je všeč. Norica, ki bi si nazadnje še nakopala takega nemanča in pijanca.

Najraje bi po ustih punčaro. Ko bi rekla pijanec njemu, bi ji ne zameril. Tako pa je rekla bratu, ki je bil vendar pisatelj in godpod in ki v resnici ni bil pravi pijanec ali vsaj tak ne, da bi ta vzdevek zaslužil. Ko bi ga vsi kakor tista punčara zaničevali, bi ne bilo toliko kropilcev in bi Ivanu ne pripravili takega pogreba.

»Saj to ni pogreb, marveč velika maša. Za samim škofom bi ne šlo toliko ljudi,« si pravi Lani, ko bi mu kdo povedal, da bo Ivan že čez leto mrtev in da mu bo vsa Slovenija pripravila pogreb, bi ne verjel, saj toliko zaničljivk čez Ivana kakor tisti dan lanskega novembra (mraz je bilo, mraz, prav tak ali pa še večji kakor danes) še nikoli ni slišal, niti na domači Vrhniki ne, kjer so domačini med seboj govorili o Ivanu samo kot o faliranem študentu, izgubljenju in pijancu, čigar pisanje sicer dviga prah, a ni vredno, da bi njegove stvari človek bral. No, Franc se na to ni razumel, pa tudi nobene knjige, ki jo je napisal Ivan, ni prebral. Pa jih je biloveliko. To vidi iz dolge vrste vencev, pravih lovorovih vencev, ki jih držijo v rokah mladi ljudje in na katerih so napisali povesti, iger in drugih reči, ki jih je napisal. Tudi o njem bo pisal, mu je lani, ko ga je iskal in našel v »Rožcah«, rekel. Tisto dekle, ki jo je povprašal po njem, je bilo edino med natakaričami in natakariji, ki je Ivana imenovala spoštljivo z gospodom.

— Gospoda Cankarja bi radi? — jo še sedaj vidi, kako ga je pogledala.

— Ja, hrata, — je rekel in se opiral na tenko paličo, ki so mu jo dali v vojaški bolnici, ko se mu je zacelila rana pod kolonom, da bi lažje hodil.

»Brata? Glej, to bi lahko uganila. Podobni ste mu. Prav tak ste kakor Janez.

Janez mu je pravila. Tako, kakor so ga klicali doma.

»Janez? Hm, tako ga je klicala mati,« se Francu zaostri pogled, kakor da je pogledal v tisto davno preteklost, ki pravzaprav ni tako davna, a se človeku zdi, da jo od nje ločijo stoletja. Ivan je bil nekaj let mlajši od njega. Koliko Francelj (tako so ga klicali doma), ne ve. Niso bili gosposki ljudje, ki praznujejo godove in rojstne dneve sleherno leto, tako da jih ne pozabijo. On za Ivanovo rojstno leto in datum ne ve. Ve le, da je on, čim se je izučil pri očetu krojaške obrti, odšel v fremd in se je le kdaj pa kdaj vračal domov, v najhujši sili, kadar ni bilo zanj v krajih, ki jih je prehodil, posla. Navadno je pot do doma prepročal, saj je bila Vrhnika daleč.

— No, prišel sem, — je navadno rekel, kadar je prišel domov.

— Ti si popotnik brez doma in pokoja, — mu je Janez večkrat rekel.

Tudi lani je bilo tako.

— No ... vidiš, — je rekel, ko je stopil s tisto ljubko in prijazno kelnerico pred Janeza. To je bil pozdrav. Ljudje, obsojeni na romanje iz kraja v kraj, se ob srečanjih ne pozdravljajo in se niti ne poslavljajo s pozdravi. Svet le ni tako širok in velik, da bi se še kdaj ne srečali.

— Francelj! — je vzkliknil in ošinil oficirje, ki so njega, Franca, ostro pogledali, čeprav jih je po vojaških predpisih pozdravil, kolikor je pač mogel, šepav, kakor je iz bolnice prišel, in naslonjen na palico. Janez pa po oficirjih: No, kaj zijate! Vi bi ga morali pozdraviti, ne pa da vas on pozdravlja. Vi in jaz ga nismo vredni. On prihaja iz jarkov, smrti v obraz je gledal, gledal sleherni dan, sleherno uro, sleherni trenutek, mi pa sedimo tu na varnem in ... no, ne bom govoril, sedi, Francelj, prise- di ...

Njemu pa je bilo nerodno in se je znašel z bratom šele, ko so oficirji popili in odšli.

— Sovražim jih, šarže preplete, — je prhnil za njimi. Ko bi ne šli, bi šel on in pustil Janeza, kakor je včasih odhajal od doma, kadar ga je oče pogledal in prekinil njegovo mrmrajoče popevanje hrvaških pesmi z vprašanjem, če se že ni dovolj oddahnil. Brez besede bi šel, kakor je včasih po takem očetovem vprašanju brez besede zlezal s peči, povezal svoje stvari in

(Nadaljevanje na 32. strani)

šel. Tudi Janez se je tistega dne lani spomnil njegovih odhodov od doma.

— Vselej si se poslovil brez vzdihla in zamere, meni pa je bilo tesno in obenem lepo pri srcu. Zdelo se mi je, kakor da si nosil nekaj mojega s seboj po svetu, kos mene samega... A kako zdaj? Kod si hodil?

To vprašanje ga je začudilo, kakor da Janez ni videl, da šepa in da se opira na palico.

— Iz špitala. Poprej sem bil na fronti, — se je spomnil, da ni Janezu nikoli pisal ne domačim, kam ga je ponesla vojna.

O tem je govoril Janezu, ko ga je povabil s seboj na Rožnik. Janez mu je ponudil tobak in mu hotel zviti cigareto, saj je imel tudi roko obvezano, a mu ni pustil. Všeč mu je bilo, ko ga je Janez gledal, kako si s poškodovano roko spretno zvija cigareto. Oba sta pomežikovala in se smehljala.

— Vražji si se spremenil. Obraz so ti gube preorale. Teh zarez kraj ust in oči pred vojno nisi imel.

— Tudi ti nisi videti več mlad, Janez. Tudi tebe je življenje zdelalo. Karl pa je najbrž še vedno kakor mladenič, čeprav je samo leto ali kaj mlajši od tebe. Gosposki škofovski kruh je. Ta pa je svež in mehak.

— Kljub temu je dober človek. Najboljši izmed nas vseh, — se je Janez zavzel za brata kanonika.

— No, da, ti že veš, — mu ni oporekal. Brat ni slab, čeprav mu je po njegovo bolj šlo za Janezovo dušo, kakor za Janezovo pozemeljsko srečo. Vse do smrti je bil pri njem in poskrbel, da so ga pomazili s poslednjim oljem in posvetili s poslednjimi zakramenti, da bi Janez ne zapustil sveta kot socialist in brezbožnik, čeprav se Janez zadnje dni svojega življenja ni ničesar zavedal in je, kakor mu je davi Karl sam pripovedoval, samo blodil, imel pride in ni spoznal niti Helene, neke učiteljice iz Postojne ali, vrag si ga vedi odkod, ki si jo je Janez želel videti, pa ni verjel, da je res ona, marveč je v njej videl smrt.

— Ti Karla nisi imel nikoli v resnici rad, — mu je Janez pred letom očital.

No, da, če je odkrit, je v bratu videl samo še gospoda, tujca, kakor smo si tuji vsi ljudje, tudi če nas veže krvna bratovska vez. Karl ni bil Janez, ki je kljub šolam ohranil preprostost navadnega človeka in s katerim si se lahko pogovoril tudi o vsakdanjih stvareh po domače, po vrhniško, pa tudi okraša ga lahko, če je trenutno na boljšem od tebe. Tudi takrat na Rožniku ga je krcnil in priznal, da mu zavida, ker leži na gorkem in mehkem vse do jutra, ne da bi ga kdo vrgel iz postelje s kaplarskim lajanjem: Auf! Janez pa se ni mogel načuditi, kako je mogel on, Francelj, droben, majhen in šibak zaiti med vojake, kakor je rekel.

— Tudi ti si bil. V vojni so še konji, namenjeni šintarju, dobri, — mu je rekel.

— To imaš prav. A jaz sem se vseeno izmazal, še preden bi me poslali v klavnico.

— Res, v klavnici ni bilo prijetno... A kaj sem mogel. Pošljejo ti vpoklic! Najdejo te, pa če bi bil na koncu sveta. Tudi mene so, čeprav sem romal po Slavoniji. Ravna zemlja. Ravne ceste, Zrak, da bi ga jedel. Dnevi kakor praznik. Življenje poceni. Malo dela, dobro življenje. Celo ženske so me zamikale. Hotel sem se oženiti, pa ti pride vojska prekleta...

— Prekleta, — je Janez pritrdil, potem pa vprašal, zakaj je bil ranjen.

— Čudno vprašanje. Zato nas pošiljajo v vojsko. Da nas pobijejo in pohabijo. Eh, dragi moj, mnogo mrtvih, mnogo ranjenih tam na Dnjestru.

— Kaj, že na Dnjestru si jo skupil? — mu Janez ni verjel.

— Kakopak! Drugače bi se ranil sam. Pa mi ni bilo treba. V rovu čepim kakor drugi. Sam ne vem, kako se je zgodilo.

zasvetilo se je, kakor da se je podrlo nebo. Tresknilo kakor v kamonolomu. Malo me je zaskalelo. Od svetlobe, si mislim, ker me je zaskalelo najprej v oči. Bolečine v roki in nogi še nisem čutil. Šele kri, ki je brizgala iz leve roke, mi je rekla: glej, skupil si jo. Hočem seči po obvezi, pa se ne morem premakniti. Desna noga je mrtva. Kakor iz kamna... Eh, pa sem se kljub temu zakrohotal, ko vidim Jurija, skopuha, kakršnega le redkokdaj srečaš. Nikoli ti ni privoščil niti dima iz cigarete, čeprav ni kadil in je cigarete, ki jih je dobival, prodajal. Prodajal za drag denar in si s to kupčijo zaslužil denarja za pravo bogastvo. A ta denar je imel v nahrbtniku. V nahrbtniku, ki je ostal tam zunaj na ravni, ki jo je kosil z ognjem sovražnik... Skoro jokal je in tarnal za nahrbtnikom, po katerega si ni upal. V nahrbtniku pa denar, veš, Janez! Denar, za katerega bi zapisal dušo hudiču, življenja pa seveda ni hotel izgubiti. Kaj ti bo bogastvo po smrti? Bogataši se tega zavedajo in zato jih je smrti tako strah. Revežu je smrt marsikdaj edino odrešenje, bogatašu pa je smrt zares smrt: konec uživanja, konec življenja. Tudi Jur je sanjaril, kaj vse bo počel s tistim denarjem, ko bo vojne konec. Računal je, koliko bo še izkupilci za svoje cigarete in si želel, da bi vojna še dolgo trajala, samo da bi postal velik bogataš. Nihče ga ni maral. Tudi jaz ne. Pozabil sem nase, ko sem ga videl bednega in nesrečnega in pri tem sem užival. Mislim, da to ni noben greh, uživati nad nezgodo sebičnikov in pohlepnežev. Režal sem se mu, on pa se ustavi ob meni in mi pravi: Francelj, bankovce, vse bankovce imam v ruksaku! Francelj, skoči ponj! Petak, cel petak ti dam...

Tako je pripovedoval Janezu. Pripovedoval komaj pred letom. Prespal je pri njem, zjutraj pa sta šla dol v gostilniško izbo na močan čaj. Mraz je bil in v obleki, kakršno so mu dali, ko so ga izpustili iz bolnišnice je drhtel. Janez je to opazil. Ni mu mogel dati toplejše, saj je tudi sam imel letno na sebi, oziroma tisto, v kateri sedaj leži na parah.

»Jezus, kaj je zares mrtev?« se Franc novič zgrozi nad bratovo smrtjo. To ni pravično. Mlajši je od njega. Še bi moral živeti, saj lani še ni bil videti tako slab, da bi bil že zrel za smrt. Celo dobro je zgledal. In smejal se je. Smejal, kakor sta se smejala oba.

— Romarja sva, Francelj! Oba sva romarja, večna romarja, — je govoril.

— Romarja, Janez, — je pritrjeval in dvignil palico, pravo drobno gosposko sprehodno palico, ki so mu jo dali, ko so ga odpustili iz bolnišnice.

— To ni romarska palica, — se je Janez za trenutek zresnil.

— Seveda ne! Dali so mi jo, da ne bom pozabil, da sem bil v vojski! Dali so mi jo čisto zastoj. Dobri ljudje so to, Janez, dobri ljudje, mar ne, — se je krohotal, potem pa ga je Janez vprašal, kam misli sedaj.

Te Janezove besede so zvenejele kakor očetove. Kakor da bi spregovoril oče in ga vprašal, ali se ni že odpočil.

— Eh, da, kam sedaj? — je vzdihnil in pogledal brata. Tudi tam gori na cesarskem Dunaju, ki zdaj ni več cesarski, so ga vprašali, kam bo šel, čeprav bi rad ostal, saj v bolnišnici ni bilo slabo, privadil se je je, življenje je bilo zastoj, hrana boljša kakor zunaj ali v vojašnicah, kjer so stradali, nikamor se mu ni mudilo, oni pa so ga verjetno bili že siti in bi se ga radi znebili. Rekli so mu to obzirno kakor včasih oče, on pa je vedel, da bo moral na pot. Ker ni takoj odgovoril (vse je prišlo tako nenadoma), so ga vprašali, kje je doma, pa se je spomnil na lepe čase v Slavoniji in mu je z jezika zdrsnilo, ne da bi pomislil, da je invalid in da tam doli nima več kaj iskati in da najbrž ne bo več srečal tistega dekleta v Popovači.

— V Popovači, misliš? — ga je Janez pogledal.

— Kajpak! Tako sem jim rekel že tam gori. Kam pa naj bi šel? — je rekel, si zapel suknič in vzel palico, na katero se naslanja tudi sedaj, ko čaka, da bo še pravočasno prišel do mrtvega brata, ki leži v Narodnem domu kakor v kaki cerkvi in ki ga bodo pokopali s slovesnostmi kakor kakega škofa.

— Janez, Janez, kaj bi jim zabrusil, ko bi se prebudil iz smrti in se dvignil iz krste. Ni solze v mojih očeh. Nikoli je ni bilo. Posušile so se mi že v otroških letih. In vendar sem te imel rad. Rad edino tebe in Karlo, sestra Karlo, ki je že zdavnaj nesrečno končala... Moj bog, kdaj je bilo že to, — se ne more spomniti. Mati je umrla leto, preden se je prelomilo stoletje, očeta so pokopali pred dobrimi štirimi leti. Bilo mu jih je že čez sedemdeset. Ne bi se tega spomnil, da se lani tistega poznojesenskega dne nista menila z Janezom tudi o tem.

— Mati se je izgarala za nas, — je rekel Janez, ki se je vse življenje čutil krivega, ker v otroških letih ni znal ceniti vse mamine dobrote.

»No, mehko srce je imel, vselej mehko srce, čeprav je bil v besedah marsikdaj zloben. Toda zloba na ušnicah, ni zloba v srcu. Te ni poznal nikoli. A očeta ni cenil, vsaj tako ne, kakor bi ga že zaradi spoštovanja moral...«

— Oče se nikoli ni pretegnil. Zato je dočkal lepo starost, — je govoril še lani, potem pa sta preresetala vso družino od sestre Neže do Francke, ki je prav dobro poročena v Celju.

»Gostilničarja in posestnika ima. Ni ji slabo. Malce sramovala se me je davi ob srečanju pred možem, ki me je prav tako pisano gledal, kakor da sem prišel z drugega sveta. In tisti Nežin oficir tudi. Mogoče bi me bila vesela še Karla in Josip. Toda teh dveh ni. Josip je v Parizu, če je še živ in če še suče šivanko. Karla pa je mrtva, mrtva. Končala je v Ljubljani...«

— Ne samo pred materjo, tudi pred Karlino se čutim krivega, — se je Janez lani obtoževal, brez potrebe obtoževal, saj je ni on pognal v samomor, marveč neka druga oficirska baraba, ki ji je obljubljal zakon, pa ji je dal samo svojo bolezen, o kateri so baje celo poročali časopisi, klerikalni »Mir« v Celovcu, ki je poročal o Karlinini smrti.

— Niso poročali zaradi nje, na našo družino so hoteli pljuniti. Pljuniti zaradi mene, — mu je Janez pokazal lani izrezek iz tistega časopisa, v katerem je pod naslovom SAMOMOR ŽENSKÉ, dne 15. maja 1907 (da, glej, zdaj se spominja, natančno spominja datuma) pisalo, da je v petek zvečer tridesetletna kuharica Karolina Cankar skočila v Ljubljano s šentjakobskega mostu, v reki, narasli od večdnevnega deževja, plavalala do frančiškanskega mosta, nato pa izginila v motnih valovih. Samomorilka je sestra slovenskega pisatelja Ivana Cankarja in je baje zaradi neke neozdravljive boleznin poiskala smrt v valovih Ljubljane.

— Kaj bi? Pogumna je bila. In nesrečna! Nesrečnim pa je življenje smrt in smrt življenje, — je tolažil Janeza.

— To si lepo povedal, — je rekel Janez, vseeno pa se ni nehal obtoževati, da za Karlino ni zadosti skrbel in se je na Dunaju celo sramoval, podobno kakor nekoč matere, ko ga je prišla obiskat in ga čakala pred ljubljansko realko. Pri Löfflerjevih je stanoval in Karlina je bila tiste čase na Dunaju, kjer je služila. Prihajala ga je obiskovat, on pa...

— Vsak človek, tudi najbližji, ti postane nadležen, če nenehno trka na tvoja vrata in te moti pri delu, — bi rad ustavil Janezove samoobtožbe, a jih ni mogel. Janez je govoril in se izpovedoval, kakor da bi bil pred spovednikom.

— Pri Kristanovih sem bil... pri Adi in Ethinu, ki je tik pred vojno odšla v Ame-

riko... Tja sem šel, ko sem zvedel, oziroma našel njeno poslovilno pismo...

Janez je govoril o tem razmišljeno in nepovezano, vplétal v pripoved svojo takratno kandidaturo pri državnozbornih volitvah za poslanca Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in Karlinin samomor, ki ga je storila tiste dni pred samimi volitvami in ki so ga nasprotniki izrabili v boju proti njemu. Tudi slovenski koroški katoliški »Mir« je objavil tisto novico zaradi njega, čeprav je bila objavljena dan po volitvah, a je bila po Janezovo prav gotovo namenjena, da bi izšla na dan volitev, če že ne dan poprej, ko bi bilo mogoče in ko bi Karolina ne izbrala za dan smrti petek.

— Vse se je dogajalo pri belem dnevu. Ljudje so videli, kako je skočila z mosta v naraslo Ljubljano in pri tem zadela z glavobom mostni slop in najbrž že takrat omedlela. »Mir« ni pisal resnice, ko je zapisal, da je plavala do frančiškanskega mostu. Ljudje so jo videli. Hoteli so jo rešiti, a niso mogli odvezati čolna ali pa se jih je pri čolnu nabralo preveč, da bi mogli s čolnom naglo za njo. Tako je izginila v valovih... Jaz sem bil ta čas v Tivoliju. Dve dekleti bi se radi pogovarjali z menoj o mojem delu, pa smo govorili samo o Prešernovem spomeniku, oziroma muzi, nad katero so se ljubljanski malomeščani zgrazali. Celo Vladimir Levstik je takim malenkostim podlegel in napisal zbadljivko v »Osi«. Ne bi se spominjal, ko bi me prav tedaj tako sunkovito ne zabolelo pri srcu. Tako sunkovito, da me je skoro vrglo... In to prav tedaj, ko se je Lina (tako je kdaj pa kdaj imenoval sestro Karolino) vrgla v Ljubljano... Nisem vedel. Toda že med potjo, ko sem se vračal v mesto, so mi povedali. Stekel sem k Ljubljani, potem na mestno redarstvo, čakal, da jo bodo našli, pa so rekli, naj grem v hotel, kjer sem takrat prebival, tam pa so mi dali pismo, naslovljeno name. Bilo je Dragotinino (tudi tako jo je včasih imenoval). Tole vidiš, — mu je pokazal in nato prebral: Oprosti, Janez, da sem se odločila tako, saj me poznaš in veš, da ni druge poti. Tu ti prilagam dva goldinarja. Upam, da bo dovolj, da me zapeljejo na pokopališče... Dalj ni mogel brati.

— Vidiš in tedaj me je stisnilo in na misel mi je prišel tisti februarjski dan dve leti poprej. Takrat je prišla Karolina iz Pulja na Dunaj. Ni me našla pri Löfflerjevih, Löfflerjevi pa sta se pritoževali čezno, da se je obnašala, kakor da bi bila moj gospodar in da je vdrla v mojo sobo, čeprav sta ji branili... In res sem v sobi našel njen listek, da pride naslednji dan zopet. Jaz pa sem se razjezil in ji z vročino dopisnico prepovedal. Vidiš, — je umolknil, potem pa vprašal, ali si lahko misli, kaj ji je pisal.

— Kaj? Kako naj bi vedel?

— Nahrulil sem jo, kaj vdira v tuja stanovanja in k tujim ljudem. Če se drzne priti, kakor mi je napisala na liste, ji bodo vrata zaklenjena. Ne maram te videti, sem zapisal. Sam sem v uboštvo, sem poudaril, in naj ve, da so mi ljudje, h katerim je prišla kakor iz Rovt, dali tisti večer kakor že marsikdaj večerjo. Opozoril sem jo, da jim v Pulj nisem odpisal, naj pride. In sicer zato, ker nimam denarja, oziroma ga imam komaj za cigarete, brez katerih ne morem pisati in živeti. Laže pogrešam hrano in trpim lakoto, kakor da bi se odpovedal cigaretom. Obenem sem ji očital, da bi se lahko pozanimala že v Ljubljani, kako je z menoj, in povedali bi ji, da imam pri njih več kakor tri tisoč kron dolga, ki ga najbrž nikoli ne bom mogel plačati. Vi imate roke, sem ji zalučal, jaz pa imam samo glavo in s to glavo si prislužim komaj za par dobrih čevljev... No, pretiraval sem. Jezem sem bil, čeprav je bilo tisto leto zame res težko leto, mnogo težje kakor druga leta... Jezem pa nisem bil toliko na Karolino kakor na sestro Johano in njenega moža,

Tone Tomazin: Skopi dom Trentarjev

pa tudi na očeta ki je prav tako kakor Volf, zoprnik prekleti (tako je imenoval sestri-nega moža), ki je Johano onesrečil in jo napravil pijanko. Lep zakon je bil to! Karolina, Nežka in Francka so lahko imele v tem zakonskem peklu dobro šolo za življenje. To sem videl in spoznal že, ko sem bil sam v Pulju. Volf je bil gobezdač in poneverjevalec. Obljubljal mi je službo, a je računal samo na to, kako me bo izkoriščal. In izkoriščal je tudi očeta, ki je tedaj popravljaj in krojil uniforme za vojsko... Tebe ni bilo. Ti si že romal po svetu. Toda Josip je bil, naposled pa je tudi sam odnesel pete in odšel v Pariz. Nekoč mi je pisal, da mu ne gre najslabše in me je celo vabil k sebi. Pa nisem šel. Bil sem prelen... Toda, kaj bi o tem. Govoriva o Karolini, pred katero se čutim kriv. Pravzaprav sem se čutil takoj, a potem še bolj, ko je Lina zapustila Dunaj in se vrnila domov — ne v Pulj, marveč zares domov, domov na Vrhniko. Dolgo mi ni pisala, toda pred božičem mi je sporočila, da je doma mizerija, taka mizerija, da se ne sramuje prositi me za kak denar...

Zopet je premolknil in ga pogledal, če ga ne dolgočasi s pripovedovanjem in če ga sploh še posluša, zakaj noč se je nagnila že globoko čez polnoč in v dimniku je jokali mrzli praznovembrski veter.

— Vidiš tisti božič tudi zame in za Löfflerjeve ni bil božič. Pa tudi Silvestrovo ni bilo Silvestrovo ne Novo leto in naslednji praznični dnevi. Toda nase nisem toliko mislil, marveč na domače, na očeta, na sestre, a predvsem na Lino. Pisal sem Levcu, naj prosí pri vsemogočnikih pri Matici, da bi mi poslali še pred božičem honorar za roman o Martinu Kačurju... Za borih šest sto kron sem jim ponudil tako delo, bore malo za čas, ki sem ga za pisanje romana porabil, pa so mi že takoj odtrgali celih sto kron... Jaz pa sem Lini, pa tudi sebi in Löfflerjevim hotel napraviti vsaj krščansko praznovanje božičnih praznikov in novega leta, čeprav sem se Levcu pri-

toževal, da moji doma mislijo, da živim na veliki nogi in da zlahka zaslužim denar, veliko denarja, kar so sklepali po tem, da je moje ime v javnosti najbolj razbobnano, čeprav ne vselej s posebno častjo... Ne, motim se... To pismo sem napisal že teden po Lininem prihodu na Dunaj... Sicer pa je vseeno. V mizeriji sem bil takrat in v mizeriji celo leto... In ni važno ali sem takrat pisal založniku Schwentnerju ali Levcu, vem le, da sem Levcu pisal pred božičem, a ni bilo nič, čeprav mi je bil Levce vselej dober... Lini sem menda takrat pisal, da se bojim, da bo njen in očetov sveti večer prav tako žalosten in pust kakor moj, čeprav sem zatrdno pričakoval, da mi pošljejo denar iz Ljubljane. Sporočili so mi sicer, da mi bodo poslali vsaj nekaj še pred božičem in če bi mi, bi Lini brzojavno poslal vsaj trideset kron, če ne več. A kaj ko v Ljubljani na dan, ko so prejeli moj rokopis, ni bilo Levca, takratnega predsednika Maticе. Njegov namestnik ni poslal mojega rokopisa za njim, da bi ga Levce lahko prebral. Rokopis pa bi moral pregledati vsaj en odbornik. Zato so izročili rokopis Finžgarju, takrat župniku v Želimljah pri Igu... Banda prekleta! Pisal sem v Ljubljano naj mi Martina Kačurja pri prici vrnejo in naj jim odslej piše knjige hudič. Tajnik Maticе se je prestrašil. Odpre blagajno, a blagajna je prazna. Hoče v banko, a banka je v nedeljah zaprta. Smola prekleta! Očetu in Lini je bilo zato usojeno, da sta bila lačna za božič, lačna, žalostna in nesrečna prav tako kakor jaz in Löfflerjevi na Dunaju. Vidiš in vse tisto me je takrat, ko je Lina izbrala smrt v Ljubljani, zabolelo in me mučilo. To sem še isti dan potožil svoji nevesti na Dunaj, svoji takratni nevesti ih obžaloval, da sem bil s sestro takrat tako nečloveški, kaj šele da bi bil bratovski...

S takimi mislimi se pomika pisatelj brat Francelj h krsti svojega brata in se... (Nadpisanje r. 34. strani)

umakne za sorodnike, kakor da ne spada mednje, čeprav mu Karl stisne roko.

»Karl... Karlina, Johana... Ivan... Francka in jaz Francelj... Bogve zakaj so nas krstili po parih z enakimi imeni. Le Jože in Nežka sta brez para, ker nosita očetovo in materino ime... Hm, tu je tudi Izidor, bratranec Izidor poleg Karla, ki mu duhovni gospod zdaj stiska roko,« opazuje Francelj duhovnika in v njem spozna duhovnika s tiste fotografije. »Tale je torej Finžgar,« si pravi, dokler se duhovni gospod ne približa tudi njemu in mu stisne roko.

»Videl sem vas, pa vam vse do tu nisem upal stisniti roke in izreči sožalja. Mislim sem, da ste privid, da ste Ivan sam, pa ste brat...«

»Brat Francelj,« zašepeta duhovniku Karl.

»Kakšna podobnost!«

»Tudi jaz sem vas prepoznal. In če sem odkrit, sem pravkar razmišljal o vas. Janez mi je nekoč pravil o nekakšnem Martinu Kačurju...«

»Res, pred trinajstimi leti je bilo... Spominjam se. Žalosten je bil takratni Ivanov božič.«

»Pa tudi Karolinin in očetov,« pravi Francelj brez zle misli. »Janez si je to gnal do smrti v dušo. Karolino je imel rad, ker je imela dušo, nežno, kakršno so imeli mati. Ko je v peti šoli napisal materi neko pesem, jo je dovolil brati samo Karolini. Drugi takih stvari nismo razumeli, pa tudi ne resno jemali...« umolkne pokojnikov brat Francelj, ker ga brat Karl in sestra pa tudi drugi sorodniki opozarjajo s pogledi, naj molči, saj se ob mrtvem res ne spodobi govoriti, obehem pa z nemimi obrazi prosijo za razumevanje tudi duhovnega gospoda in pisatelja Frana Saleškega Finžgarja, moža z zdravim in življenja polnim obrazom, vendar prav nič fajmoštrskim, ugotavlja Francelj, ki je doslej poznal samo župnike, debele župnike s trebuhu in z obrazi z dvojnimi ali celo trojnimi podbradki, širokimi kakor polna luna, na kateri se je pri blagoslovu zdelo zlato sonce monštrance majhno in nezatno. Gospod Finžgar pa je slok, z lepim, še vedno mladostnim obrazom, čeprav je brčkone starejši, kakor je bil Janez. Videti je, da ni imel nikoli takih morečih skrbi, ki so razjedale Janeza in mu skrajšale življenje morda za celo polovico.

O tem razmišlja Francelj, pa tudi prav nič fajmoštrski župnik in pisatelj, saj ga je prav revni in pokojniku skoro na las podobni brat spomnil prav na tiste predbožične dni pred trinajstimi leti, ko je prejel prvo Cankarjevo pismo z Dunaja v zvezi z romanom o Martinu Kačurju. Spominja se, da se je Cankar pritoževal nad »celo rajdo recenzentov«, ki bi morali ta življenjepis idealista prebrati in izreči svoj ja, preden bi roman sprejeli v tisk in pisatelju izplačali honorar. Cankar je res roman zelo pozno poslal in se zavedal, da bo branje dolgo trajalo, preden bodo rokopis vsi prebrali, denar pa, vsaj po pismu sodeč, je res krvavo potreboval. Zato je prosil njega, Finžgarja, poleg Levca edinega, na katerega je med recenzenti kaj dal, naj reče svoj ja, četudi romana še ni do kraja prebral in mu z možko besedo zagotavljal, da njegovo delo ni dolgočasno, da je vredno branja in seveda tudi tiska.

— Na Cankarja se lahko zanese, na pisatelja takega formata, — si je rekel, ko je prejel prvo Cankarjevo pismo in potem tisto sredo pred božičem odhajal na sejo Slovenske matice. Vprašal je tajnika Laha, kaj je s Cankarjevim rokopisom, in Lah mu je rekel, da ga bo lahko takoj dobil in ga po seji odnesel s seboj, da ga bo lahko prebral. To pa bi seveda predolgo trajalo, zato je vprašal Laha, če se mu ne zdi umestno, da bi se že na tej seji odločili za natis, saj kvaliteto dela zagotavlja že Cankarjevo ime, obenem pa bi pisatelju že

takoj po seji nakazali zahtevani honorar, da bi ga lahko prejel še pred svetim večerom. A kaj ko so se na seji stvari drugače zasukale. Še preden je utegnil spregovoriti o najnovejšem Cankarjevem delu, se je nekdo oglasil in vprašal, ali je Župančič že poslal svojo spremeno besedo k prevodu Shakespeareovega Beneškega trgovca, za katerega je že prejel celoten honorar, še preden je s spremeno besedo in komentarji opremljen prevod izročil. Prav ta Župančičeva malomarnost je povzročila med odborniki hudo jezo in potem sklep, da se nikomur več ne izplača honorarja vnaprej, če recenzente ne prejmejo celotnega dogovorjenega rokopisa, pa tudi ne prej, dokler rokopisa vsaj trije člani uredniškega odbora ne preberejo.

»Da, bilo je dvajsetega decembra,« se pisatelj Finžgar spomni datuma te seje pred trinajstimi leti, ko bi najraje ponovil Cankarjeve besede iz pisma, naj reče tem ljudem pri Matici, da so tepci in norci in da naj bodo veseli, če sploh dobe Cankarjev rokopis, ki je vreden vsaj toliko, kakor je ves »knjižni odsek s svojo družino vred«. Teh besedi ni rekel, saj bi z njimi dregnil v sršenje gnezdo. Samo Cankarjev rokopis je vzel, da bi ga čimprej prebral. Zgodilo pa se je, da so ga prav naslednji dan klicali kar k trem bolnikom v hribe, da jim je nesel sveto poslednjo popotnico, nekaj ur mu je pobral verouk v šoli, pa še večer je šel po gobe zaradi ustanovnega zbora nekega pravega društva. Zato je »Martina Kačurja« v naglici prebral šele v petek, ga takoj odposlal s priporočilom, naj se delo tiska in honorar takoj izplača. Upal je, da ga bo Cankar še lahko dobil pred svetim večerom, toda že dan po božiču je prejel Cankarjevo pismo in grenke očitke, napisane na sam sveti večer: TA BANDA PRI MATICI MI JE S SVOJO ZLOBNOSTJO IN POČASNOSTJO POKVARILA PRAZNIKE, OBENEM PA MI JE VZELA POL ŽIVLJENJA.

»Pol življenja?« se pisatelj zdrzne in zgrozi ob pogledu na dvainštiridesetletnega mrtvega pisatelja: »Ni pretiraval! Pol življenja, za pol življenja so ga prikrajšale razmere, bedne razmere, v katerih je moral kot poklicni pisatelj živeti... Glej, vsi, ki so morali ustvarjati literaturo v bednih razmerah, so literaturi žrtvovali polovico ali še več svojega življenja. Umirali so mladi in v letih, ko bi moral biti človek na vrhuncu svojih telesnih in duševnih moči. Samo zgodovino svetovne književnosti je treba pogledati, pa spoznaš to bridko, človeštva nevredno resnico.«

Tako razmišlja pisatelj Finžgar ob krsti Ivana Cankarja.

»Grenak božič si imel,« gleda v nemi in voščeni Cankarjev obraz. Šele po božiču so mu poslali večji del honorarja. »Upam, da že imate honorar in da ste vsaj novo leto dočakali lepše in lepše preživeli kakor praznike,« tako nekako mu je pisal, a se potem še isto leto čutil prizadetega in užaljenega zaradi Cankarjeve »Krpanove kobile«. Mislim je, da se ga je Cankar privoščil, ko je v stavku »Študije o gledališču« zapisal: Nastopili so v tragediji različni ljudje: tihotapci, divji lovci, žandarmi, kmetje... »Nehvaležnost sem ti očital. Mislim sem, da si me krcnil zaradi moje ljudske igre, zaradi mojega Divjega lovca, zaradi mojih povesti iz naše preteklosti...« pisatelj Finžgar motri mrtvi Cankarjev obraz, ki pa je videti še sedaj hudomušno nagajiv zaradi enega, ne do kraja zatisjenega očesa.

»Ne hudujte se, častiti gospod župnik,« se pisatelju zdi, da so se zganile Cankarjeve ustnice. »Ne hudujte se! Kaj pa vendar mislite? Z nobeno besedo v Krpanovi kobili se vas nisem mislil dotakniti. Na Divjega lovca še mislim nisem in tisto o zgodovinskih povestih je bilo naslovljeno na drug naslov. Če pa ste se čutili prizadetega, se čutite! To je znamenje slabe vesti! Kar pa sem zapisal o zgodovinskih povestih, sem

razložil preveč na kratko. O tej stvari bi bilo treba obširneje govoriti. To mislim: ZGODOVINSKA EPOHA JE NEKAJ DRUGEGA KAKOR ZGODOVINSKI ČLOVEK. NE BI OPISOVAL JUNAKA, PAČ PA BI OPISOVAL ČAS — in na sliko tega časa bi legla njegova senca tako mogočno, da bi ga gledalec ali bralec natančneje doživel in spoznal kakor iz portreta samega...«

Pa saj to so besede iz nekega Cankarjevega pisma, da, iz Cankarjevega odgovora na njegovo užaljeno pismo pred dvanajstimi leti.

»Res je, doba je važna. Doba je akter. Vanjo je položena človekova usoda. Cankar sam je hotel pisati zgodovinsko tragedijo ali povest. Tako mi je pisal takrat pred dvanajstimi leti: Napisal bom tragedijo iz dobe, ki je že tako obrabljena in posvaljkana kakor liberalni program; in tako vlačugarsko znana, da jo je oskrnil celo Aškerc... Razumem, prav dobro razumem, kaj si mislil s tem. Drugače si gledal na zgodovino, kakor smo primorani gledati mi. Zate je bila zgodovina boj, razredni boj, mi pa se trudimo, da bi našli spravo med obema nasprotjema, čeprav vemo, da te sprave ni... Zato takratno moje občutje užaljenosti in slabe vesti. Tvoje oči so zato gledale globlje kakor naše. To dokazuje tudi sedanost, čas, ki ga, o bog, le zakaj, zaviramo mi, čeprav ga ne moremo zavreti, saj je čas v božjih rokah in torej božja volja. Če mu zaviramo tok, se postavljamo po robu tudi volji, božji volji in pravičnosti in smo pred bogom zato mnogo manj pravični kakor ti, ki vanj nisi verjel, vsaj na tak, v dogme in v cerkveno poslušnost utesnjen način ne...«

»Nikar se ne greni, častiti. Vsi iščemo. Vsi bi radi, da bi bil svet lepši in boljši. Vsi hrepenimo po takem svetu, pa je vse samo iskanje, hrepenenje, blodnja in pot...«

»Zadnje, poslednje odrešilne besede ni. Vse je samo blodnja in pot,« šepeta pisatelj Finžgar Cankarjeve besede. »Toda iskati je treba, trkati. Morda so neke vrata, ki se bodo odprla...«

Tako razmišlja župnik in pisatelj Fran Saleški Finžgar, na ljubljanskih cerkvah pa udarja ura tretjo popoldan z zamolklimi turobnimi udarci pod mrzlo decembrsko nebo. Mnžica zunaj se že uvršča v sprevod. Tudi profesor Andrej uvršča svoje dijake.

»Lepo skupaj se držite. Vidva najmlajša k vencu,« ukazuje Karlu in Slavku, naj stopita k osmošolcu in primeta za trakove, slovenske trakove, na katere je najboljši risar na idrijski realki zapisal z velikimi zlatimi črkami: IVANU CANKARJU V SLOVO — Z VERO V SLOVENSKO VELIKO NOČ — DIJAKI REALKE V IDRIJI. »Daj, primi,« se profesor malodane razjezi na Slavka, ki kakor okamenel gleda proti neki ženski. »No, kam zijaš, Federl?«

»Oprostite, a mislim... mislim, da je tam moja mama.«

»Mama?« ga pogleda profesor. »No, potem steci k njej!«

In Slavko se res začne drenjati proti mami, a kmalu obstane.

»Ne, ni mama. Ni,« si gre z roko preko oči in strmi v mlado ženo, ki je mami skoro tako podobna, kakor da bi bila mamina dvojčica.

»Ni bila. Zmotil sem se,« se opravičuje profesorju, ko se vrne.

»Čudno, tako podobna je bila,« se čudi. Ne ve, da je to podobnost ugotovil že nekdo drug — sam pokojni pisatelj Ivan Cankar in da je o tej podobnosti pripovedoval prav tej ženi, ki je Slavko ne pozna in ki je natararica v »Rožcah« Zofka Resnikova. Samo zmeden je in zamišljen, nato pa prime trak: IVANU CANKARJU V SLOVO — Z VERO V SLOVENSKO VELIKO NOČ... »

O smetarki
(ki pometa Tržaško cesto)

Rad bi napisal pesem o njej,
ki jo vsak dan videvam
z metlo, ki je večja od nje,
da ne veš, kje se pričinja ji pas
in če ima sploh kakšne prsi,
in z obrazom spotegnjenim,
ko da ji kdo je čeljust premaknil na levo.
Rad bi napisal pesem,
kako jo vsak dan videvam
z metlo,
ko cesto pometa v poletni vročini,
ali s krampom,
ko led razbija v zimskem mrazu,
ali z lopato,
ko blato odgreba s ceste,
da bo lepa,
ko bodo hodili po njej
posamič ali v dvoje ali v troje
v pisarne, v šole, v tovarne
in bomo gledali zviška prek nje,
ki bo stala ob pločniku
na cestišču
z metlo ali lopato
ali krampom,
večjimi od nje,
in je ne bo nikoli nihče opazil,
ko bo zrla izza metle
in merila cesto:
Ah, da je le lepa, ko greste po njej!

Podoba žene

Že krivi se hrbet,
klecajo nogé
pod pezo bremen:
dan za dnev
v mesto, iz mesta
z mrežami kruha, sočivja,
vsega, kar potrebuje družina;
dan za dnev
ob štedilniku,
perilniku,
po kolenih in tleh.
Že ni več sija v očeh,
zamrl je smeh,
zatrli že zdavnaj
oboje možev pogled je
mrk in strm
in dolžnostni objemi.
Globlje in globlje v srce
zabada se
trn.
In vse, kar ji ostaja,
sproti razdaja
otrokom
in njemu.

A nje
skoraj več ni:
le medla še luč oči,
negotov tek
in tipajoče roke,
ki dohitele bi rade
življenja beg.

Golobi v parku pred
kolodvorom

Rad imam park pred postajo.
Rad imam te klopi
in popotne ljudi,
ko odpirajo papirnate kovčke
in razvezujejo cule,
svojo popotnico,
in jemljejo iz nje jabolka
iz domačega vrta
in sramežljivo lomijo kruh
z domačega polja.

Bogve odkod so
in kam so namenjeni.
Ampak rad imam vse popotne ljudi.

Še sam zobljem grozdje,
ki sem ga kupil v branjariji tu blizu.
Okrog mene se zbirajo golobi
in mi izpred nog sproti pozabljajo pečke,
ki jih po vsaki sladki jagodi izpljujem

Eden med golobi je droben, kakor oguljen,
mogoče bolan ali star,
ne upa si blizu.
Zato mu namenim največ pečká
in sem zadovoljen, ko jih pozoblje.

Vtem pride smetarka
z velikimi, škripajočimi garami
in dolgo metlo.
Golobi v preplah –
in odlete.
Boje se metle.
A komaj smetarka odide,
že so spet tu.
In spet zobljem grozdje
in se veselim,
saj prej nisem vedel,
da tako radi zobljejo pečke
tile golobi
v parku pred kolodvorom.

Ženska v kupeju vis-á-vis

Naslonjen v kot kupeja se delam,
ko da dremljem,
v resnici pa gledam žensko vis-á-vis,
kako zravnano tam sedi,
tenka v stas,
v okviru temno rjavih las
temnopolt obraz,
z očmi kot divji kostanj,
ki je skočil pravkar vlažen iz lupine,
z ustnicami, kot nabrekli od sokov krvi.

A ob ženski punčka štirih let:
podoba mame,
njen povzetek,
njena ponovitev,
temnopolt obraz
v okviru temnih las,
oči kot kostanj, obrvi krivi lok,
ustne, ko da iz njih bo kapnil češnjev sok.

Otrok vprašuje,
mati odgovarja.
Med njima se razpleta
živ, prijateljski pomenek.
Mama, zakaj je to,
kako je to, odkod ...

Gledam in poslušam
in želim, da ne opazi,
a ko oči zaprem
in spet odprem, se nama ujamejo oči
in že sva sredi nemih besedi
in vem, da ve,
kako jo gledam,
odgrinjam ji skrivnost oči
in resnost z ustnic tipljem, brodim,
jo občudujem in spoštujem

in tako si hitro izmisli slovar
in jezik,
ki ga doslej nihče še ni
in je le najin,
izumljen za to kratko pot
iz Slivnice do Celja.

Kak pogovor!
Kakšna slast!
Kakšno kratkočasje,
ko vem, da ni ne past,
ne strast in ne oblast,
ker tem očem želim,
naj zrejo v svojo smer,
in ustnam, naj točijo svoj sok,
komur so dane,
in cvetnim popkom,
naj se ponujajo naročju,
ki jih vabi in tolaži ...

In sem srečen,
ko zrem to lepo
mlado žensko,
kako zravnano mi sedi
v kupeju vis-á-vis

in v zahvalo
in v slovo
bi rad poljubil ji roko.

Črtomir Šinkovec

Domek

S smrečjimi vejicami domek okrasim
ko med njive širne ga postavim.
In pod oknom lipe zasadim,
da z dehtenjem spremljale sanjavim
naju bodo v belo sobico.
Ho, in vole kupim za oranje.
V toplo zemljo bom sejal semena.
Ko prikrade v domek noč se kakor sanje,
bom zaprl nalahno vežna vrata:
jaz sejal bom, ti njiva zlata.

Tiho popijva čašo vina

Daleč zašli smo
med neznane jezdece Apokalipse,
med strašno božanje dežja
v požaru jedrske smrti,
ki čez svet izgoreva.
V žalostnih očeh odseva
Hirošima.

(Brez uma
žge nestvor me velikega razuma).

V takih trenutkih
k meni prisede Li-tai-po:
tiho lije na naju mesečina,
tiho popijeva čašo vina,
tiho lije na naju slap
prabitnih stihov ...

To naj polje ve

To naj polje vé zeleno,
veter, ki se v dalj izgublja,
sonce, ki se s poljskim cvetjem
nežno kot midva poljublja.
In še mesec vé naj zlati,
ki se v rosnih kapljah smeje:
da sva ujeta v mrežo sreče,
da se ljubiva brez meje.

Ni konjev več v mojih nozdrvih

Beden, samotni in ničev
sam sebi se včasih zazdim,
ko hodim po črnem asfaltu Ljubljane
ne vidim sonca in zvezd, ne slišim vetra in
ptičev,
v smradu ulic ves začrtnim
in v duši me žge in srce me boli:
globoko iztrgane so korenine,
mrtvo drevo sem v sivi megli.
Ni konjev več v mojih nozdrvih,
ni jih več z ognjenimi grivami,
ni v mesečini nemira ciganov;
le starko srečujem z devetimi križi,
z devetimi mrtvimi sinovi –
padli so na osmih straneh te zemlje,
te čudodelne zibke rodov ...

Vaška ljubezen

Da ti voščim dobro jutro,
čakam, draga, te na bregu.
Tudi češnje v cvetnem snegu
voščijo ti dobro jutro.
Čaka dren te z zlatim injem,
da bi s soncem tod hodila:
bi zvečer te poljubila
zarja med dišečim brinjem.

Dahnul bi v oči ti sanje
v soju zvezd, ki se utrinja –
čudovit bi žar prešinjaj
me do zore pomladanje ...

Kolikšno bogastvo

Kolikšno bogastvo sem
potratil v mlinih ničevosti!
Zdaj se vračam domov trhljiv,
prazen kozolec pred zimo,
kjer še veter ne najde pristana.
Zleknem se na skalni prag –
zlizan je od solza in stopinj –
sam, kot pes za pogin.

Svedri vseh velikosti
vrtajo v moje srce ...

Vaška idila

Fantič je dejal nevesti:
ne ob blatni, prašni cesti,
kjer živžav sveta gre mimo,
tam pod gozdom še pred zimo
majhen dom si bom sezidal;
majhen dom si bom sezidal
in na polkna srce rdeče
vrezal v znamenje bom sreče.

S soncem se bom dvignil rano, da bo polje
prej zorano,
da seno bo pokošeno,
snopje pa v kozolec zloženo;
a na večer v tvoje sanje
tkal bom zlatih zvezd sijanje.
da še ti in dete speče
uzreta v sanjah zvezdo sreče.

Sladki kruh

Vi, novopečeni malomeščani,
ki živite od sinekurnih penzij in rent,
od tujih žuljev
v vilah in limuzinah,
vi, ki vam je v vsaki besedi
delavski razred
in polnih ust ste marksizma:
ste kdaj okusili sladki kruh,
kruh, ki cveti iz razuma in žuljavih rok?

Benjamin Gracer

Črne pravljice

Ko bomo poteptali ognje življenja
in bo dim zatemnil sončen obok
bomo iskali zlata zrna resnice
za odprte dlani otrok ...

Deset birokratov
eno usodo kroji
eno usodo kroji
pod dimno zaveso laži ...
pa se noben svoboden duh
noben svoboden duh
ne levi
v tej črni pravljici

(črna pravljica)

Moja generacija
s solzami dojena
Moja generacija
smrti navkljub rojena
ni spremenila sveta ...
Trudno in nemo – kot senca
vsako leto gre
čez stadion JLA

(moja generacija)

Ponosno
s srnačjo milino in plahostjo
je deklica trosila lepake
po šolskih hodnikih in klopeh:
– Očetje: razumite nas!
pa so čistilke
redno razčistile
ta kočljivi špas

in bil je ljubi mir ...
in je tekel čas

(srnica)

Pet minut pred dvanajsto
je življenje še protestiralo
na veleposlaništvu smrti
Toda volti diplomati
so branili
svoje poglede na svet
medtem ko so ga generali
natikali na raženj ...

in sonce je zastalo na jugu
za tisoč let ...

(poslednji piknik)

(Jalove so brazde
v neskončnih poljih ženskosti
brez šepetajočih vetrov nežnosti)

Odiseji sejejo
zarjavele besede
junaških dejanj
v razbrzdana naročja siren

Snubci jedo Penelope ...

(Obedovanje)

Točke so znamenja:
začetkov ali koncev
rojstev ali smrti
prihodov ali odhodov ...

Točke so glave
na mušici puške
Rane na prestreljenem telesu
Kriki v globinah groze

Točke so dinarji mojega kruha:
sramotno izčvekane
v dolgih urah
izgubljenega časa

Točke so solze na katedru
med cvetjem vaše ljubezni
ob našem slovesu ...

(šolske razlage)

Joj
kako je jokal
kako je jokal
ko se je vrnil
in jo je stisnil k sebi ...

Njeni veliki trni
so se mu zasadili v telo
in naslonila mu je
svoj rdeči cvet
na trudno čelo

Ni ga vprašala
kako je umrla
ljubezen na Zemlji

Izkrvavel je v hrepenenje ...
(urnitev Malega princa,
mojim učencem: 1975/76)

Samopovnanjenje

1.
Večer hlapi
pod žarnico neba.
V velblodast molk
razcvetajo se zvezde
in slep kristal je utonil
v ritmu sna.

2.
To noč, kot često,
hranim se z utvaro,
kot Zemlja – v njej vre ogenj
v noč polzim,
kot sveča, ki se razkadi
v soparo
se v nenavzočnost
pivnam in gubim.

To noč, ko Maj
je utrujen slekel kožo
in veter je odsidral
v noč brez mej,
v deželi pesnikov
sem videl rožo,
ki svojo luno ima
namesto vej.

3.
Zapustil sem
apneni prod stoletja
saj prostor že v
škrlaten čas kaplja.
Ne nudi Eukumena
več zavetja
kot Mesec, ki po nebu
v čas vesla.

4.
Zapuščam svoj segment,
ker išče težo,
nič več ne pijem
kri izkopanin.
Razpustil sem vse žile
v travno mrežo,
v brezsenčni čas,
v Lipalij, v strt spomin.

Viharni lesk v očeh
se v nemost steka,
tema kot solza
časa vzvalovi.
Dežela pesnikov
je temna reka,
ki v vetru
usak trenutek se gubi.

5.
In jutro rdi
pod žarnico neba.
V velblodast molk
osipajo se zvezde
saj slep kristal je utonil
v ritmu sna.

1.
Kaplja spoznanje
na obraz,
na neresnični čas
in na glasove
kot cvet dežja
in nikdar ne ovne.

V rojstvu že
pokopal sem to pesem,
ki sebi v škodo,
drugim v bled spomin
poslušna veter.
Saj smrt je le
povnanjenje nečesa,
nečesa kar
približno dogori.

2.
V žaro iz krvi
sem nemost stresel,
pretopil molk
v očesni mineral
in v listje sonca,
v to pomlad,
ki vsipa se z neba.
Saj skoraj mi je
temelje razžrla
in me objela
kot pričakovanje
nečesa daljnega,
v duetu trajnega
in kot nebo,
ki sega z glasom teže
v pergamente.

Pomlad in smrt
podajata si roke
ob uri, ki prepletla
je ves čas.
Nagrobnike prerašča
mah spoznanja
in nas objema
kot pričakovanje
nečesa daljnega,
v duetu trajnega,
v duetu smrt in pa pomlad.

Cvetko Zagorski

NAJINA PLANINSKA PREIZKUŠNJA

Letošnjo pomlad je dobil naš fant za rojstni dan planinsko izkaznico. Pravo planinsko izkaznico, kot jo imam sam. V njej piše: Igor Tainta, rojen tega in tega dne v mestu Temintem, po poklicu učenec, slovenske narodnosti, jugoslovanski državljani...

Vam se mogoče niti ne zdi vse tako pomembno in imenitno, kakor se je zdelo nam, ko smo si ogledovali tisto knjižnico — saj smo bili vsi nekega dne rojeni, imamo neke poklice, samo neke narodnosti in tako naprej. Že res, ampak če je to prva uradno izdana izkaznica, tako rekoč legitimacija, in je v njej tudi lastnikova fotografija (nalašč zato je šel v mesto k fotografu, prej se pa brez prigravarjanja umil, oblekel kakor za prvi maj in skrbno počesal v prečo, kar se na sliki vse lepo vidi) in če je pod sliko lastnoročni podpis brez packe in če nosi izkaznica tudi registrsko številko 247634 pa še pečat planinskega društva in podpis predsednika in tajnika, vsa ta vsebina pa je zavita v čisto nove, zelene polivinilaste platnice... no, radoveden sem, kateri fant na svetu bi ne bil ponosen na tak dokument!

»Zdaj, ko imaš planinsko izkaznico, pojdeva na Triglav!« sem rekel Igorju in požrl tisti pogoj, s katerim starši tako radi grenijo svojo obljubo: če boš odličnjak. Odličnjak gor ali dol, na Triglav popeljem fanta in konec, sem sklenil.

Minila je šola in Igor res ni bil odličnjak. Kaj hočemo, vsi ne moremo biti odličnjaki! Drugače pa je razgledan fant, rakete in sateliti so mu že tako domači, da jim pravi kar stare škatle in samo čakam, kdaj bo izumil sam kaj bolj popolnega in zletel v vesolje. Indijanci, Črnci, Arabci, — to je njegova vsakdanja družba, brodirati po džunglah, puščavah in morjih pa vsakdanji opravke. Partizanskih zgodb ve več, kot jih je v knjigah, z žagico zna izrezljati konjsko glavo ali karkoli drugega in celo dežnik mi je že popravil. Skratka, razgledan fant. Tudi učiteljica mi je to potrdila, ko sem bil pred koncem šolskega leta pri njej, samo to bi še rada, da bi bil bolj trden v poštevaniki, da bi imele njegove obnove rep in glavo, da bi lepše risal, počasneje bral... Moral sem ji pritrditi, a v dnu duše sem ga zagovarjal, že zaradi dežnika. Nekaj bo že iz njega, sem si mislil, če ne bo letalec, kar si je posebno zaželel tiste dni pred spričevali, bo pa mogoče vozil tramvaj ali tovorni avto, manjka se dela.

Tačas je Igor po prestatnem šolskem letu počival, nabiral borovnice, zbiral žogo ali bil na bojnih pohodih okoli domačega bloka... in oznanjal vesoljnemu dvorišču: »Jaz pa pojdem na Triglav!«

In tako je napočil tisti dan v avgustu, ko se je najina odprava zgodnjega jutra poslovila od speče Ljubljane. Kaj bi opisoval vožnjo z vlakom, tisto lepo pot mimo Bohinja, kako sva se ob slapu Savici pogovarjala o starih Slovanih in Črtomiru, kakor ga je bil opisal Prešeren:

Premagan pri Bohinjskem sam jezéri
stoji naslonjen na svoj meč krvavi...

Kaj bi opisoval na dolgo in široko, kolikor sva se zagledala v temno modre, zastrte globine ali v jasno zeleno dno triglavskih jezer in obnavljala v spominu zgodovino ledenikov, kolikokrat sva se zagledala v vabeče stene in vrhove ali se sklonila

k drobnemu, živo barvnemu cvetu, kakršnega ne najdeš v dolini in ti ključ v spomin pravljice o čudežnih rožah... Vse to je bilo že tolikokrat in tako lepo opisano!

Vsak novi dan je bil lepši od prejšnjega in vse do vznožja Triglava naju je spremljalo sonce. Tam pa naenkrat — mrzel, oster piš in na obzorju temna, gosta gmota oblakov, ki se je naglo širila čez nebo in kmalu zagrnila v polmrak kamnite stene okoli naju in zeleno dolino dva tisoč metrov pod nama. Začelo je grmeti in se bliskati, sprva daleč in visoko, potem vse bliže in nižje... Ko bi nama ne bila kočja »Planika« pred nosom, bi si morala poiskati zavetje kje v skalah.

Komaj sva odnesla pete, že se je začel ples, kakršen se spodobi za vrh Triglava: v koči smo bili kot v baraki na vihnem morju. Hrumelo je okoli nje, tulilo, piskalo, se lomilo. Mimo oken so se podile sive megle, bliski so jih cefrali, v šipe je pljusalo ko ob povodnji...

Niti drugi dan ni bilo mogoče iz kočje. Tretje jutro pa se je vreme toliko umirilo, da sva stopila na prag. Koprenaste megle so se dvigale iz kotanj in zastrirale vrhove, ampak skozi sive plasti oblakov se je prebijala od vzhoda čista, velika svetloba: tam je moralo biti jasno, tam je sijalo sonce. Počakala sva, da se je še malo zbistrilo, potem pa se po krajšem posvetovanju odločila za naskok.

Začela sva pobirati stopinje za planinci, ki so bili odšli na vrh malo pred nama. Dobro je šlo, sprva položno, potem pa zmeraj bolj strmo... Kadar je bil Igor pred mano, je tako bezljal, da se je večkrat zaplezal in potem je moral nazaj na markirano pot.

Sneg se je topil, s skal so curljali potočki in večkrat sta bili najini glavi deležni mrzle prhe. Po poti se je delala snežena kaša in kar paziti je bilo treba, posebno še, ker sva imela na podplatih le po nekaj žebčev.

Nekajkrat sem pogledal v nebo: nič ni bilo mogoče prerokovati, prej slabo kot dobro. Pod nama megla, da ni bilo videti prepadov in doline, nad nama megla in vrhovi v oblakih.

Mali Triglav. Samo še kakšne pol ure do vrha. Stojte počivava, z očmi iščeva vrh in Aljažev stolp na njem. Megla pa je nepredirna in od spodaj se je dviga zmeraj več. Z vrha prihiti mimo naju planinci.

»Nobenega razgleda!« nama kličejo. »Močilo vaju bo!«

Res, nobenega razgleda ne bo in tudi močilo naju bo najbrž. Ampak midva sva se bila namenila na vrh Triglava. Tam na vrhu, v Aljaževem stolpu, je pečat: Triglav, 2863 m. Ta pečat lahko pritisneš v planinsko knjižico samo na vrhu Triglava, najvišje gore v Jugoslaviji, in nikjer drugje na svetu. Lahko si pritisneš pečatov, kolikor te je volja, tudi po rokah ali celo na čelo. In samo pečat je dokaz, da si bil zares na Triglavu.

»Pojdiva!« sili Igor.

Stopim naprej, fant za mano. Še sto metrov in še sto metrov po ostrem, od neurij izlzanem in izostrenem skalovju, vse više, vse bliže vrhu. In vse manj vidiva okoli sebe. Komaj nekaj korakov naprej. Ozrem se nazaj — niti tja ni videti kaj delj.

Stisne me pri srcu: obkoljena. Res, obkoljena od sovražnikov, ki se neslišno, pritajeno plazijo za nama, okoli naju... A do vrha je še dvajset minut, mogoče samo še četrt ure. Srečno bova prišla na vrh, o tem sem bil prepričan. Ampak nazaj? Navzdol je zmeraj teže kot navzgor. Markacije tudi niso tako goste, da ne bi mogla zaiti, posebno v megli in če začne še snežiti.

»Igor, ga pokličem.

Obstane. Ves premočen je že, ozki, zagoreli obraz se mi zdi še bolj koščen in črn, okoli ust so se mu začrtale trde poteze, oči so od napora in vznemirjenosti vročične.

»Vrniva se,« pravim skoraj proseče.

Nestrpno me pogleda, ko da sem izrekel nekaj čisto nemogočega.

»Ni varno. Gor še prideva, ampak nazaj...«

Fant zleze nekam skup, postane manjši, tak je zmeraj, kadar se kuja. Še malo — potem pa solze. Samo dve, tri ampak grenke kakor še nikoli. Solze — ko da ni že dovolj vode okoli naju!

»Kaj bodo pa na dvorišču rekli?« spravi iz sebe.

Ah, tako: kaj bodo pa na dvorišču rekli! Zdaj šele se zatrdno odločim, da ne smeva na vrh...

Stala sva tam, tiste minute pač nihče v domovini ni mogel biti više od naju, čisto sama, oče in sin, in nikoli še nisem govoril tako prepričano kot takrat:

»Sva zato šla na Triglav, da se boš s tem bahal na dvorišču? ... Veselje in sreča sta v tem, da zmaguješ težave, da občutiš lepoto... he v tem, da se bahaš... Kako praviš bahačem na dvorišču? Važiči! Jaz ne bi rad, da bi bil ti važič... In zaradi tega bi tvegaj življenje! ... Samo zaradi tega, kaj bodo na dvorišču rekli...«

Okoli naju zloveščka tišina, kakršna ne obeta nič dobrega. Če je veter, lahko upaš, da bo razgnal oblake. Tako pa — popolna tišina, samo zmeraj bolj črno vsenaokrog. In kot meni v potrdilo se zabliska in zagrmí, da se skrčiva in stisneva k skalam — obenem pa zagledava v ognjeni svetlobi sam vrh Triglava in Aljažev stolp! Trajalo je le stotinko sekunde — nakar se počasi obrnem in namerim korak navzdol. Igorja ne vidim, čutim pa, da se je obrnil tudi on in mi sledi.

Predvidno se spuščava, na mnogih krajih si morava pomagati z rokami pa tudi z zadnjo platjo. Tišina okoli naju se ne premakne — le midva krušiva kamenje in potočki curljajo s sten. Spet se zabliska in zagrmí. Sklonjena, skoraj prilepljena k zemlji pribeživa pod streho...

Ko se preoblečeva in popijeva čaj molče obsediva drug ob drugem. Zadovoljen sem in zadovoljen je menda tudi moj sin: čeprav nisva dosegla vrha Triglava, sva zmagala...

Do šole je bilo še nekaj dni, dosti časa za marsikaj. Fantje iz bloka so ustanovili nogometni klub in si naredili izkaznice: Nogometno moštvo »Triglav«. Odigrali so cel kup mednarodnih tekem med bloki in stopnišči, zabili, obranili in dobili so golov kot zvezd na nebu! Potem so priredili še tekme v teku okoli bloka, v kolesarjenju, v skokih in rokoborbi. V teku sta bila najboljša Igor in njegov prijatelj Lado. Pio-

nirke iz bloka so jima obesile okoli vratov venca iz cvetov bele detelje in potem sta tekla zmagovalca okoli bloka slavnostni tek.

In že je prišel čas, ko so se začele druge, vse težje tekme: težje zato, ker je treba pri

njih mirno sedeti, vrtati v možgane in vrtneti peresnik. Ta slavnostni tek pa bo šele čez deset mesecev.

Kar pa se vrha Triglava tiče, sva z Igorjem brez skrbi: nikamor nama ne uide!

KONJIČEK IZ ZAMAŠKOV

Črna, mrzla noč. Burja. Taka neznanška burja, da se bojiš, kdaj bo izruvala iz zemlje vsa figova drevesa in oljke, pa jih s hišami vred pometla v morje, ki se malo pod hišo brez počitka zaganja v obalo in buči kot ponorelo.

Samo zlato in srebrno modrim zvezdam in rumeni luni na črno žametnem nebu nista kos ne burja ne morje: zvezde brezčutno utripajo v svojem spokojnem sijaju, prepričane o svoji večnosti, zevajoči krajec lune pa se celo roga sèm dol na Zemljo, kjer v majhni sobici vso noč luč pod stropom ne ugasne. Osvetljuje omaro, mizo, dve postelji drugo ob drugi in nočni omarici ob vsaki strani. Pa izmučen otroški obraz in drobno, svetlolaso glavo, naslonjeno na tri bele blazine, tako da otrok v postelji pravzaprav sedi. In tako sedi že mnogo dni in noči, oči so že čisto drobne, brljave, komaj še kaj razločijo v sobi; tenke nosnice se sunkovito širijo in ožijo in hlatajo po zraku. Od tega krčevitega, hlatalega dihanja se sunkovitov dviga in uplahuje tudi prsni koš pod belo rjuho.

Na mizi ležijo krožniki, na njih nedotaknjene jedi, med, mleko, piškoti, čaji... Nočna omarica je polna črnih, zelenih in modrih stekleničk, okroglih in ploščatih škatlic z belimi in rdečimi kroglicami in tabletami. Prinaša jih zdravnica, ki prihaja od daleč, v burji, tudi ponoči, daje injekcije in spet odhaja, za njo pa ostajajo luč izpod stropa, stekleničke in škatlice pa hlataje po zraku, ki ga spremljata hropenje in piskanje. Ostaja tudi treskanje burje ob okno in hrumenje morja pod hišo, pa posmehljivi, blesteči svetovi v nedosegljivi, spokojni in varni daljavi...

Ob deklici zmeraj bedita oče ali mati, deklica pa se še komaj zmeni za koga, prav vso zaposluje samo še hlataje po zraku, samo toliko moči še premore, da vsako sekundo še enkrat, dvakrat zajame kisik... kot riba na pesku.

Ko se zdani, pride od spodaj debelušna kuharica v belem predpasniku. Narahlo vstopi, vidim, kako prikriva zaskrbljenost in noče pokazati, da jo kaj vznemirja. Smehlja se in prinaša na pladnju čaj, maslo, med, marmelado. Prinaša tudi malice in kosila in večerje — in spet odnaša...

Neko dopoldne séde na posteljo in privleče izpod belega predpasnika, iz žepa, prgišče zamaškov, velikih in majhnih, in kup zobotrebcev. Dekličine oči gledajo medlo v to ropotijo na odeji in se prav tako malo zmenijo zanjo kot za zajtrk. Ko vzame ženska v roke največji zamašek, tak od slatinarice, in zapiči vanj zobotrebce, se utrne v dekličinih očeh iskrica radovednosti. A ženska se ne zmeni za to, marveč še kar naprej nekaj sestavlja. Na drug konec zobotrebca natakne manjši zamašek, tak od stekleničke za zdravila. Vmes pa si pravi:

»Takole, tole je trup, tole vrat. Zdaj pa še glava.« In najprej zabada zobotrebce in natika zamaške. »Pa še ušesa.« In že zaštrlita iz glave dva prepolovljena zobotrebca. »Vrat mora imeti grivo.« In zapiči v sredni drobni zamašek tri končke zobotrebcev. »Zdaj ga pa samo še na noge postavimo!« V veliki zamašek od slatinarice — se pravi v trup — zatakne štiri štrleče zobotrebce in postavi izdelek na noge.

Deklica ves čas ne odmakne pogleda od rok, izpod katerih raste nekaj tako živega in novega, da ni podobno ničemu drugemu

v tej počitniški sobici, ki se je bila srpemenila v bolniško sobo z vonjem po zdravilih, s tihimi koraki in plašnimi pogledi. In ko kuharica veselo zakliče:

»Ihaha!« razpre deklica široko oči in v njih sò napor in začudenje in veselje, vse obenem, kot kako prebujanje iz onemoglega sna:

»Kje je pa rep!« je šepnila s slabotnim glaskom.

»Ah, seveda, na rep sem pa pozabila!«

Kuharica je vtaknila pol zobotrebca še v zadnji konec zamaška in to je bil zdaj pravi, majhni konjiček. Postavila ga je na noge, na odejo pred dekličino glavo. Deklica je brez besede dolgo dolgo strmela vanj.

Kar nas je bilo v sobi, smo bili tiho, z zdravnico vred. Nihče si ni mogel predstavljati, kaj vidi deklica v tej igrački, kaj pomenja zanjo.

Mogoče iskrega žrebca, ki striže z ušesi, ali konja z gosto grivo, mehko dlako in opletajočim repom. Mogoče vidi tudi travo, po kateri se pase, in marjetice v travi, mogoče tudi modro nebo in bele oblake, ki plavajo čezenj...

Poslej se od svojega konjička ni več ločila. Pospravili smo v omaro stekleničke in škatlice, samo konjiček je kraljeval na nočni omarici zraven deklice. Nežno ga je jemala v roke in si ga ogledovala. Čez

nekaj dni si je zaželela zamaškov in zobotrebcev in z vso vnemo je začela še sama sestavljati konjičke, majhne in velike, sestavljala je še druge živali, ki jim je pravila, da so psički in mucke in zajčki in srne in veverice... cel živalski vrt. Prestavljala jih je po odeji, jim popravljala uhlje in repe, se pogovarjala z njimi, jih krmila in tudi sama začevala piti z njimi čaj in mleko in jesti maslo in med in še druge jedi.

Njenih živali se ni smel nihče dotikati. Kadar smo brisali prah s pohištva, si je postavila ves svoj živalski vrt k zglavju. Kadar smo ji prestiljali posteljo, ga je spravila v hlevček — škatlo, kamor so odhajale živali tudi spat.

Vendar ji je ostal konjiček najljubši. Ko je začela vstajati, hoditi po sobi in že tudi na vrt, je začela pozabljati tudi na svoje živali — le konjiček ji je ostal zmeraj enako ljub. In ko sem hotel ob odhodu iz počitniškega doma spraviti konjička obenem z drugo šaro v kovček, se ji je ukresal v očeh upor. S tako strastjo, da, kar s pohlepom je zgrabila svojega konjička, da sem se zbal, kaj neki to pomeni...

Čez dolgo časa, ko je odhajala iz zdravilišča, bi bila na konjička skoraj pozabila: ostal bi bil med drugimi drobnimi rečmi na polici za igrače. A jaz sem se ga spomnil — obenem z vsem, kar je bilo z njim v zvezi — in ga spravil v svoj kovček, med knjige in papirje.

Dosti let je že od takrat, zobotrebci so porumeneli, zamaški počrneli, konjiček pa še zmeraj stoji na častnem mestu med mojimi najljubšimi spominki. Še zdaj se mi ustavi kdaj na njem oko — kot na posvečenem, prastarem simbolu vztrajanja in življenja.

KAKO STA TEKMOVALA LISICA IN KRAP

Ko je lisica potovala vzdolž po obrežju reke, je ugledala krapa, ki je stegnjen ležal, popolnoma negiben na peščenih sipini.

»Zdravo, krap,« pozdravi lisica. »Pravijo, da ti ne znaš tekati. Je res?«

»Ne, nikakor ni res, draga moja lisica,« odvrne krap.

»Teči znam najmanj tako, kakor ti.«

»Ne verjamem,« reče lisica.

»No, pa staviva,« pripomni riba.

Tako sta lisica in krap stavila, kdo bo prej pritekel do ustja reke. Lisica je tekla vzolž po bregu, krap je plaval v reki, ki pa, len kot je, ni imel nobene volje do tekanja. Zato je obvestil drugega krapa, ki je bil v bližini, kako je sklenil stavo z lisico. Drugi krap je povedal tretjemu krapu, ki je bil v bližini in tako dalje, dokler v nekaj minutah vsi krap, ki jih ni bilo malo, niso zvedeli o stavi z lisico.

Lisica, ki je tekla po bregu navzdol ob reki, je od časa do časa vzkliknila:

»Krap, kje si?«

»Glej, tu sem,« odgovori iz reke najbližji krap.

Lisica še hitreje teče in čez nekaj časa zopet vpraša:

»Krap, kje si?«

»Glej, tu sem,« zopet iz reke odgovori najbližji krap.

Zdaj začne lisica hiteti kakor veter, čeprav je bil tek ob reki zelo utrudljiv, išče smer, da bi si skrajšala svojo pot. Toda vse je bilo zaman. Vsakič ko pokliče, je krap vselej pripravljen z odgovorom:

»Tukaj sem!«

Ko lisica naposled priteče do ustja reke, zadnjič zakliče:

»Krap, kje si?«

In zadnji krap, leno stegnjen v blatu, odgovori:

»Tukaj sem, draga lisica. Ni ti uspelo, da bi me prehitela.«

Odtlej nobena lisica ne spregovori več z nobeno ribo.

Po sibirski pravljici
priredil Črt Sinkovec

ZLATA HRUŠKA

Živel je zelo, zelo imovit kralj. Nekega dne je razglasil sporočilo svojim podložnikom, da kdor se zna najbolj debelo zlagati, bo nagrajen z zlato hruško.

Zlata nagrada za debelo laž je zamikala mnogo ljudi. Šli so h kralju v palačo, da bi mu zaupali, svojo debelo laž, toda kralj je vselej zmignil z glavo, rekoč:

»Da, da dobro, toda tvoja debela laž bi bila lahko tudi resnična.«

Tako je šlo kar po vrsti. Nihče se ni znal tako debelo zlagati, da njegova laž ne bi bila lahko tudi resnična. Toda nekega dne se oglasi pri kralju mladenič in mu reče:

»Mogočni kralj, prišel sem zaradi cekinov.«

»Kakšnih cekinov?« se začudi kralj.

»Tistih, ki sem jih vam posodil pretekli teden.«

»Kaj, za vraga!« se razburi kralj. Pri tebi si nisem nikoli ničesar izposodil. To pa je res debela, predebela laž.«

»No, prav. Za debelo in predebelo laž dobim zlato hruško.«

Zdaj je kralj debelo pogledal. V hipu je spoznal, kako imenitno ga je mladenič pretental.

»Ni kaj,« je dejal kralj. »Zaslужil si zlato hruško.«

Po armenski pravljici
priredil Črt Šinkovec

KAKO JE KOZA UGNALA LEVA

Nekoč je neka koza zakasnila na pašniku. Bila je stara in ni mogla teči kakor druge koze. Ko se je stemnilo je bila uboga koza še vedno daleč od vasi. Ko je spoznala, da ne bo zmogla poti do doma, je sklenila prenočiti na prostem. Najti mora le primeren kotiček, da se bo zleknila k počitku. Iskala je ta kotiček in čez čas je ugledala votlino. Ne da bi pomislila, je vstopila.

Na njeno nesrečo pa je bila tista votlina brlog zelo krvoločnega leva. In ko je tega leva ugledala, jo je popadel velik strah, vendar je bilo prepozno, da bi se mogla vrniti. Ko bi se obrnila in zbežala, bi jo lev v hipu dohitel in raztrgal na drobne kose.

Zato ji je preostalo samo upanje, da bo leva premotila s kakšno zvijačo. V tem upanju mu gre naproti. Lev še nikoli ni videl, da bi se bila kakšna žival zatekla v njegov brlog brez najmanjšega strahu.

»Kdo si ti,« vpraša lev kozo.

»Sem kraljica koz in napravila sem slovesno zaprisego, da bom še pred smrtjo pohrustala sto tigrov, petindvajset slonov in deset levov. Sto tigrov in petindvajset slonov sem že požrla, zdaj pa iščem še deset levov.«

Komaj je lev zaslišal te besede, že ga je prevzel neznan strah. Milo je zaprosil kozo, naj mu dovoli oditi do reke, kjer se bo pred smrtjo še zadnjič okopal. Koza ga je seveda uslišala, lev pa si je vzel pot pod noge in v teku smuknil iz votline. Čez čas je srečal šakala.

»Ves se treseš od strahu,« mu reče šakal.

»Da, neka strašna zver je udrla v moj brlog. Na pogled je podobna kozi; ima velike zelene oči, velike roge in belo bradico. Toda nikogar se ne boji, in zdaj išče leve, da jih bo požrla. Seveda hoče požreti tudi mene. Prav o pravem času sem jo popihal.«

Prekanjeni šakal plane v smeh.

»Če bi bil na tvojem mestu, bi si najprej dobro ogledal, za kakšno žival gre. Grem s teboj, da bova videla. Zdi se mi, da si bova pripravila imenitno večerjo.«

Tako pride lev s šakalom pred brlog.

»Navada je, šakal, da slediš mojim ukazom. Odšel si naokrog po preriji, da mi najdeš in pripelješ deset levov, a ti si se vrnil samo z enim. Zdaj bom pa pojedla tebe zaradi nepokorščine.«

Ko je zaslišal te besede, se je levu zazdelo, da ga je šakal hotel opehariti in je z vso jezo navalil nanj, medtem pa se koza izmuzne iz brloga in se vrne domov.

Po afriški pravljici
priredil Črt Šinkovec

TRIJE PRIJATELJI IN NJIHOVE SANJE

Trije prijatelji so nekoč potovali po svetu. Nekega dne so sklenili, da si bodo popotnico vseh treh razdelili na tri enake dele, nato pa jo pojedli in popili. Toda dva od treh sta bila lakomnika in sta hotela prikrajšati tretjega.

Tri dni so skupaj potovali in naposled pridejo v temni gozd. Tamkaj so posedli k počitku in ugotovili, da so domala pojedli že vso popotnico. V vreči so imeli le še za prgišče moke, komaj toliko, da si spečejo pogačo. Ko so zamesili in položili pogačo v žerjavico, da se bo spekla, je eden od dveh hudobnih predlagal:

»Prijatelja, kaj pravita, če bi medtem ko se bo pogača pekla, malo zaspančkali. Tisti pa, ki bo med spanjem imel najbolj nenavadne sanje, bo pojedel celo pogačo.«

Prijatelja se strinjata s predlogom in vsi trije se vležejo na mah, da bi zaspali. Lakomnika naglo zasmrčita, tretji pa ne more zaspati, ker je bil preveč lačen. Sline so se mu venomer cedile, zato vstane, vzame iz žerjavice pečeno pogačo in jo z vso slastjo poje. Nato se zadovoljen zlekne in zaspi. Lakomnika pa se kmalu nato prebudita in si začneta pripovedovati svoje sanje.

Pravi prvi:

»Sanjal sem čudovite sanje. Sanjalo se mi je, kako je priplaval angel z zlatimi perutmi in me odnesel v nebo. Tam gori je bilo tako lepo, angeli plešejo in prepevajo, da se mi ni več hotelo vrniti na zemljo.«

Drugi pravi:

»Tudi jaz sem imel izredne sanje. K meni je namreč prišel vrag. Zgrabil me je in odnesel v pekel, tam mi je pokazal kazni, ki jih trpijo grešne duše. To so bile strašne sanje. Najine sanje so bile zares tako nenavadne, da pogača pripada nama.«

Prepričana v to, prebudita tretjega, ki se je delal, da spi, v resnici pa je zbujen poslušal njun pogovor.

»Pripoveduj nama o svojih sanjah!«

Kdo me kliče,« se navidez začuden oglasi tretji prijatelj. »Ali je sploh mogoče, da sta tukaj?«

»Kaj vendar onegaviš,« vprašujoče buljita druga dva.

»Ves čas sva bila tu na mahu zraven tebe. In trdno sva spala.«

»To je res nenavadno,« zmaje z glavo tretji. »Sanjalo se mi je, da je po enega od vaju prišel angel in ga odnesel v nebo, da je po drugega prišel vrag in ga odnesel v pekel. Zaradi tega sem bil tako žalosten in da bi se bil potolažil, sem pojedel pogačo.«

Po nemški pravljici
priredil Črt Šinkovec

OVCE IN MOST

Živel je starec, ki je imel sina. Nekega dne mu reče:

»Sinko moj, postal si velik in močan. Čas je, da odideš po svetu in si poiščeš delo.«

Sinko se je odpravil po svetu. Kmalu je prispel v neko vas in dobil delo na domačiji bogatega kmeta. Postal je pastir njegove ovčje črede, ki je bila zelo številna, tako številna, da je bilo ovc za celo dolino.

Nekega dne pa je zavihrala huda nevihta, lilo je kakor iz škafa in potoki so narasli čez bregove in odnašali brvi in mostove. V dolini, kjer so se pasle ovce na sočni travi, je ostala čez potok edina brv — ozko in trhlo deblo. Le prek te brvi lahko pastir prižene čredo domov.

Ker je bil pastir bistra glava, je spravil k tej brvi vse ovce in jih naravnal drugo za drugo čez brv. Preide prva ovca, preide druga, nato tretja in ker jih je bilo mnogo, hodijo po brvi in prečkajo potok že ure in ure. Stvar se je tako zavlekla, da še danes niso prešle vse ovce čez brv.

- In kaj se je zgodilo potem?
- Počakati moramo, da bo prečkala zadnja ovca.
- Ali še ni prečkala?
- Kaj pa še, ni še prečkala.
- Kdaj bo torej prečkala?
- Kadar bo prišla na drugi breg.

Po slovenski pravljici
priredil Črt Šinkovec